

Tartu Ülikool

Vaikiva oleku tulek Eesti ajakirjandusse

Bakalaureusetöö

Alo Lõhmus

Juhendaja: Inda Rajasalu

Kaitstud Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna ajaloo osakonnas 1998. aasta 8. juunil
hindele “väga hea” (12 ainepunkti).

Tartu 1998

SISSEJUHATUS.

Eesti Vabariigi kui iseseisva riigi kadumine maailma poliitiliselt kaardilt aastal 1940 on lahutamatult seotud Eesti sisepoliitilise kriisiga 1930. aastail ning eriti kriisi viimase etapi – nn. vaikiva ajastuga. Vaikiva ajastu iseloomulikem tunnus oli aga ka nn. vaikiv olek ajakirjanduses. Käesolev töö püüabki jälgida vaikiva oleku kujunemist aastail 1933-1934, heites põgusa pilgu ka aastail 1935-1940 Eesti ajakirjanduses (või Eesti ajakirjandusega) toimunud.

Vaikiva oleku senistest käsitlustest tasuks mainida Halliki Harro raamatut “Ajakirjanduse õiguslik regulatsioon Eestis aastail 1918-1940 ja 1990-1993”¹, mille esimene osa annab ülevaate Eesti ajakirjandust perioodil 1918-1940 reguleerinud seadustest ning toob samuti näiteid ajakirjandusega seotud kohtupraktikast samal perioodil. Perioodi üldkäsitluse on andnud ka Epp Lauk artiklis “Eesti Vabariigi ajakirjandusest 1920.-1930. aastatel.”² Riikliku Propaganda Talituse teemal on kirjutanud põhjalikke artikleid Inda Rajasalu.³ Propagandatalituse tegevusest on ilmunud lühike populaarteaduslik ülevaade ka Kädi Riismaalt.⁴ Väärtuslikku statistilist materjali sõjaeelse Eesti ajakirjanduse kohta sisaldub J. Kappo⁵ ning Halliki Harro ja Meelis Somelari⁶ artiklites.

Vaikiva oleku üksikepisoodidest Halliki Harro ja Krista Aru põhjalikumalt uurinud ajalehe “Postimees” sekvestri alla panekut 1935. aastal.⁷ Krista Aru on käsitlenud ka ajakirja “Akadeemia” 1938. aasta 8. numbri keelustamist.⁸ “Akadeemia” ning “Tänapäeva” vastu rakendanud repressioone on uurinud Pekka Erelt.⁹ Silver Mägi on kirjutanud ülevaate ajalehe “Uus Eesti” välispoliitilisest suunitlusest aastail 1938-1939.¹⁰

1 Harro, Halliki. Ajakirjanduse õiguslik regulatsioon Eestis aastail 1918-1940 ja 1990-1993. Tartu, 1994.

2 Lauk, Epp. Eesti Vabariigi ajakirjandusest 1920.-1930. aastatel. Eesti ajakirjanduse ajaloo VII. Tartu, 1991.

3 Rajasalu, Inda. Kuidas Eesti Vabariigis ajakirjandust vaos hoiti. // Poliitika. 1991. Nr. 1. Lk. 47-54; Rajasalu, Inda. Riiklik Propaganda Talitus ja eesti nimi. // Tundmatu Eesti Vabariik. Tallinn, 1993. Lk. 96-106.

4 Riismaa, Kädi. Propagandatöö “vaikival ajastul”. Luup. 07.08.1997. Nr. 14. Lk. 50-52.

5 Kappo, J. Ajalehtede arv ja tiraazhid kodanlikus Eestis. Statistiline ülevaade. Fakt, Sõna, Pilt. I. Tartu, 1964.

6 Harro, Halliki; Somelar, Meelis. Eesti ajaleheturu kujunemise aspekte kahe maailmasõja vahelisel perioodil. Eesti Ajakirjanduse Ajaloost X. Tartu, 1996.

7 Aru, Krista. Milleks, millest ja kuidas tervendati “Postimeest” 1935. aastal. Eesti kirjandusmuuseumi aastaraamat. Paar sammukest XIII. Tartu, 1996; Harro, Halliki. Kirjastusühisuse ja päevalehe “Postimees” sekvestri alla panek 1935. a. suvel (uute andmete valguses). Fakt. Sõna. Pilt. XII. Tartu, 1989.

8 Aru, Krista. “Akadeemia” hilinevad artikkel 1938. aastast. Akadeemia 1997. Nr. 7. Lk. 1390-1396.

9 Erelt, Pekka. “Akadeemia” ja “Tänapäev” ahju! Rännakuid Tartu-opositsiooni vastu. // Akadeemia. 1993. Nr. 3. Lk. 600-612.

10 Mägi, Silver. Ajalehe “Uus Eesti” välispoliitiline suunitlus 1938-1939. Eesti Ajakirjanduse Ajaloost VII. Tartu, 1991.

Vaikiva ajastu problemaatikat on muu hulgas puudutanud Oskar Loorits.¹¹ Põgusalt ja ebarahuldava põhjalikkusega on vaikiva olekut käsitlenud K.-O. Veskimägi oma tsensuuri-alases raamatus.¹² Mainimist väärib kindlasti W. Tominga teos “Vaikiv ajastu Eestis”.¹³

Teemakohasest memuaristikast on tuntuim Anrdus Roolahti meenutusteraamat oma tööst Riikliku Propaganda Talituse ametnikuna.¹⁴ Teine nimetamisväärne mälestusteraamat Riikliku Propaganda Talituse tööst on ilmunud K. Kadaku sulest.¹⁵

Käesoleva töö põhitähelepanu on keskendunud sündmustele aastal 1933, täpsemalt Jaan Tõnissoni valitsuse poolt 1933. aasta sügissuvel kehtestatud kaitseseisukorrale koos ajakirjanduse eeltsensuuriga. Seejuures on püstitatud küsimused: Mis viis Tõnissoni sellele sammule? Mida kujutas endast Tõnissoni-aegne eeltsensuur? Kas ja kuidas astus ajakirjandus oma sõnavabaduse eest välja? Kuivõrd ja mil moel oli Jaan Tõnissoni valitsuse kaitseseisukord ja eeltsensuur teedrajav hilisemale Konstantin Pätsi valitsuse kehtestatud vaikivale olekule?

1934. aasta sündmuste puhul on otsitud vastust küsimusele, kas Pätsi valitsuse kehtestatud vaikiv olek algas juba 1934. aasta 12. märtsil või millalgi hiljem, s.t. kas vaikiva oleku lõplikule kinnistumisele eelnes veel mingi ajakirjanduse katse oma õiguste eest seista või mitte.

Allikadena on kasutatud Eesti Riigiarhiivis leiduvat poliitilise politsei fondi (ERA, F.1.), siseministeeriumi üldosakonna kirjavahetust (ERA, F. 14.), sisekaitse ülema otsuseid (ERA, F. 176-s/852.), sisekaitseülema fondi (ERA, F. 852.), Riikliku Propaganda Talituse fondi (ERA, F. 1093), “Vaba Maa” fondi (ERA, F. 1841), “Vaba Maa” peatoimetaja Eduard Laamani päevaraamatut (ERA, F. 827.) ning Eesti ajakirjandust perioodil 1933-1940.

Poliitilise politsei fondi ning “Vaba Maa” fondi puhul tuleb esile tõsta neis leiduvaid (mittetäielikke) koopiaid 1933. aastal eeltsensuuri korras ajalehtedest väljakärbitud materjalidest. Tsensuuri originaalpoognaid ei õnnestunud leida. Paraku valmistas oma lünklikkusega pettumuse Riikliku Propaganda Talituse fond.

Perioodika puhul pärineb põhimaterjal aastaist 1933-1934, mil oli jälgitav sõnavabaduse eest peetud võitlus, selle tekkimine, areng ja kaotus.

11 Loorits, Oskar. Eesti ajaloo põhiprobleemid. // Tõrvik. 1955.

12 Veskimägi, K.-O. Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed. Tallinn, 1996.

13 Tomingas, W. Vaikiv ajastu Eestis. New York, 1961.

14 Roolaht, Andrus. Nii see oli... Kroonika ühest unustuseliiva maetud ajastust. Tallinn, 1990.

15 Kadak, K. Mitme taeva all. Stockholm, 1974.

Algselt tööle juurde planeeritud lisa ajakirjandusvabaduse teemal Eesti lehtedes ilmunud karikatuuridest (eriti aastal 1933) ei teostunud Tartu Ülikooli raamatukogus ja Eesti Kirjandusmuuseumis kehtiva üllatava korra tõttu, mille kohaselt on 1930. aastate perioodikast valguskoopiate valmistamine keelatud.

Töö jaguneb kolme peatükki. Esimeses, võiks isegi öelda et sissejuhatavas peatükis vaadeldakse ajakirjanduse ning Jaan Tõnissoni valitsuse vahelise konflikti kujunemist 1933. aasta esimesel poolel. Teises peatükis on tähelepanu all 1933. aasta sügissuvel kehtinud ajakirjanduse eeltsensuur ning ajalehtede üksikud ja organiseeritud vastumeetmed sellele. Kolmas peatükk vaatleb vaikiva oleku lõplikku rakendumist 1934. aastal, ajakirjanduse reaktsioone sellele ning annab ka esialgse andmebaasi ajakirjanduse suhtes rakendatud repressioonidest aastail 1934-1940.

Perioodikale viitamisel on lisaks viidatavale ajalehenumbrile ära toodud ka viidatava artikli pealkiri. Kuna nii mõnestki lehenumbrist on viidatud mitut artiklit, hõlbustab selline süsteem viidatava koha leidmist; teiseks on väga paljud artiklipealkirjad piisavalt iseloomulikud, et nad mingis vormis ära tuua.

I. JAAN TÕNISSONI 1933. AASTA VALITSUSE JA AJAKIRJANDUSE VAHELISE KONFLIKTI KUJUNEMINE.

1.1. Konflikti eellugu.

Eesti poliitiline eliit elas 1933. aasta kevadel uue põhiseaduse rahvahääletuse ootel. Aasta pärast esimese põhiseadusreferendumi läbikukkumist olid konservatiivsed erakonnad teinud panuse seekordse hääletuse õnnestumisele. Kadrioru lossis alustati varakult remonditöid, et tulevane president saaks endale väärilised ametiruumid, ning Ungarisse saadeti esindus kojakombeid uurima. Uus konstitutsioon pidi pakkuma tuge kurja aja vastu. Täitsid ju lehtede esikülgi üha sagedamini teated Saksamaa “revolutsioonisündmustest”, millele lisandusid kõhedust tekitavad uudised kodumaistest kaikameestest. Nähtavasti tunnetas ka riigivanem Konstantin Päts poliitilise õhkkonna pingestatust, kui ta aprilli lõpul peetud õigusteadlaste päeva banketil kurjustas: “Meil valitseb eeskätt vaimline korruptsioon. Intelligent ausal kodanikul puudub julgus ja tahe välja astuda ja väikseid kisakõrisid tagasi tõrjuda /-/. Seepärast on viimasel ajal tekkinud tegelasi, kes tegelikult on nullid, koguni nullid kvadraadis, kuid tahavad olla suured mehed.”¹⁶

Mitte vähem ärevusttekitav oli olukord majanduses. Ülemaailmne majanduskriis laastas Euroopa rahandust ja kaubandust, 1931. aasta 21. septembril oli Suurbritannia devalveerinud naelsterlingi ja peatanud kullastandardi kehtivuse. Samal aastal oli hakanud süvenema ka Eesti majanduse depressioon ning rahandust tabasid esimesed tõsisemad löögid.¹⁷ Eesti ebaedule andsid aga mõtlemapanevat võrdlusmaterjali kullastandardist loobunud riikide (ennekõike Suurbritannia ja Skandinaaviamaade) majanduste esimesed paranemistundemärgid. Riigikogus, ajakirjanduses jm. algasid vaidlused krooni devalveerimise vajalikkuse teemal, mis mõnevõrra taltusid alles pärast krooni usaldust õõnestavate juttude seadusega keelamist.¹⁸

Keegi ei oodanudki 1933. aastal poliitilises mõttes rahulikku suve, ent vaid vähesed aimasid, kui tormiline see tegelikult tuleb. Eelseisvates vapustustes oli tähelepanuväärne roll mängida ka ajakirjandusel.

16 “Postimees” 23.03.1933. Nr. 59

17 Valge, Jaak. Okkiline devalveerimine: Eesti krooni kursi ümberhindamine aastail 1931-1933 // Akadeemia. 1997. Nr 8. Lk. 1605-1639.

18 Riigi Teataja. 1932. Nr. 93. Lk. 1048.

Nii nagu kogu ühiskond, oli ka ajakirjandus läbi elamas muutusi ja vapustusi. Majanduskriis destabiliseeris ajakirjandusturgu ning võitlus lugejate ja kuulutuste pärast muutus aastail 1932-1933 ajalehtede jaoks olulisemaks kui ei iial enne.¹⁹ Suurimate päevalehtede levikust on teada järmist: suurima tiraazhiga oli parteiliselt sõltumatul "Päevaleht" (40-50 000 ekseplari), "Vaba Maa" ärilise kontserni lehe "Rahvalehe" tiraazh oli umbes 30 000, Rahvusliku Keskerakonna "Postimehe" tiraazh 12-15 000 eksemplari.²⁰ "Vaba Maa" kontserni pealehel "Vaba Maal" (endise Tööerakonna häälekandja) oli 1933. aastal 95 000 lugejat.²¹

25. aprilli "Postimehe" juhtkirja "Kus on meie juhid?" võib paljuski pidada tulevaste sündmuste avalöögi. Jaan Tõnissoni juhitud Rahvuslikule Keskerakonnale kuulus Pätsi valitsuses küll kaks ministrikohta, ent ometi teatas erakonna häälekandja: "Meil pahandatakse vahel küll üsna õigusega, et ajakirjandus valitsusega igakord küllalt lugupidavalt ümber ei käi. Aga nüüd on küll kahtlematult ajakirjandusel põhjust pahane olla valitsuse peale, et tema oma lühinägelikkusega kipub hädaohtu viima meie riikliku elu hädavajalikku kindlustamist põhiseaduse muutmise näol."²²

Riikliku elu hädaohtu viimine seisnes "Postimehe" sõnul valitsuse rippumises oma ministritoolide küljes, julgemata tulla olulistest küsimustes parlamenti usaldushääletusele. "Postimees" rõhutas, et just majanduselu vallas on kätte jõudnud aeg energiliseks tegutsemiseks, sest "siin on rahvusvahelises ulatuses muutused ja uuendused käimas, mis meil ei jäta riivamata," valitsus aga jätkab kõigest hoolimata deflatsioonistlikku majanduspoliitikat.²³ Samal päeval, 25. aprillil lahkus Rahvuslik Keskerakond valitsusest, kutsudes esile valitsuskriisi.

Oli päevselge, et uue valitsuse kõige olulisemaks ülesandeks saab rahakursi saatuse otsustamine, s.o. krooni devalveerimine või sellest hoidumine. Selleks ajaks oli toonasel Riigikogu esimehel Jaan Tõnissonil juba kujunenud arusaam krooni devalveerimise vajalikkusest, ehkki ta avalikkuse ees deklareeris vastupidist.²⁴ Toetus devalveerimisele polnud aga veel sugugi valdav Rahvuslikus Keskerakonnas tervikuna, mis nurjas ka Tõnissoni esimese katse uut valitsust moodustada. Riigivanema kandidaatidena figureerisid pika valitsuskriisi vältel veel Karl Einbund, Jüri Uluots,

19 Harro, Halliki; Somelar, Meelis. Eesti ajaleheturu kujunemise aspekte kahe maailmasõja vahelisel perioodil. // Eesti Ajakirjanduse Ajaloost X. Tartu, 1996. Lk. 38.

20 Lauk, Epp. Eesti Vabariigi ajakirjandusest 1920.-1930. aastatel. // Eesti ajakirjanduse ajaloost. VII. Tartu, 1991. Lk. 40.

21 Kappo, J. Ajalehtede arv ja toraazhid kodanlikus Eestis. Statistiline ülevaade. // Fakt. Sõna. Pilt. I. Tartu, 1964. Lk. 43.

22 "Postimees" 25.03.1933. Nr. 61.

23 Samas.

24 Valge, Jaak. Okkaline devalveerimine: Eesti krooni kursi ümberhindamine aastail 1931-1933 // Akadeemia. 1997. Nr. 8. Lk. 1605-1639.

August Rei, Konstantin Päts, Tõnis Kalbus ja August Kerem, ent edutult. Viimane kandidaat, Karl Einbund teatas oma loobumisest 17. mai õhtul, vaid mõni tund enne valitsuse kinnitamise päevakorrapunkti arutelule tulekut Riigikogu 18. mai istungil. Öö jooksul komplekteeris valitsuse riigikogu esimees Jaan Tõnisson isiklikult, kaasates koalitsiooni ka Põllumeeste Ühendatud Erakonna järelejäanud osa (asunikud) ja saksa-rootsi vähemusrühvuste parlamendirühmad.

1.2. Ajakirjandus kahtlustab kroonikukutamist.

Juba valitsuskriisi esimestel päevadel kinnitas Rahvusliku Keskerakonna häälekandja “Postimees”, et “niipalju kui /-/ kuuldused ja ärevused krooni kukutamiseks puutuvad Rahvuslikku Keskerakonda, on need kõigiti põhjendamata.”²⁵ Paar päeva hiljem refereeriti valitsuse moodustamise esimest katset tegeva Jaan Tõnissoni kirjalikku valitsuskava, mille kohaselt pidi valitsus püüdma “kõige jõuga alal hoida ja kindlustada meie raha stabiilsust ja senist taset, igal juhul ära hoides majanduslikku kokkuvarisemist üldise majandusliku kokkutõmbumise ja rahvamajanduse verevaesuse näol.”²⁶

Veidi vähem resolutsed olid aga mai alguses peetud Rahvusliku Keskerakonna kongressi rahanduspoliitikat käsitlevad otsused, kus kritiseeriti küll valitsuse deflatsioonistlikku rahanduspoliitikat, kuid alles viimases punktis nenditi: “Majanduselu tasakaalu huvides tuleb /-/ kindlasti püüda säilitada meie rahandusüksuse stabiilsust.”²⁷ Seevastu Jaan Tõnissoni valitsuse ametiastumise deklaratsioonis, mis Riigikogus puhkenud “mürtsu” tõttu (opositsioon takistas müra tehes valitsuse deklaratsiooni päevakorravälist esitamist) avaldati parlamendi kõnetooli asemel hoopis ajakirjanduses, kinnitati, et “meie majanduselu tasakaalu püsivuse huvides peab valitsuse püüe olema kõige jõuga alal hoida ja kindlustada meie raha stabiilsust ja senist taset.”²⁸

Keskerakonna-väline ajakirjandus ei võtnud valitsuse deklaratsiooni suhtes ühist seisukohta. “Hea on, et selge sõnaga lubatakse kindlustada meie raha stabiilsust ja senist taset,” kirjutas “Vaba Maa” oma juhtkirjas, lisades aga juurde, et valitsuse üldine majanduspoliitiline suund on ebaselge.²⁹ Sotsialistide “Rahva Sõna” seisukoht ühtis K. Asti poolt 30. mail Riigikogus ette kantud erakorralise teadaande süüdistustega “salapärasest linikust, mis ümbritseb praeguse valitsuse

25 Postimees. 27.04.1933. Nr. 97. Kroonikukutamise kuulduste vastu.

26 Postimees. 29.04.1933. Nr. 99. Uue valitsuse ootel.

27 Postimees. 03.05.1933. Nr. 102. Rahvusliku Keskerakonna kongressi otsused.

28 Postimees. 25.05.1933. Nr. 121. Valitsuse deklaratsioon ajakirjanduse kaudu.

29 Vaba Maa. 28.05.1933. Nr. 126. Deklaratsioon ajakirjanduse kaudu.

tekkimise lugu.”³⁰ “Päevaleht” hoidus valitsuse suhtes negatiivsetest hoiakutest.

Jaan Tõnisson püüdis krooni kukutamise kava salates rahustada oma erakonna kroonihoidjat tiiba (paljuski endisi tööerakondlasi), Riigikogu opositsiooni (esmajoones raevukalt devalvatsiooni vastu võitlevaid sotsialiste) ja ka avalikkust, et mitte esile kutsuda panga- ja ostupaanikat. Oli ju sotsialistide ja põllumeestekogude “mürtski” tingitud sellest, et Tõnisson üritas valitsuse deklaratsiooni 23. mail ette kanda mitte eraldi päevakorrapunktina, vaid põllumajanduse võlgade ümberlaenustamise seaduse teise lugemise käigus – et kasutada Riigikogu kodukorralist tõket opositsiooni arvukate rünnakute ja küsimuste vältimiseks. Ka Tõnissoni häälekandja “Postimees” jätkas kroonikukutamise kavade resolutsiooni eitamist kuni devalvatsiooniotsuseni. Samal ajal käisid valitsuses krooni devalveerimise ettevalmistused, mis tipnesid valitsuseksperptide nõupidamisega 13.-15. juunil, mil lõplikult otsustati rahavääringu madalamale laskmise kasuks. Selle seisukoha kiitis heaks ka valitsus.³¹

31. mail kutsus riigivanem Jaan Tõnisson enda juurde vestlusele ajalehtede juhtivad toimetajad. Ta nentis, et uute reservide loomine Pikalaenu Panga põhikirja täiendamise teel pole võimalik ilma, et “küsimuse arutamine riigikogus kannaks erutust laialistesse rahvahulkadesse meie krediitasutiste arvel.”³² Valitsusjuht teatas, et seetõttu pooldab valitsus Riigikogu istungjärgu lõpetamist ja soovib “nüüd tarvitusele võtta kõik muud seaduslikud abinõud meie krediitluse stabiilsuse alalhoidmiseks ja kindlustamiseks. Seejuures loodab vabariigi valitsus ajakirjanduse lojaalsele kaasabile. Iseäranis tahaks valitsus oodata, et meie ajalehed viibimata loobuvad avaldamast ja laiali laotamast alusetuid kuuldusi ja varjuheiteid meie rahaasutiste heale nimele ja soliidsusele”.³³ Ühtlasi avaldas Tõnisson lootust, et samamoodi hoidub ajakirjandus ka sihilikust varjuheitmisest valitsusele ja tema püüete aususele, seda eriti rahaasutuste tervendamise alal.

Järgnevad sündmused varjutasid mõneks ajaks ajakirjanduse halvasti varjatud tähelepanu krooniküsimuse otsustamise suhtes. 1. juuni vabadussõjalaste mürgel riigivanem Tõnissoni kõne ajal Vanemuises leidis ajakirjanduses üldist hukkamõistu, ent kriitilisemad noodid kõlasid selle järel Tartus ja Tartu maakonnas välja kuulutatud kaitseseisukorra suhtes. “Paratamatult peab sarnane suureulatusega samm väljamaal tekitama tõsist väärarusaamist meie sisepoliitilise seisukorra kohta, ja see ei ole meile kasuks. Hakatakse meid pidama mõneks uueks Mehhikoks või Balkaniks,” muretses “Vaba Maa”, märkides, et käputäie “kahtlase elemendi” teguviis ei vääri veel kõigi

30 Rahva Sõna. 03.06.1933. Nr. 90. K. Asti erakorraline teadaanne.

31 Valge, Jaak. Okkaline devalveerimine: Eesti krooni kursi ümberhindamine aastail 1931-1933 // Akadeemia. 1997. Nr. 8. Lk. 1605-1639.

32 Postimees. 01.07.1933. Nr. 127. Hella asja nimel.

33 Samas.

tartlaste ja tartumaalaste karistamist.³⁴ “See on meie riigi ajaloos esimene kord, kus üks erakond või tema osa suletakse mitte oma riigivastaste sihtide, vaid võitlusvõtete ja meetodite pärast. Seda teed edasi minnes on loogiline järeldus, et samasuguseid abinõusid võidakse tarvitusele võtta ka teiste erakondade suhtes, kui nende võitlusvõtted valitsejatele ei meeldi,” kartis *Civis*.³⁵

9. juunil kutsus riigivanem Jaan Tõnisson suuremate lehtede juhtivtoimetajad enda juurde ning selgitas kohvitassi taga neile Tartu sündmusi ning kaitseseisukorra kehtestamist linnas ja maakonnas. Ajakirjanduse ja riigivõimu läbisaamine oli tollal veel rahuldav. Toimetajad juhtisid riigivanema tähelepanu sellele, et nn. eraarmeed, s.t. mundristatud ja relvastatud parteiorganisatsioonid kütavad rahva seas üles ärevaid meeleolusid. Riigivanem lubas selles asjas valitsuse lahendavat otsust juba lähipäevil, see jäi aga esialgu tulemata.³⁶

10.-12. juunil peetud rahvahääletusel hääletati põhiseaduse muutmise eelnõu maha. Ka see ei tekitanud veel mingit ajakirjanduse ühisrinnet valitsuse suhtes, pigem vastupidi. “Päevaleht” pani vastutuse läbikukkumise eest eelmise valitsuse õlule, nentides, et tolle “mõned sammud jätsid inimestes mulje, nagu oleksid nad seks astunudki, et põhiseaduse muutmise seaduseelnõu rahva silmis diskrediteerida.”³⁷ Seevastu “Vaba Maa” arvates oli ebaõnnestumise suhtes otsustav aga hiljutine pikk valitsuskriis. “Mida õieti oli selle kergemeelse kriisiga kavatsatud? Võibolla mõtles mõni poliitikajuht, et see ehk kõige parem näitlik selgitustöö oleks senise põhiseaduse vastu,” kirjutas leht, asudes pooldama Riigikogu laialiminekut põhiseaduse 32. paragrahvi mõtte kohaselt (Riigikogus vastu võetud seaduse rahvahääletusel tagasi lükkamise tulemusel).³⁸

Ent kohe algas ka lahing krooni ümber. 16. juunil trükkis “Vaba Maa” ära asunike ametliku häälekandja “Maalehe” teadaande: “Praegune valitsus ei ole küll veel kaua ametis – alles mõned nädalad – kuid ometi küllaldane peaks olema see aeg, et nüüd kiiresti ja otsustavalt ellu viia need majandus- ja rahandusreformid, mida põllumeeste, asunike ja väikemaapidajate ühine rühm ning rõhuvam enamus maarahvast on nõudnud. /-/ Põllumeeste nõudmine tuleb ilmtingimata täita, kui meie tahame, et meie majanduselu pääseks kokkuvarisemisest. Teemant-Päts-Jüriisoni poolt rahvale kaelaveeretatud poliitilisele suunale tuleb otsustavalt lõpp teha ja majanduselus maksma panna need põhimõtted, mis on edu poole viinud Soome, Taani, Rootsi ja teisi riike, kes on samuti rippuvad võimsa Briti turgudes, nagu meiegi. Kui valitsuse enamus ei taha neis küsimustes põllumeeste esindajate nõudmistele vastu tulla, siis ei tarvitse viivitamise ja vaieluste peale aega raisata, vaid

34 Vaba Maa 08.06.1933. Nr. 131. Kodurahu ja kaitseseisukord.

35 Samas.

36 Vaba Maa. 22.10.1933. Nr. 248. 2 kuud tsensuuri all I.

37 Päevaleht. 14.06.1933.

38 Vaba Maa. 14.06. 1933. Nr. 186. Katkise küna ees.

tuleb sellest kohe järeldused teha.”³⁹ Samas teatas “Vaba Maa”, et 14. juunil esitasid asunike juhid riigivanemale ultimaatumi, milles nõudsid krooni kursi ümberhindamise otsustamist kõige lähemate päevade jooksul, ähvardades vastasel juhul viia küsimuse Riigikogu ette.⁴⁰

Teatele sekundeeris teine “Vaba Maa” kontserni leht “Sõnumed”, kes leidis: “On aga tundemärke, mis lasevad oletada, et rahvahääletusel haledasti lüüa saanud rahvusliku keskerakonna ja asunikkude koalitsioon ainult ei taha valitsuse jooksvat tööd edasi teha, vaid isegi asuda kaugeleulatuva tähtsusega rahandusliste reformide teostamisele. /-/ Sarnane agarus /-/ tunnistab embakumba, kas kroonikukutajate äärmist sõgedust või nende teadlikku tahet praegust pinevat poliitilist õhkkonda veelgi pinevamale ajada.”⁴¹

Kohe “Vaba Maa” teate ilmunise päeval reageeris valitsus teadaandega, milles kuulutati jutud asunike ultimaatumist alusetuteks ja kinnitati, et sellist nõudmist pole esitatud ega arutatud.⁴² Samas märgiti, et majanduspoliitilise suuna küsimus saab valitsuses kõneks tulla alles pärast majanduse ja rahanduse olukorrast põhjaliku ülevaate saamist. Päev hiljem üritas “Postimees” avalikkuse tähelepanu krooni teemalt kõrvale juhtida uudisega põllumeestekogude ja vabadussõjalaste oodatavast ühinemisest ning Konstantin Pätsi hakkamisest vabadussõjalaste presidendikandidaadiks.⁴³

Valitsusväline ajakirjandus aga haistis kroonis suurt uudist. “Vaba Maa” raporteeris lugejaile, et andmed asunike rünnakust kroonile leiavad kinnitust, kusjuures asunike seisukoht on väga kategooriline. Nüüd lisandus sellele veel teade vastuoludest valitsuskoalitsioonis: “Keskerakonna inimesed nõudvat oma esindajailt valitsuses kindlasti, et asunikkudele milgi tingimusel ei tohi järele anda. Kui pealetung tugev on, siis parem valitsusest lahkuda, kui pärast kroonikukutamise tagajärgede eest rasket vastutust kanda. /-/ Igal juhul krooni ümber Toompeal käib praegu kõva maadlemine.”⁴⁴ Lehe juhtkiri vahendas valitsuskoalitsiooni ühe osa meeleolusid kullaalusest loobumiseks, märkides muu hulgas: “Riigivanemast J. Tõnissonist teame aga, et tema oma eluaeg on erilist huvi tunnud igasuguste laenamiste vastu. Tema arusaamise järele on ainult laenutarvitajad selleks aktiivseks elemendiks, kelle eest eriliselt hoolitseda tuleb. Teised on ainult selleks seal, et ikka ja jälle uuesti kärgesid täita, kuigi need järjekindlalt teiste poolt tühjendatakse.”⁴⁵

39 Vaba Maa. 16.06.1933. Nr. 138. Kroon hädaohus.

40 Samas.

41 Sõnumed. 16.06.1933. Nr. 135.

42 Postimees. 17.06.1933. Nr. 139. Kuuldused kroonikukutamise nõudmisest aluseta.

43 Postimees. 17.06.1933. Nr. 139. P-kogud pöörangul.

44 Vaba Maa. 17.06.1933. Nr. 139. Toompea tuulte keerises.

45 Vaba Maa. 17.06.1933. Nr. 139. Vildakul teel. Kas preemiade maksmiseks rahapress käima.

“Vaba Maa” tsensuurimälestuste kohaselt tegi riigivanem Jaan Tõnisson kohe selle juhtkirja ilmumise päeval korralduse alustada ettevalmistusi ajakirjanduse tsensuuri kehtestamiseks. Esialgsed määrused töötatigi välja, nende rakendamine jäänud aga ära riigivanema viha hajumise tõttu.⁴⁶

Krooni teemat hakkas käsitlema ka “Rahva Sõna”, kes teatas koonduslaste parlamendirühma otsusest “väljapressida kõikumalöönud valitsuselt ammu igatsetud krooni kullaaluselt lahkumist” ning sellele järgnenud ultimaatumist.⁴⁷ Ajaleht märkis ka, et valitsus on ultimaatumiga juba põhimõtteliselt nõustunud ja kaalub selle rahuldamiseks kaudsete vahendite, sh. üleemissiooni kasutamist.

Järgnes valitsuse esimene ähvardus ajakirjandusele “Postimehe” kaudu. 18. juuni numbris kurdeti, et mõned Tallinna lehed “püüavad iga päev sihilikkude ja ärevate juttudega kodanikkude hulgas ärevust külvata rahandusküsimustes. /-/ Agitatsioon on muidugi sihitud valitsuse vastu /-/. Et hävitavale külvile piiri panna, tahetakse need ajalehed kohtulikule vastutusele võtta ja teisigi abinõusid kasutada nende hävitusele piiri panekuks. Ei või lubada, et ajakirjandus sihilikkusega võiks hävitada usaldust meie raha vastu.”⁴⁸ Sellega oli “Postimees” end selgelt vastandanud valitsusest sõltumatule ajakirjandusele. Number hiljem teatas leht, et “poliitilises ajakirjanduses” jätkatakse väärhinnanguid ja olukorra valgustamist nii, nagu seda ei tohiks. “Jätkatakse riigi seesmise olukorra lahastamist, ei taheta näha, et üle erakondade ja parlamentarismi kriisi oleme jõudnud juba riigikriisini,” leidis “Postimees”.⁴⁹

“Vaba Maa” toimetuse hilisemates tsensuurimälestustes väidetakse, et juba sel perioodil kerkis valitsuses esmakordselt päevakorra tsensuuri sisseseadmise küsimus.⁵⁰

“Rahva Sõna” vastas “Postimehe” sõitlemisele imestusega, miks otsib see surveabinõusid ka “oma erakonna lehe” “Vaba Maa” vastu, samas kui “Rahva Sõna” karistamise soov olevat inimlikult mõistetavgi.⁵¹ “Hoopis koomiline on aga see jutt, nagu praegune valitsus /-/ püüaks muudkui tõsta usaldust meie raha vastu, kuna nimetatud lehed oma “sihilikkusega” püüdvat seda usaldust kõigutada. Ometi tervel riigil ja rahval puudub usaldus praeguse valitsuse ja selle majanduspoliitika vastu, puudub sellepärast, et valitsus pole julenud selge sõnaga ütelda, mida ta õieti tahab teha,”

46 Vaba Maa. 22.10.1933. Nr. 248. 2 kuud tsensuuri all I.

47 Rahva Sõna. 17.06.1933. Nr. 94. Valitsus meeletuid samme astumas.

48 Postimees. 18.06.1933. Nr. 140. Sihilikule hässitustööle piir.

49 Postimees. 20.06.1933. Nr. 141. Ei taheta näidata tõelisi põhjusi.

50 Vaba Maa. 22.10.1933. Nr. 248. 2 kuud tsensuuri all I.

51 Rahva Sõna. 21.06.1933. Nr. 95. “Postimees” “W. Maad” sulgemas.

kirjutas “Rahva Sõna”.⁵²

Samal ajal alustas valitsus avalikkuse krooni devalveerimiseks ettevalmistamist. 20. juunil esines ajakirjanikele majandusminister Peeter Kurvits, tutvustades neid valitsuses valminud majandusolukorra ülevaatega. See oli kõike muud kui roosiline. Ministri sõnul oli valmissaaduste väljavedu langenud 56% võrra 1930. aastaga võrreldes, kusjuures väljaveo väärtus oli vaid 26% 1932. aasta vastavast näitajast.⁵³ Langenud oli tootmine tervikuna, kahanenud olid põllumajanduse sissetulekud ning vähenenud hoiusummad. “Riigimajanduse tasakaalustamine ei saa enam sündida mehaanilise kulude tegematajätmisega ja kohustuste täitmise edasilükkamise teel,” tähendas Kurvits, lisades, et valitsusel on olemas ka majanduse tervendamise kava.⁵⁴

Majandusministri etteaste võimalikud tagamaad ei jäänud ajakirjanduses arutamata. “Majandusminister kõneleb küll “parandatavatest kavadest”, mis valitsusel teoksil, kuid millised need “kavad” on – kas või kõige üldisemateski põhimõttelistes joontes – sellest mitte ainsat sõna. /-/ Kui aga katsuda avada ning mõista majandusministri keerutisi sellest, kuidas Soome, Rootsi ja teiste kulla aluselt lahkunud maade eksport meiega võrreldes on palju parem, kuidas valitsus tahab kaotada meil maksvaid kitsendusi, siis hakkab majandusliku musta maski tagant paistma valitsuse tõeline siht – nihutada meiegi kroon ta seniselt tasemelt,” analüüsis jällegi “Rahva Sõna”.⁵⁵

Juubelilaulupidu uinutas mõneks päevaks krooniärevuse. 27. juuniks oli aga kokku kutsutud Riigikogu üldkoosolek, mille esialgseteks päevakorrapunktideks teatati olevat valitsusele uute volituste andmine majanduskokkulepete kinnitamiseks ja tollitariifide seaduse muutmine.

Samal päeval ilmunud “Vaba Maa” kirjutas: “Üldiselt Toompeal valitseb arvamine, et valitsus üksi nende seaduseelnõude vastuvõtmiseks ei soovinud riigikogu kokkutulekut. Esmaspäeval (26.06.) saigi teatavaks, et majandusminister kavatseb riigikogule anda ülevaate praegusest majanduslikust olukorrast ja valitsuse plaanisetavatest sammudest majanduselu korraldamise alal. /-/ Valitsuse poolt on näha mõningaid ettevalmistusi, mis sihivad kroonikursi küsimuse lõplikule otsustamisele.”⁵⁶

Ka “Rahva Sõna” seostas Riigikogu eelseisvat istungjärku kroonikukutamisega, pidades selle ainuühesmärgiks, et “suurtes võlgades istuvad põllumehed ja äriühinnad võiks omi võlgasid

52 Samas.

53 Postimees. 21.06.1933. Nr. 142. Valitsus tahab ära hoida majandusliikku tagasiminekut.

54 Samas.

55 Rahva Sõna. 21.06.1933. Nr. 95. Valitsuse ahastav pessimism.

56 Vaba Maa. 27.06.1933. Nr. 147. Täna riigikogu üldkoosolek.

odava rahaga kinni maksta, et mõningad väljaveoärid võiks enam “puhast” teha ja rahaspekulandid segastes oludes kodanikke pügada.”⁵⁷

28. juuni hommikul kell viis hommikul otsustas Riigikogu napi häälteenamusega Eesti krooni 35-protsendilise devalveerimise kasuks. Sellega osutusid ajakirjanduses ilmunud teated, mis ennustasid krooni peatset allahindamist, õigeteks.

1.3. Konflikt saab hoo: “Sõnumete” sulgemine.

Krooni devalveerimist ennustanud ajalehed asusid Riigikogu otsuse suhtes otsekohe kriitilisele seisukohale. “Vaba Maa” leidis, et devalveerimisest võidavad ainult võlgnikud, kes saavad oma võlgu maksta ekspordikasumite arvelt. “Suuri rahvahulke ootab aga hindade tõus ja elustandardi langus. See üldine kehvenemine tähendab siseturu kokkutõmbamist, mis omakorda halvama saab -/ elustavat mõju eksportmajanduselegi,” prognoosis ajaleht ekslikult.⁵⁸ Peatselt seati kahtluse alla ka Jaan Tõnissoni valitsuse ametisse astudes antud kroonikaitsmislubaduste siirus: “Sest juba siis kõneles hr. riigivanem aktiiv- ja passiivkapitali reguleerimisest saladuslikke sõnu, mille sisu aimati, kuid millist aimdust siis riigivanem kõige kategoorilisemalt salgas. Aga nüüd on kõigil selge, mis valitsuse loomisel nende sõnade all mõisteti. -/- See oligi teisipäeva õhtu traagika, et rahvas nüüd ilmselt nägi, mis tema valitud meeste lubadused väärt on,” kirjutas “Vaba Maa”.⁵⁹

“Rahva Sõna” reageeris devalveerimisotsusele ühemõtteliselt, trükkides terve esikülje ulatuses ära Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei keskkomitee avalduse “Meie süüdistame ja protesteerime!”⁶⁰ Veidi hiljem meenutati sõna-sõnalt Tõnissoni kroonihoidmislubadusi valitsuse ametisse astudes, tituleerides riigivanemat sõnamurdjaks.⁶¹

57 Rahva Sõna 24.06.1933. Nr. 96. Röövjõugu imerohi.

58 Vaba Maa. 29.06. 1933. Nr. 149. Kroon langes.

59 Vaba Maa. 30.06. 1933. Nr. 150. Krooni langus ja valitsuse juhi töötused.

60 Rahva Sõna. 01.07.1933. Nr. 98. Meie süüdistame ja protesteerime!

61 Rahva Sõna. 01.07.1933. Nr. 98. J. Tõnisson – sõnamurdja.

Jaan Tõnissoni eest vastas “Rahva Sõnale” hoopis “Postimees”, nimetades süüdistusi sõnamurdumises täiesti alusetuteks.⁶² “Postimees” seletas, et valitsus jäi kindlaks riigivanema lubadusele hoida krooni kurssi viimse võimaluseni ja mitte võtta selles vallas midagi ette ilma Riigikogu informeerimata.

“Päevalehe” juhtkiri oli otsuse suhtes leplik, rõõmustades, et “tehti kord kindel otsus ja lõpp ligi kaks aastat kestnud vaidlustele, tülidele, demagoogiale ja tunnete ülespiitsutamisele meie raha vääringu hindamise küsimuses. /-/ See on õieti esimene kord meie parlamendi ajaloo, kus rahvaesindus ja kogu rahvas kuuleb valitsuse esindajate suust varjamata tõtt. Seni on meid alati katsutud toita ilusate lubaduste ja heade lootustega, kujutades olukorda sarnasena, nagu ei oleks kuskil midagi katki, vaid, nagu kõik oleks kõige paremas korras.”⁶³ Loomulikult oli positiivne ka “Postimehe” seisukoht, mille kohaselt devalveerimise ainus alternatiiv olnuks palkade kärpimine kolmandiku võrra ja maksukoormuse tõsmine.⁶⁴ Järgnevates numbrites keskendus “Postimees” üleskutsetele vältida hinnapaanikat ning asus selgitama devalvatsiooniotsuse majanduslikke põhjendusi.

“Vaba Maa” kontserni kuulunud päevalehe “Sõnumed” suhtumine oli põhilehega sarnaselt negatiivne. Devalveerimisotsust nimetati Tõnissoni allaandmiseks saamahimulistele pankrotimeistritest asunikele.⁶⁵ Järgnevalt väideti, et krooni väärtuse muutmise otsus pole kooskõlas seadustega ning pealegi asutud seda teostama enne otsuse ametlikku jõustumist, mistõttu riigivõim andvat seaduste eiramisel kodanikele eeskuju.⁶⁶ 30. juuni numbri esiküljel avaldati sõnum “Ärevus krooni pärast”, milles refereeriti üleriikliku Kaupmeeste Keskliidu seisukohta: krooni kursi kukutamine ei ole kaupmeestele, tööstusele ega riigi rahandussektorile kasu andnud, vaid on mõjunud hoopis pärssivalt.⁶⁷ Samas avaldati ka refereering Riia venekeelse ajalehe “Segodnja” kirjutisest, milles vahendati Läti riigitegelaste negatiivseid hinnanguid Eesti krooni devalveerimisele ja lubadusi Eesti eeskuju mitte järgida. Läti peaministri Bladnieksi sõnul ei võinud Läti “väikese riigina /-/ riskida katsetamistega, mitte teades, kuhu need lõpuks välja viivad”, rahandusminister Annuse sõnul aga pidavat Läti olema “kategooriliselt isegi lati kursi alandamise mõtte vastu.”⁶⁸

62 Postimees. 20.07.1933. Nr. 167. Laimu ja valega.

63 Päevaleht. 29.06.1933. Nr 173. Majanduse tasakaalustamise teel.

64 Postimees. 29.06.1933. Nr. 149. Otsustavad sammud.

65 Sõnumed. 28.06.1933. Nr.142. Kroonikukutamise trikid.

66 Sõnumed. 29.06.1933. Nr. 143. Kroonikukutajatele.

67 Sõnumed. 30.06.1933. nr. 144. Ärevus krooni pärast.

68 Sõnumed. 30.06.1933. Nr. 144. Lätlased Eesti langenud kroonist.

Samal 30. juunil jõudis “Vaba Maa” kontserni esimene mitteametlik teade, et kohtu- ja siseminister on otsustanud “Sõnumed” üheks nädalaks sulgeda. Toimetuse katsed ministeeriumist sulgemisteatele kinnitust saada ei andnud tulemusi. Alles telefoniühendus minister Roobergi endaga andis sulgemisotsusele kinnituse.⁶⁹ Seepeale koostas osaühingu juhtkond teadaande, et “Sõnumete” asemel hakkab A. Grünbergi vastutaval toimetusel ilmuma ajaleht “Hommikleht”, ning saatis teate ministeeriumisse registreerimisele. Seal võeti teadaanne küll vastu, ent tööpäeva lõppemisele viidates ei antud vastu trükiseaduses ette nähtud kviitungit. “Vaba Maa” kirjeldas olukorda: “Ei aidanud ka isiklik pöördumine hra. kohtu-siseministri poole. Minister andis jutuajamises mõista, et algatus lehe kinnipanekuks mitte tema poolt pole tulnud ja et võiks ehk tehtud otsuse ära muuta ja “Sõnumete” uuesti ilmunist paari päeva pärast võimaldada, kui toimetuse lubaks oma kirjutiste tooni muuta. Selle peale seletati ministrile, et leht oma kohuseks peab kirjutada nii, nagu see tema tõekspidamistele vastab.”⁷⁰

Et ministeerium “Hommiklehele” seaduses ettenähtud kviitungit ei väljastanud, ilmus selle esimene number 1. juulil lendlehe kujul, s.t ilma numbriga ja muude perioodilise väljaande tunnusteta. Samal päeval registreeris osaühing “Vaba Maa” lisaks “Hommiklehele” igaks juhuks veel kolm uut päevalehte: “Vaba Olgu Maa”, “Kell 7 Hommikul” ja “Värsked Sõnumed”.

Sisekaitseülemast kohtu- ja siseministri määrus “Sõnumete” sulgemisest nimetab küll võimude pahameele esile kutsunud lehenumbrit (30. juuni nr. 144/706), kuid ei maini ühtegi konkreetset artiklit. Määruse tekstis tõdetakse vaid, et selles numbris “on avaldatud kirjutisi krooni uuele tasemele asetamise üle, mis oma tooni ja põhjendamata sisu poolest tekitavad seltskonnas ärevust ja on sellega kahjulik riigi rahule ja avalikule korrale.”⁷¹ Määrus viitab üldiselt ka “Sõnumete” eelmistele numbritele ning põhjendab sulgemisotsust kaitseseisukorra seadusega (“Riigi Teataja” 1930,61,423) ja vabariigi valitsuse 1930. aasta 14./15. augusti otsusega (“Riigi Teataja” 1930,65,457).

Ministri määruse umbmäärasus andis “Vaba Maale” ja “Hommiklehele” hea võimaluse otsuse vaidlustamiseks. Leiti, et kui põhjuseks oli uudis Kaupmeeste Keskliidu seisukohavõtust, oleks tulnud karistada ka liitu ennast ning samuti teisi sama uudist trükkinud lehti; Läti riigimeeste kommentaaride eest tulnuks aga nuhelda hoopis algallikat “Segodnjat”.⁷² “Võib-olla, et see meie vabariigi valitsusele südamesse läks ja kuna need Läti härrad kahjuks asuvad väljaspool meie

69 Vaba Maa. 02.07.1933. Nr. 152. Kuidas “Sõnumed” suleti.

70 Samas.

71 Postimees. 01.07.1933. Nr. 151. Tallinna “Sõnumed” nädalaks kinni.

72 Vaba Maa. 02.07. 1933. Nr. 152. Miks “Sõnumed” suleti.

valitsuse ulatuspiiri, siis tekkis vajadus kui mitte ütlejale endale, siis vähemalt üteluse edasitoojale “näidata”,” kirjutasid “Hommikleht” ja “Vaba Maa”, lisades: “Meie ei arva ka, et see rahustavat mõju rahvale avaldaks, kui ilma lähemat põhjust nimetamata karistatakse lehtesid, kes krooni kukutamise vastu olnud. Küsimused, mis krooni kukutamisega seotud, on sügavamad, kui et neid mõne lehe sulgemisega võiks maa pealt ära kaotada.”⁷³

“Postimees” varustas teate “Sõnumete” sulgemisest parastava kommentaariga: “Hoolimata sellest, et riigivanem jutuaajamisel neljapäeval tõsiselt hoiatas “Sõnumete” tooniandvat toimetajat lehes ärevuse levitamise pärast, ilmus eilne “Sõnumed” jälle suure punase pealkirja all: “Ärevus krooni ümber”. Ka tekstis oli teateid, millel pole mingit alust. Sihiks näis olevat ärevate teadete trükkimisega tõmmata kokku lehele lugejaid. Seesugune tegevus ei võinud jääda tähele panemata ametivõimudele ja sise- kohtuminister astuski vastavad sammud.”⁷⁴

“Vaba Maa” meenutas aga “Postimehe” 18. juuni hoiatust, mis lõppes üleskutsega “ausale poliitilisele võitlusele” ning järeldas sellest “Sõnumete” sulgemise ettekuulutust. “Nüüd, pärast hääletamist riigikogus on selgunud, kumb pool võitles ausate ja otsekoheste abinõudega, ja kumb pool pugus “musta maski” varju,” kirjutas “Vaba Maa”.⁷⁵

“Rahva Sõna” kommenteeris “Sõnumete” sulgemist väitega, et hoopis krooni devalveerimine tekitab ärevust ja halvendab riigi ning rahva olukorda, mitte ajakirjandus. “Vabariigi valitsus nähtavasti tahab surveabinõudega sulgeda avaliku arvamise suu, tarvitades oma rahvavaenuliku poliitika läbisurumiseks meil üldiselt seni hukkamõistetud vägivaldseid abinõusid,” kirjutas sotsialistide leht.⁷⁶

“Postimees” aga jätkas mässuliste lehtede nahutamist. “Mõned lehed toovad nähtava heameelega väljavõtteid Läti lehtedest, milles deklareeritakse, et Läti ei tulevat krooni alandamises Eestile järele, see olevat kardetav jne. Kuid needsamad lehed lähevad vaikides mööda neist Läti lehtedest, kes siiski teistsuguseid arvamusi avaldavad,” teatas “Postimees” 2. juulil.⁷⁷ Number hiljem aga õpetati: ““Vaba Maa” abileht “Sõnumed” ei tarvitanud heredaids värve mitte ainult krooni ümberhindamisest tekkinud olukorra kirjeldamisel, vaid tõi ka trükikojas kõik punase trükivärvi tagavarad välja, et tallinlasi hirmutada oma viimaseid kopikaid välja andma kokkuostetava prahi eest. /-/ Värvide tarvitamine läks aga liiga heredaks ja siseminister pani “Sõnumed” kogu oma

73 Samas.

74 Postimees. 01.07.1933. Nr. 151. Tallinna “Sõnumed” nädalaks kinni.

75 Vaba Maa. 02.07.1933 Nr. 152. “Postimees” kuulutas “Sõnumete” kinnipanekut nädal varem ette.

76 Rahva Sõna. 01.07.1933. Nr. 98. Valitsus asub vägivaldsele.

77 Postimees. 02.07.1933. Nr. 152. Teised lehed.

värvipottidega nädalaks ajaks kinni.”⁷⁸ Alles mõni päev varem oli “Vaba Maa” pealkirjade punase värvi teemal ise nalja heitnud, lubades punase asemel hakata tarvitama sinist, et Toompead mitte ärritada.

“Vaba Maa” osutas “Sõnumete” suhtes rakendatud karistuse sobimatusetele, võrreldes seda ajakirjanduses leiduvate tõeliste väärnähtuste karistamatusega. “Kui meie libulehed, kes aastaid on teiste voodipesus tuhninud, seda takistamata edasi teevad ja kui teisi samal ajal suletakse, siis on surveabinõude väärtus väike,” netis leht.⁷⁹ “Vaba Maa” kontserni käsitlust “Sõnumete” sulgemisest kui poliitilisest repressioonist rõhutas ka “Hommiklehe” reklaam, mille tekst kõlas: ““Sõnumed” võitlesid kroonikukutamise vastu. Leht suleti ametivõimude poolt. “Sõnumete” asemel ilmub “Hommikleht”.”⁸⁰

“Sõnumed” alustas taas ilmumist 10. juulil, deklareerides, et ta “jääb ka edaspidi kindlaks oma õilsatele põhimõtetele, mida ta seni kaitsnud, s.o. seaduslikkus, kord ja vabadus.”⁸¹

1.4. Valitsuse ja ajakirjanduse vahekorra edasine halvenemine.

Valitsuse ning valitsusest sõltumatu ajakirjanduse läbisaamine halvenes aga pidevalt. 2. juulil keelas sise- kohtuminister Rooberg sotsialistide koosoleku kino “Olümpia” ruumides. “Rahva Sõna” kirendas seepeale pahameelest, küsides, on’s Eestis veel õiguslikku korda, kui demokraatliku parlamendierakonna kinnistes ruumides peetav koosolek keelatakse, “kaika-fashistid” võivad aga rahumeeli edasi õiendada.⁸² “Kuid meie küsiksime, miks ei ole võetud vastutusele ministrid Köster ja Rooberg, riigikontrolör Sonberg ja teised nendetaolised mehed, kes koondusasunikkude kongressil tegid avalikult kihutustööd krooni kursi allalöömise kasuks. Ometi on sellane kihutustöö riigikogu poolt vastu võetud vastava seaduse põhjal keelatud ning karistatav,” esitas “Rahva Sõna” ebamugava küsimuse.⁸³ Küsimust korراتi palju häälekamalt, kui selgus, et prokuröri korraldusel on lehe suhtes alustatud juurdlust seoses ESTP keskkomitee avalduse äratrükkimisega pärast krooni devalveerimist.⁸⁴

Krooni devalveerimisele oli peagi järgnenud valitsuse määrus kullaklausli tühistamise kohta

78 Postimees. 04.07.1933. Nr. 153. Krooni ümberhindamise järellainetus kestab edasi.

79 Vaba Maa. 08.07.1933. Nr. 157. “Suure joone” suur nõks.

80 Vaba Maa. 08.07.1933. Nr. 157.

81 Vaba Maa. 09.07.1933. Nr. 158. “Sõnumed” ilmuvad jälle.

82 Rahva Sõna. 05.07.1933. Nr.99. Meie koosolek keelati.

83 Samas.

84 Rahva Sõna. 26.07.1933. Nr. 105. Kuhu on jäänud prokurör?

(“Riigi Teataja” 1933 nr 57). Selle kohaselt võis kulla- või välisvaluuta alusel sõlmitud lepinguid, mis olid sõlmitud enne devalveerimisotsust, täita endist viisi lepingus fikseeritud krooninominaali järgi, arvutamata seda ümber uuele krooni kursile või kulla uuele hinnale.

“Vaba Maa” küsis, mis õigusega valitsus kullaklausli tühistas. “Valitsus ise tegi lepinguid rukkis ja kullas ning õhutas tegema ka teisi, kuni... pääsis võimule praegune valitsus, kelle löögirühm pühib teelt nii krooni kui kullaklausli. Ning vähe sellest, /-/ ka niisuguse küsimuse lahendab valitsus ilma /-/ seadusandliku arutusest./-/ Ajal, kus meil igat sorti kõva võimu ideoloogidest sugugi puudu pole, püstitab valitsus väga hädaohtlikke tähiseid. Sest kui praegune valitsus end kord läbi valitsema peaks, leidub juba ka teisi, kes samadel põhimõtetel valitseda tahavad “mitte halvemini”,” heitis leht valitsusele ette parlamendi eiramist.⁸⁵ Mõne aja pärast tutvustas “Vaba Maa” lugejatele Riigikohtu lahendit aastast 1926, mille kohaselt kulla- ja valuutaklausel pole ebaseaduslik.⁸⁶ Leht järeldas, et valuuta- või kullaklausli olemasolu lepingus ei muuda seda veel valuutalepinguks ja seega pole valitsusel õigust selliseid lepinguid tühistada.

Hoopis kaugemale läks oma süüdistustes “Rahva Sõna”. Tuginedes “Riigi Teatajas” nr. 55 ilmunud kuulutusele Hans ja Jüri Tõnissonidele kuuluvate talude Erika nr. 43 ja Erika nr. 7 vekslivõlgade katteks müüki paneku kohta, väitis “Rahva Sõna”, et Jaan Tõnisson pole enam Erika omanik ning seetõttu on tema Riigikogus antud seletus oma võlgade tagatusest Erika talu õunaaiaga müstifikatsioon.⁸⁷ Riigivanem saatis “Rahva Sõnale” õienduse, mille kohaselt temale kuulub hoopis Erika nr. 6, millel ei lasu mingeid kohtulikke nõudmisi.⁸⁸

Üheaegselt riigivanema õienduse avaldamisega jätkas “Rahva Sõna” aga Tõnissoni õunaaias kaevamist, nimetades Erika nr. 6 talu ühes aiaga liiga väikeseks ja väheväärtuslikuks, et 2000 rubla ja 4 500 000 sendi suurust võlga kanda.⁸⁹ Leht seostas ka Jaan Tõnissoni poolt kullaalusel sõlmitud võlakohustusi Tõnissoni valitsuse hiljutise otsusega kullaklausli tühistamisest. “Rahva Sõna” artiklit refereeris ka “Vaba Maa”.⁹⁰

“Postimees” reageeris kirjutistele raevuka juhtkirjaga “Sõnavabaduse kuritarvitamine”, milles protesteeris riigivanema isiku laimamise vastu: “On iseloomustav, missuguste võtetega “töötatakse” seesuguste mustamiskatsete juures. Tuuakse teateid ja varustatakse neid “kõlblise” viha

85 Vaba Maa. 13.07.1933 Nr. 161. Kullaklausli ots.

86 Vaba Maa. 26.07.1933. Nr. 172. Kullaklausli tühistamine ei ole seaduslik.

87 Rahva Sõna. 26.07.1933. Nr. 105. Kus on riigivanema 700 õunapuud?

88 Rahva Sõna. 02.08.1933. Nr. 107. Õiendus.

89 Rahva Sõna. 02.08.1933. Nr. 107. Riigivanema kulla-kaalulised õunapuud.

90 Vaba Maa. 03.08.1933. Nr. 179. Kuldõunad “Erika” aias.

õhkamismärkidega. /-/ Nähtavasti loodetakse nii poriloopimist jätkata lõpmatuseni lootuses, et tõe jaluleseadmisest hoolimata sihilikkude kallaletungidega ikkagi suudetakse väikestki varju heita. /-/ Kui seesugune mudapildumine meie avaliku elu tegelaste vastu mõnedele meie ajalehtedele kipub saama elukutseks, siis tekib aga mõtlejatel kodanikkudel tahtmata soov, et riigivõimul oleks käepärast abinõusid meie avalikust arvamisest välja kiskuda teda lämmatada tahtvat umbrohtu.”⁹¹ Samas numbris trükiti ka riigivanema õiendus – miskipärast mõeldud ainult “Vaba Maa”, mitte “Rahva Sõna” toimetusele -, milles Jaan Tõnisson kinnitas, et kullaklausli tühistamise arutamisel ei tulnud ühelgi valitsusliikmel isiklikke põhjusi pähegi ning et 77% riigivanemale kuuluva Erika talu võlgadest on tegelikult võõraste, mitte Jaan Tõnissoni enda võlg.⁹²

Seepeale nentis “Vaba Maa”, et riigivanema õiendis pole siiski sõnagi tema talul lasuva võlakoormuse raskuse sobivusest talu enda suurusega.⁹³ Samuti märkis leht, et “riigivanemalgi oli ometi teada “Erika” võlakoormatus, kui ta kullaklausli kaotamise poolt hääletas ja vististi ei hakka “Postimeeski” tõendama, nagu oleks võinud riigivanem arvata, et kullaklauseli kaotamine “Erika” kohta ei käi.”

8. juulil sai teatavaks, et Eesti müüb ära sõjalaevad “Lennuk” ja “Vambola” ning müügist saadava rahaga pannakse alus merelaevastiku uuendamisele. Ilma pikema sissejuhatusega hakkas seda sammu kohe kritiseerima Tõnissoni vana vaenlane – sotsialistide “Rahva Sõna”, leides, et “Jaan Tõnissoni valitsuselt võis oodata väga palju, aga sellase sammu astumist salaja – ometi mitte.”⁹⁴ Veidi hiljem teatas leht, et paar aastat tagasi olevat samade laevade eest pakutud 3-4 korda rohkem, mille tõttu “on liikvel kõvad kuuldused, et mõned laevade müügiga lähedalt seotud isikud on saanud suuri summasid altkäemaksuks.”⁹⁵

“Vaba Maa” teemakäsitlus oli vaoshoitum, kuid kaalukam. Leht möönis, et laevade müügi tehnilised ja majanduslikud põhjendused on veenvad, heitis aga samas valitsusele ette müügi otsustamist parlamendi selja taga.⁹⁶ “Kas meie riigikassa kord lubab sõjalaevade müügist saadud raha kanda sisse mitte riigikassasse, kust seda uuesti välja anda võib ainult eelarve korras, vaid mingisugusesse erifondi,” küsis leht valitsuse vastavasisulisel kavale viidates.

“Päevaleht” vahendas kaitseminister A. Keremi selgitusi laevade müügi kohta ja järeldas, et “ei ole

91 Postimees. 04.08.1933. Nr. 180. Sõnavabaduse kuritarvitamine.

92 Samas.

93 Vaba Maa. 05.08.1933. Nr. 181. “Postimees” ähvardab jälle.

94 Rahva Sõna. 12.07.1933. Nr. 101. Riigivaranõukogu suurejooneline mahamüümine.

95 Rahva Sõna. 05.08.1933. Nr. 108. Kas altkäemaks laevade müügil?

96 Vaba Maa. 16.07.1933. Nr. 164. Sõjalaevade müük.

põhjust astunud sammu nüüd enam kritiseerida, kuna ostu-müügi leping on kirjutatud alla ja see kiidetud heaks ka kõigi poliitiliste ringkondade poolt.”⁹⁷

Ent laevade müügi küsimus polnud sellega lahendatud. Kuuldused soodsamatest, kuid kõrvale lükatud pakkumistest levisid visalt, misõttu asja asus uurima kaitseväge prokuratuur. Algasid läbiotsimised ning asjassesegatud isikute ülekuulamised.

1.5. Ajakirjanduse ühisrinde tekkimine.

6. augustil avaldas seni valitsussõbralikel seisukohtadel asunud “Päevaleht” terava juhtkirja “Katkenud usaldus”, kus nenditi, et “kodanikel pole enam õiget ülevaadet sellest, mida mõtlevad tõeliselt ta juhid ja millistel kaalutlustel ning motiividel tehakse ühte kui teist.”⁹⁸ Ajaleht jätkas: “Meie suurim õnnetus seisab selles, et rohkem sünnib kulisside taga, kui avalikul näitelaval, puhtal demokraatliku võitluse areenil. /-/ Aga tegelikult oleme siiski näinud, isegi väga sageli, et iga asi, ja kombinatsioon, mis on saanud alguse kulisside taga ja mida pole õigel ajal toodud päevavalgele, on tekitanud suuri järellaineid.” “Päevaleht” osutas sõjalaevade müügile, öeldes, et nende müük suure saladuskatte all ja ülepeakaela on arusaamatu. “/-/ Oleks olnud täiesti loomulik, kui uue (merelaevastiku loomise) kava oleks kõigepealt kiitnud heaks vabariigi ülemlaekur – riigikogu,” arvas juhtkiri, tuues näiteks Taani kogemuse, kus sõjalaev müüdi alles pärast parlamendi vastavat otsust ja müügikuulutuste ilmumist välismaistes lehtedes. “Suurte ja pööret sünnitavate operatsioonide juures peab siiski valitsema selgus, peaks olema vähemalt rahvaesindusel ülevaade, mis tegelikult sünnib ja mis sellega tahetakse saavutada. Kui aga seda mitte ei tehta, mis meil juhtunud sageli, /-/ siis paratamatult jääb ikka midagi rippuma ning see rippuma jäämine on kui hävitav rooste, mis laastab vastastikku usaldust, külvab kõikjale umbusaldust, lämmatavat umbrohtu.”⁹⁹ “Päevaleht” nimetas küsimust, miks ei talitatud laevu müües avalikult ja läbinähtavalt, isegi olulisemaks sellest, kas laevade eest oleks võinud saada mõne miljoni rohkem. “/-/ Kaotades kontakti rahva tahteavaldusega ei taha mahtuda seejuures kaugeltki kõik valitsuse määrused maksvate seaduste piiridesse,” nentis juhtkiri.

Kaitseminister Kerem esines seepeale “Päevalehe” juhtkirjast inspireeritud selgitusega, kus teatas: “Kaitseametkond ja vabariigi valitsus on kaugel tahtmisest ajada mingisuguseid kulissidetaguseid

97 Päevaleht. 15.07.1933. Nr. 189. “Lennuki” ja “Wambola” müük oli kõigiti kaalutud.

98 Päevaleht. 06.08.1933 Nr. 211. Katkenud usaldus.

99 Samas.

kombinatsioone, vaid asja juures on mõõduandvaks isikute ja asutuste kompetentsus ning arusaamine, et mitte igas valitsemise küsimuses pole vajadust avalikkuse ja riigikogu arvamise järele. /-/ Tõeliselt võib kahelda, et /-/ kahe laeva müügi asja oleks vaja olnud ilmtingimata viia rahvaesindusse otsustamisele. /-/ Laevade müügiga koos arutati põhjalikult kompetentsetes asutistes ka uute laevade soetamise küsimust, arvesse võttes kogu poliitilist olukorda ja meie majanduslikke võimeid.”¹⁰⁰

Ministri seletused valasid vaid õli tulle. “Päevaleht” vastas ministrile tsitaadiga 1925. aastal vastu võetud riigi eelarve seadusest, mille kohaselt põhjalik relvastuse ümberkorraldamine nõuab Riigikogu nõusolekut.¹⁰¹ “Avalikkusele teatavaks saanud andmete põhjal saadakse sõjalaevade müügist 1,5 miljonit krooni, kuid merekaitse ümberkorraldamine nõuab seevastu 8 miljonit krooni. Seepärast on siis päris loomulik, et esijoones oleks pidanud riigikogu kinnitama uue relvastuse-süsteemi kava ja alles siis oleks võinud hakata teostama endise relvastuse müüki. /-/ Sest kui riigi eelarve kinnitamine on juba põhiseadusega antud ainult rahvaesinduse otsustada, siis ei saa seda õigust maksvate seaduste põhjal riigikogul kärpida ükski teine kompetentne asutus ega kompetentsed isikud,” deklareeris “Päevaleht”. “Rahvavalitsuslikus riigis, kus valitsuse võimupiirid nähtud ette vastavates seadustes, võidakse ainult siis valitseda rahva usaldust ja toetamist teenivalt, kui kodanikud näevad, et valitsuse vanker veereb seaduslikkuse roobastel, kui üheski suuremas operatsioonis, mida valitsus astub riigi huvides, pole võimalik mingisuguse a g a tekkimist ega mingisuguse kahtlase batsilli rippuma jäämise hädaohtu, mida pärast peab klaarima prokuratuuris ning kohtus.”

Samal ajal “Päevalehe” asumisega valitsuskriitilisele seisukohale tugevnes ka “Vaba Maa” rünnak. Leht kinnitas, et Rahvusliku Keskerakonna üks osa on teravalt rahulolematu erakonna juhtimisega “perekonna asjana” juhtide poolt, kelle “viimaste kuude raske viga on, et armastatakse lendu tõusta enne kui oleks valmis vaadatud maandumisplats.”¹⁰² Samas kutsus “Vaba Maa” erakonna juhte oma “raskeid vigu” tunnistama, ennustades-ähvardades vastasel korral erakonna lagunemisega. Järgnesid teated erakonna Virumaa komitee vastuhakust keskjuhatusele.¹⁰³ “Vaba Maa” leidis, et üha enam leiab kinnitust tõsiasi, et “Tõnissoni valitsus seatud selleks ametisse koonduse toetusel, et krooni kukutada, muud temalt ei oodatudki,” mistõttu isegi valitsuse toetajad ei julgevad enam avalikkuse ees valitsuse toetuseks välja astuda.¹⁰⁴ “Iga päevaga kasvab see meeleheide, iga päevaga tõmbub ring erakonna peastaabi ümber ikka rohkem koomale, jääb ainult käputäis võimujoovastuses olevaid

100 Päevaleht. 09.08.1933. Nr. 214. Valitsus pidas endalekuuluvaks sõjalaevade müügiküsimuse otsustamise.

101 Päevaleht. 09.08.1933. Nr. 214. Võimu demonstratsioon.

102 Vaba Maa. 30.07.1933. Nr. 176. Värsket verd poliitilisse ellu.

103 Vaba Maa. 01.08.1933. Nr. 177. Virumaa vastasrind keskerakonnas.

104 Vaba Maa. 03.08.1933 Nr. 179. Keskkihid ja keskerakond.

juhte, kes ei märka, kuidas neil pind jalge alt kaob. Keda jumal tahab karistada, seda lööb ta enne pimedusega,” kirjutas leht. Veidi hiljem nenditi juhtkirjas: “J.Tõnissoni suurimaks veaks on alati olnud oma enese jõu ülehindamine ning teiste alahindamine. See kipub tema valitsusele saatustlikuks saama. Poliitiliselt ei võinud ju olla meeletumat tegu, kui minna valitsusse, jättes tiivad vastasrinda, tiivad, kes ennast mõlemad vastasrinna tegemiseks on välja koolitanud.”¹⁰⁵

Samal ajal muutusid üha ägedamaks “Postimehe” rünnakud valitsust kritiseeriva ajakirjanduse vastu. Juba 16. juulil kirjutas leht, et “peale mõne üksiku vanema ajalehe puudub meil veel objektiivne, tõsine ajakirjandus. /-/ Kui meil juba lähemal ajal korda ei lähe tõsta ajakirjanduse taset ja teda panna rahvuslikele paleuste teenistusse, siis kujuneb võitlus olemasolu eest raskemaks ja tõsisemaks.”¹⁰⁶ Samas avaldati lootust, et võib-olla saab asja parandada ka seadusandlusega, ehkki otsustav pööre peab nii või teisiti tulema ikkagi rahva hinges. “Vaba Maa” teated rahulolematusest Rahvuslikus Keskerakonnas tembeldas “Postimees” mõistagi laimuks ja kõmuks ning ärimees Aleksander Veileri (“Vaba Maa väljaandja”) väljamõeldud valedeks.¹⁰⁷

Siit algas otsene sõnasõda “Postimehe” ja “Vaba Maa” vahel. Viimane võrdles Rahvusliku Keskerakonna häälekandjat “Titanicu” laevaorkestriga, mille ülesanne on oma muusikaga tähelepanu laeva põhjamineku pealt kõrvale juhtida.¹⁰⁸ “Postimehe” pimedad kassipojakesed ei ole veel midagi näinud, mis ümberringi sünnib, aga süda on neil kange sees, sellepärast on nad krapsti meil kallal, et kuidas ometi “Vaba Maa” ei saada oma lehte “Postimehele” eeltsensuuri alla /-/,” ironiseeris “Vaba Maa”, lisades ka vihje riigivanemale: “-/ Seal talus (“Postimehes”) hakkavad ikka koerad siis haukuma, kui peremees pahandanud on.”¹⁰⁹ “Vaba Maa” deklareeris end olevat õigustatuks kirjutada kõigest, mis selgitamist nõuab. Väljaandja Veileri kohta käivale märkusele vastas leht, et “ei leia meie mingisugust põhjust eelistada neid ärimahi, kes ennast geeniusteks pidades oma lehed majandavad pankrotti ja kes oma õunapuuaedadega satuvad niisugustesse situatsioonidesse, et lõpuks kogu rahvas peab sellepärast muret tundma, kuidas neid päästa. Ja meie talus ei ole ajakirjanikel ka viisiks küsima käia ühegi “ärimahi” juures, kuidas oma lehte toimetada.”¹¹⁰

Riigivanem Jaan Tõnisson saatis “Vaba Maa” toimetusele õiendusena artikli “Sihiliku varjuheitmise vastu”, milles tõrjus süüdistusi krooni ettekavatsetud kukutamises, kuna devalveerimisele olevat

105 Vaba Maa. 05.08.1933. Nr. 181. Valitsus, keda keegi ei kaitse.

106 Postimees. 16.07.1933. Nr. 164. Rahvusliku politika sihtjooni.

107 Postimees. 03.08.1933. Nr. 179. “Weilerlaste” hapukurgi “mäss”.

108 Vaba Maa. 05.08.1933. Nr. 181. Valitsus, keda keegi ei kaitse.

109 Vaba Maa. 04.08.1933. Nr. 180. Avalik arvamine päevaküsimustest.

110 Samas.

valitsust sundinud alles majanduse tegelikust olukorrast ülevaate saamine.¹¹¹ Tõnisson nõudis artiklis ärritunult: “Mis õigusega tohitakse /-/ sarnaste kirjutistega, sihilikult maha kiskudes minu isiklikku au, kõigutada ja hävitada usku vabariigi valitsuse juhisse ja tema püüete puhtusse?! 40 aastat olen mina seisnud Eesti avalikus ja riiklikus elus, töötades ja võideldes rahva ees kõikide silma all. Oma veendumuste ja tõekspidamiste järele käies on minu kõvaduseks olnud otsekohene võitlusviis ja ausad sihid.” “Vaba Maa” avaldas Tõnissoni artikli paaripäevase hilinemisega (6. augustil), põhjendades seda esmalt artikli liigse pikkusega trükiseaduses ette nähtud õiendi kohta, seejärel aga ka teksti ilmunisega juba “Postimehes”, mis tegevat selle avaldamise “Vabas Maas” keeruliseks.¹¹² Riigivanem Jaan Tõnisson reageeris sellele järjekordse õiendiga, kus teatas, et seadus ei keela õiendi saatmist ka asjasse mittepuutuvatele lehtedele ning seetõttu on teda alusetu süüdistada väiklastes võtetes.¹¹³

Nüüd võttis “Vaba Maa” vaatlusele Tõnissoni artikli, kirjutades, et riigivanema sõnade uskumist krooni ettekavatsemata kukutamisest raskendavad valitsuskriisi hämarad asjaolud ja asunike jutud neile juba varem antud vastavatest lubadustest.¹¹⁴ Lehe juhtkiri märkis lõpetuseks, et “mõnikord jõuab inimene ka ühe aastaga seda hävitada, mis ta 40 aastaga on ehitanud. /-/ Kui valitsuse juht, kes on ka ühtlasi keskerakonna juht, ei taha või ei suuda tuua selgust asjaoludesse, mis rahva seas suurt ärevust tekitanud, siis on meie kohus tähelepanu juhtida sellele, et rahvas oma usu juhtidesse on kaotanud. On seisukordi, kus vaikimine on kuritegu, kus sellepärast ükski ähvardus ei saa vikimisele sundida.”

“Vaba Maa” toimetuse arvates kujunes see artikkel uueks tõukeks, mis riigivanemat lõplikult vihastades taaselustas tsensuuri rakendamise mõtte ja viis koalitsiooni läbirääkimistele sotsialistidega, et need kaitseseisukorra kehtestamist toetaksid.¹¹⁵

“Postimees” esines taas kurtmisega riigivanema isiku “alusetu haugutamise” üle. “Ja tõepoolest, kui hakata ükshaaval vaatlama ja arutama, mida siis praeguse valitsuse juhile asjalikku on olnud ette heita, siis – lugedes kõiki neid tüütuseni korduvaid opositsiooni-epistleid, mis viimaste kuude jooksul ühes osas meie ajakirjanduses on ilmunud – eranditult iga süüdistuse ja etteheite ehtsuse kohta on jäänud suur küsimärk,” kirjutas keskerakonna häälekandja.¹¹⁶

111 Tõnisson, Jaan. Sihiliku varjuheitmise vastu. // Postimees. 05.08.1933. Nr. 181.

112 Vaba Maa. 06.08.1933. Nr. 182. Omapärane trükiseaduse põhjendamine.

113 Vaba Maa. 08.08.1933. Nr. 183. Väikesed asjad iseloomustavad.

114 Vaba Maa. 08.08.1933. Nr. 183. Millal valmis kroonikukutamise mõte.

115 Vaba Maa. 22.10.1933. Nr. 248. 2 kuud tsensuuri all I.

116 Postimees. 09.08.1933. Nr. 184. Mure keskerakonna tervise pärast.

1.6. Valitsuskriitika ajalehe “Võitlus” veergudel.

Eraldi tähelepanu nõuab vabadussõjalaste häälekandja “Võitlus” osa Jaan Tõnissoni valitsuse ja Eesti ajakirjanduse konfliktis. Käesolevale peatükile järgnevas peatükis lähemalt vaadeldav ajalehtede eeltsensuur 1933. aasta sügisel oli ju lahutamatu osa vabadussõjalaste ning nende propaganda vastu sihitud kaitseseisukorrast. Teiseks eristus “Võitlus” ülejäänud massilevikuga ajakirjandusest ka oma varjamatu ja otsekohese propagandistlikkuse poolest. Seetõttu mahub “Võitlus” raskesti ühte kategooriasse teiste massilehtedega, mis hoolimata oma sagedasest parteilisusest ei loobunud informatsioonilehtede omaest teemavalikust ja zhanritest (“Rahva Sõna”, “Kaja”, “Postimees”), rääkimata parteipoliitikast otseselt mittesõltuvatest ajalehtedest (“Päevaleht”, “Vaba Maa”).

Oluline koht kogu vabadussõjalaste propagandas, mida nad tegid oma põhiseaduse muutmise eelnõu toetuseks, oli erakondadevastasel retoorikal. “Juba 12 aastat on meie riigilaev poliitilisel ulgumerel loksunud erakondade saamaihade tuulte puhuda. Mingit kindlat kurssi ei ole talle antud, vaid puhutud iga erakonna isikliku eesmärgi ja võimu tuultest,” kirjutas “Võitlus” juba 1933. aasta jaanuaris. “Tagajärg on nüüd see, et purjed on rebenenud, tüür on kadunud ja laev lekib,” leidis leht, pakkudes mõistagi välja ka olukorrast väljapääsu: erakondadevaba riigikorra.¹¹⁷ Teisal märgiti konkureerivat Riigikogu poolt esitatud põhiseaduse muutmise eelnõud arvustades, et “seda vaimuvaest eelnõu võib õigusega nimetada erakondade poliitilise pankroti patendiks, mis ühtlasi tõestab, et Toompeal valitseb endiselt rühmade korruptsioonile kalduv mõtlemisviis.”¹¹⁸

Riigikogu esitatud põhiseaduse muutmise eelnõud tituleeriti ka viimaseks meeleheitlikuks katseks päästa “erakondlaste nahka”¹¹⁹, lisades teisal, et “erakondade ebakultuurne ja ebaõiglane võitlustaktika vabadussõjalaste liikumis vastu sarnaneb väga surmaelsele agooniale ja annab asja kindlalt lootusele, et peagi saabub päev, kus Toompea tehakse puhtaks.”¹²⁰ Erakonnad ja komisjonid ei vastutavat “Võitluse” sõnul enam kellegi ega millegi ees.¹²¹

Demokraatlikke erakondi süüdistati kavatsuses sokutada baltisaksa lehtesesse valetateid

117 Võitlus. 07.01.1933. Nr. 1. Meie poliitilised erakonnad ja nende õige pale.

118 Võitlus. 04.02.1933. Nr. 5. Toompea puhtaks?

119 Võitlus. 18.02.1933. Nr. 7. Riigikogu poolt vastuvõetud põhiseaduse muutmise kava – uppuvate erakondade keskkomiteede viimane ölekõrs.

120 Võitlus. 04.03.1933. Nr. 9. Leinajuubel.

121 Võitlus. 04.03.1933. Nr. 9. Riigi viivad põhja punastega eesotsas mõnulevad erakonnad.

vabadussõjalaste, kohalike sakslaste ja hitlerlaste liidust, et kasutada neid teateid siis vabadussõjalaste-vastases propagandas.¹²²

Mida ägedamaks muutus poliitiline võitlus, seda sõnakamaks muutus ka ajaleht "Võitlus". Väljaanne teatas otse, et "praegune erakondliku süsteemi võim peab saama lülitatud välja põhiseaduslikus korras, vabadussõjalaste põhiseaduse muutmise kava maksmapaneku teel."¹²³ Teisal deklareeriti, et parteidele ja komisjonidele põhinev juhtimissüsteem peab ruumi andma isikutele ja iseäranis juhtidele, "kellel küllalt on julgust vastutada oma tegude eest, ja kellele siis ka meie julgeme nende kohustuste tasuks anda küllaldasi õigusi."¹²⁴ Erakondade "purelemist ja saagijagamist" nimetati rahva enesetapuks¹²⁵, kuna "15 aasta kestva ajal on käputäis äärmiselt auahndeid ja saamahimulisi lõuamehi kõik mõjurikkad kohad endi kätte kiskunud, ümbritsedes endid sõnakuulelike onupoegade, otsekui orjade parvega."¹²⁶ Kokkuvõtteks nenditi, et erakondade tegevus annab rahvale küllalt põhjust hoolitseda, et "sarnased kõlvatud inimrühmitused enam päevagi ei püsiks tüüride juures."¹²⁷ Mõistagi olid erakonnad "Võitluse" meelest süüdi ka majanduskriisi kestmisel¹²⁸ ja isegi selle tekkimises: "Selle erakondliku korruptsiooni kohta, mis 15 aastat on laostanud meie riigi ja rahva majapidamist, annab iga aasta väga huvitava ülevaate riigikontrolli nn, "punane raamat"."¹²⁹

Koos erakondadega pidi kaduma ka erakondlik võitlus parlamendis. "Me peame maksma erakonnameestele palka ja võimaldama neile mugavat elu ainult selleks, et nad võivad teha kogu Eesti rahvale teatrit. Selleks on meil liiga vähe raha /-/. Eesti rahvast narrivad tõesti tema äravalitused kõrgekoja pojad," kirjutas "Võitlus".¹³⁰ Riigikogu nimetamine tsirkuseks või turuplatsiks ning selle töö kujutamine erakondade vastastikuse sõimlemisena kuulus lehe põhirepertuaari, mille juurde märgiti: "oleme korduvalt näidanud selle lehe veergudel, et meie praegune erakondlik süsteem viib kogu Eesti paratamatult rappa, kui sellele jandile ei tehta ükskord järsk lõpp."¹³¹ Veidi varem oli deklareeritud: "Erakondade oligarhia on väärdemokraatia. Ja säärase väärdemokraatia vastu aitab vabadussõjalaste liikumine – õige ja puhta demokraatia kaitseks."¹³² Üldsõnalise parlamendikriitika kõrval küsiti aga ka näiteks, mis õigusega jätkab hindade komissar M. Juhkam samaaegselt tegevust

122 Võitlus. 13.04.1933. Nr. 18. Avastatud kõige mustem provokatsioon Eesti ajakirjanduses.

123 Võitlus. 29.04.1933. Nr. 24. Kaua kannatab rahvas erakondade narrimängu.

124 Võitlus. 18.05.1933. Nr. 31. Nõuame vastutavaid rahvajuhte.

125 Võitlus. 20.05.1933. Nr. 32. See, mis praegu sünnib, on rahva enesetapp.

126 Võitlus. 06.07.1933. Nr. 51. Just särane on lugu meie riigiga.

127 Võitlus. 03.08.1933. Nr. 64. Rahvariikluse mõtte puhastamine.

128 Võitlus. 18.02.1933. Nr. 7. Erakondade politika süvendab majanduskriisi.

129 Võitlus. 21.01.1933. Nr. 3. Üks aasta logiseva riigiparaadi logisevat majapidamist.

130 Võitlus. 28.01.1933. Nr. 4. Murrang peab tulema.

131 Võitlus. 29.06.1933. Nr. 48. Kui kaua see veel kestab?

132 Võitlus. 06.04.1933. Nr. 15. Parteide väärdemokraatia.

ka Riigikogu liikmena, ehkki see on vastuolus põhiseadusega.¹³³

Erakondade üldise halvustamise kõrval leidsid “Võitluses” halva sõnaga meelepidamist ka erakonnad eraldi, eriti sotsialistid ja Rahvuslik Keskerakond. Sotsialistide vastu oli põhirelvaks nende ühendamise põrandaaluste või piiritaguste kommunistidega. “Kui meie riigipunastele sotsidele kommunistid on vennaspartei siis vabariigi valitsus ja rahvaesindus teadku, et Eesti rahvale kommunistid pole mingisugusteks vendadeks; seega ei saa ka sotsid kuuluda Eesti rahva ridadesse,” kuulutas “Võitlus”¹³⁴, et pisut hiljem lisada: “Teatavasti käesoleva aasta märtsis Nõukogude Venes asetsev Eestimaa Kommunistlik Partei pööras üleskutsega Eesti sotsialistide poole, et need koos põrandaaluste kommunistidega alustaks ühist aktsiooni vabadussõjalaste liikumise vastu. Meie sotsid suhtusid sellele kommunistide üleskutsele suurima heatahtlikkusega ja vennastumise tähe all hakkasid sotsid tegutsema põrandaaluste näpunäidete järele, kusjuures sotside väljaastumise muutus eriti aktiivseks juunikuu rahvahääletuse eel.”¹³⁵ Teedeminister Johanson süüdistati vanade ja vilunud raudteemetnike asendamises “punaste ja noorsotsialistidega”¹³⁶ ning riigivõimu tervikuna sotsialistide demonstratsioonide sallimises, samal ajal kui vabadussõjalaste omi keelatakse.¹³⁷

Sotsialistide nõude puhul vabadussõjalaste organisatsioonid sulgeda esitati ähvardus juhtida “langenute veri /-/- (sulgemise – A.L.) algatajate eneste peale”.¹³⁸ Selle ähvarduse äratrükkimist takistasid aga juba rakendunud tsensuurimeetmed.

Rahvusliku Keskerakonna ründamisel osutusid mugavateks märklaudadeks selle liider Jaan Tõnisson ning teised erakonna juhtivtegelased. “Vanemuise” mürglikoosoleku järel Tartus ja Tartumaal kehtestatud kaitseseisukorda kritiseeriti tugevalt, leides, et Tõnisson esines koosolekul riigipeale sobimatul kombel parteipoliitiliselt, mis panigi ka rahva käituma nagu kihutuskooosolekutel tavaks.¹³⁹ Teisal mindi riigivanema vastu aga lausa isiklikuks. “J. Tõnisson oma sallimatu ja umbpäise inimtundmatusega on rahvaerakondlastelt ammugi võtnud iga vähemagi elujõulise iseteadvuse ja ta ise kuulab Preisi vallavanemlikult kas või poisikeste ja udupeade nõu, kui aga viimased esinevad ta ees alandlikkuses. Kuis selles õhkkonnas võiks olla võimalik rahva loovate ainuomaduste elurõõmus optimistlik töö?” kirjutas leht muu hulgas.¹⁴⁰ Teated vastuoludest

133 Võitlus. 30.05.1933. Nr. 36. Kui kaua mõeldakse lasta edasi kesta põhiseaduse vastast olukorda?

134 Võitlus. 01.04.1933. Nr. 13. Osa sotse juba kommunistide poole üle läinud.

135 Võitlus. 13.07.1933. Nr. 54. Sotsid töötavad koos põrandaaluste kommunistidega.

136 Võitlus. 09.05.1933. Nr. 27. Punakaart vallutab raudteed.

137 Võitlus. 13.05.1933. Nr. 28. Siseministri keeld. Vabadussõjalaste päevad peetakse siiski.

138 Võitlus. 12.08.1933. Nr. 67. Härrassotsid nõuavad vabadussõjalaste liikumise sulgemist.

139 Võitlus. 08.06.1933. Nr. 39. Tartu kaitseseisukorras.

140 Võitlus. 24.06.1933. Nr. 46. Värsked tuulepuhangud.

Rahvuslikus Keskerakonnas toodi suurelt ära esiküljel.¹⁴¹

Tõnissoni kui keskerakondlase pihta tule andmine sulas mõistagi kokku tema kui riigivanema ründamisega: “Need erakonnamehed ei kõlba enam üheks tunnikski rahva juhtideks, kel ei ole aimugi sündusetundest, ja puudus aususest. Päris piinlik oli kuulata, kuidas arutati ja toimetati mustapesu pesemist,” leidis “Võitlus” reportaazhis Riigikogu istungist, kus esines riigivanem.¹⁴² “Ei või ette kujutada suuremat blamaashi, kui seda, et riigipea läheb parlamendis tudiseva habemega ja hädise häälega selgitama seda, kuidas tema oma võlgadest intresse tasub, kuidas “Postimehe” asjad ärijuhataja pärast sassi olevat läinud ja uhkeldab oma õunaaiaga,” jätkas leht, tituleerides Tõnissoni seetõttu riigivanemaks sobimatuks.

“Võitlus” süüdistas Tõnissoni ka katses sundida riigiteenistujaid ja kaitseväelasi hääletama Riigikogu poolt esitatud põhiseaduse muutmise eelnõu poolt, leides selle olevat ennekuulmatu ja lubamatu.¹⁴³

Terava kriitika osaliseks sai keskerakondlasest kaitseminister August Keremm, kes keeldunud autoõnnetuses haavata saanud sõdurit oma autoga haiglasse toimetamast, kartes autoistmete määrdumist.¹⁴⁴ Ajalehe etteheide oli ebaõiglane, sest tegelikult lähtus Kerem meditsiiniliselt põhimõttest mitte vedada haavatuid selleks mitte ette nähtud transpordiga, ning kutsus sõjaväeside kaudu õnnetuskohale spetsiaalse esmaabiauto.

Krooni devalveerimine ja sõjalaevade müük leidsid loomulikult otsekohe käsitlemist ka “Võitluse” veergudel. Leht leidis, et devalveerimisotsus pole kooskõlas seaduste ja Eesti Panga põhikirjaga,¹⁴⁵ on pealegi ka läbi viidud oskamatult, mistõttu “riigivanema püha töötus riigikogu ja oma erakonna koosolekul, et krooni ei kõiguta keegi seni, kui tema valitsuse eesotsas seisab, on jäänud pidamata. See kõigutab usku valitsusse, riigipeasse, seadustesse.”¹⁴⁶

“Võitlus” heitis valitsusele ette ka abitust kroonikukutamisele eelnenud tegevusel krooni päästmiseks maksu- ja kokkuhoiumeetmete kaudu, kuna nüüd olid need kitsendused osutunud kasutuiks pingutusteks.¹⁴⁷ Samuti osutati kohtu- ja siseminister Vladimir Roobergi poolavalikule devalveerimispropagandale ajal, mil selline propagandaga oli seadusega keelatud, seevastu kui

141 Võitlus. 01.08.1933. Nr. 62. “Rahvuslik” keskerakond likvideerimisele?

142 Võitlus. 29.06.1933. Nr. 48. Kui kaua see veel kestab?

143 Võitlus. 15.06.1933. Nr. 42. Austagem rahva otsust.

144 Võitlus. 27.07.1933. Nr. 64. Keskerakonna minister ja haavatud sõdur.

145 Võitlus. 29.06.1933. Nr. 48. Halvasti hoiti – veel halvemini langetati.

146 Võitlus. 29.06.1933. Nr. 48. Liisk on langenud.

147 Võitlus. 04.07.1933. Nr. 50. Vastutustundetus ja oskamatus raha- ja rahvamajanduse kulul.

“nüüd aga sama minister karistab kinnipanemisega lehti, kes seda seadust tagantjärele omamoodi täidavad.”¹⁴⁸

Sõjalaevade müügi puhul nõudis “Võitlus” raevukalt müügilepingu täiemahulist avaldamist ja võimalike süüdlaste kohtu alla andmist.¹⁴⁹ Teisal kaheldi üldse mingisugusegi lepingu olemasolust.¹⁵⁰ Leht kirjutas, et müügist saadud summa – 410 000 dollarit – on vaid laevade kahurite, torpeedotorude ja optiliste vahendite hind, pealegi jätnud müük $\frac{3}{4}$ Eesti piiristnüüd kaitseta.¹⁵¹ Veidi hiljem väitis “Võitlus”, et laevadele anti pealekauba kaasa 800 000 krooni eest torpeedosid ja lahingumooni.¹⁵² Laevade vahendustegevusega seotud olnud erukindral Lebedevi nimetati kaitseministeeriumi “kindral-postavshthikuks”, kellel nagu ka teistel “kahtlastel elementidel” olevat kaitseministeeriumisse igapäevane sissepääsuluba, mistõttu ei saavat enam rääkida Eesti sõjasaladuste olemasolust.¹⁵³

Oma osa sai laevade müügi eest muidugi riigivanem: “Tõnisson on eluaeg lasknud enesele auke pähe rääkida ja ta oma majanduslikult mõtlemise puudus on meie rahvale rohkem valu saatnud, kui tulu on olnud neist aatesõnadest, mida ta kõnelnud on sageli üsna mehe moodi. Praegune valitsus on rahva silmis oma usalduse nii kaotanud, et nad aumeestena otsekohe oma volitused peaksid panema maha ja lõplikult loobuma võimutsemise ihast.”¹⁵⁴

Sisepoliitilise propaganda kõrval oli “Võitluses” oluline roll nii Saksamaal võimule tulnud natsionaalsotsialistliku partei ja selle rezhiimi kui ka Itaalia fashistliku korra lahtiseletamisel ning kiitmisel, erindes selle poolest kardinaalselt kõigist teistest samal perioodil vaadeldavatest massilehtedest. Otseselt hitlerismi ülistavate artiklite osakaal vähenes “Võitluses” küll vahetult enne vabadussõjalaste koostatud põhiseaduse muutmise eelnõu rahvahääletusele tulekut.

“Hitleri võit Saksamaal on kindlaks tõenduseks, et lähemas tulevikus terves Euroopas rahvad üks teise järele kiiresti vabanevad vananenud valitsemissüsteemist, mille najale toetub erakondlik korruptsioon, korralagedus ja saamahimu. /-/ Selles mõttes on see võit – sümptomaatne ka meie lähemale tulevikule: erakondade võimu kokkuvarisemisega pääseb võimule täielik rahvalitsus,” kirjutas “Võitlus” juba märtsikuus.¹⁵⁵ Teisal leiti: “Fashismi, kui poliitilise ja kõlbelise uuestisünni

148 Samas.

149 Võitlus. 05.08.1933. Nr. 64. Rahvas tahab täit tõtt teada!

150 Võitlus. 05.08.1933. Nr. 64. Kaitseminister seletab, et laevu polegi müüdud!

151 Võitlus. 11.07.1933. Nr. 53. Eesti kaitselaevastik müüdi maha.

152 Võitlus. 22.07.1933. Nr. 58. Mitte 2.500.00 kr., vaid 1.500.000 kr. saime “Lennuki” ja “Vambola” eest.

153 Võitlus. 25.07.1933. Nr. 59. Legend sõjasaladustest.

154 Võitlus. 13.07.1933. Nr. 54. Ei laevu merel, ega täismehi Toompeal.

155 Võitlus. 01.03.1933. Nr. 6. Hitleri võit Saksamaal.

probleemist ei pääse aga mingi liikumine XX sajandis mööda, sellega ka mitte meie.”¹⁵⁶ Et kõik erakonnad ja kogu ajakirjandus oli “Võitluse” arvates olnud sotsialismi teenistuses,¹⁵⁷ varjasid nad “nii piinlikult fashistliku korra tegelisi hüvesid töölistele, töölistkonna sotsiaalse olukorra enneolematut tõusu ja paranemist ja tõusu fashistlikus Itaalias.”¹⁵⁸ Samalaadset õpetust jagati suisa juhtkirjades.¹⁵⁹

“Võitluses” leidus ka juudivaenulikke materjale. Nii näiteks protesteeriti valitsuse leplikkuse suhtes lubada Saksa juute Eestisse,¹⁶⁰ avaldades sellest ka õelaid karikatuure.^{161/162} Juutide korraldatuks peeti isegi valitsuse kava asuda sõnavabaduse piiramisele.¹⁶³

Osa “Võitluse” propagandast oli suunatud kaitseväele. Nii näiteks sarjati tugevalt kindral Johan Laidoneri kaitseväge alusetu halvustamise ja diskrediteerimise eest,¹⁶⁴ teisel teatati, et erakonnategelased “sunnivad kaitseväge ostmaprodukte ja ründevarustust kallimalt tavahinnast. Kaitseväge on tehtud erakondade mängukanniks.”¹⁶⁵

Ehkki mõnes üksikküsimuses (krooni devalveerimine, sõjalaevade müük) võib märgata “Võitluse” valitsuskriitika kokkulanemist demokraatlike lehtede samasuunaliste etteheidetega, ei saa siiski rääkida “Võitluse” mingikujulisestki lülitumisest lehtede ühisrindesse. Ühelt poolt välistas selle “Võitluse” demokraatiavastane retoorika, teisalt aga ka lehe enda halvustav suhtumine teistesse väljaannetesse. “Kõik need Hindreyd, Laamanid, Kennid ja Mändid olid nii kaljukindlad, et möödunud rahvahääletus neile soovitud tulemuse annab, ning vastupidine resultaat tabas neid välguna selgest taevast ja paiskas tükiks ajaks segi nende “generaljnaja liinia” vabadussõjalaste liikumise mustamisel,” kirjutas “Võitlus” vabadussõjalaste eeknõu rahvahääletuse eel.¹⁶⁶ Samas süüdistas leht muud ajakirjandust, et see “otse imekspandava lühinägelisuse ja naiivsusega ei taha aru saada otsustavate reformide vajadusest, vaid püüab kramplikult igasuguste ebaloogiliste ja sofistiliste väidetega õigustada praegu maksvat korda.”

1.7. Suund tsensuurile.

156 Võitlus. 18.03.1933. Nr. 11. On meie erakondadel veel moraali või aateid?

157 Võitlus. 04.05.1933. Nr. 25. Kes on süüdi?

158 Võitlus. 13.05.1933. Nr. 29. Demokraatia on surnud – elagu demokraatia!

159 Segalla, H. Mida fashism tööliste ja rahva heaks teeb. // Võitlus. 10.08.1933. Nr. 66.

160 Võitlus. 03.08.1933. Nr. 63. Saksa juudid kipuvad Eestisse.

161 Võitlus. 05.08.1933. Nr. 64. Karikatuur.

162 Võitlus. 10.08.1933. Nr. 66. Karikatuur.

163 Võitlus. 08.08.1933. Nr. 65. Karikatuur.

164 Võitlus. 14.01.1933. Nr. 2. Mis põhjusel? Kindral Laidoner kaitseväge alahindamas.

165 Võitlus. 28.01.1933. Nr. 4. Olgem õiglased.

166 Võitlus. 12.08.1933. Nr. 67. Erakondlik ajakirjandus ja haritlaskond.

25. juulil avaldasid “Vaba Maa” ja “Sõnumed” uudise, mille kohaselt asunikud on alustanud uut rünnakut krooni ümbersidumiseks mõne Rootsi kroonist odavama valuutaga, rahaemissiooni suurendamiseks või siis ekspordipreemiate tõstmiseks.¹⁶⁷ Järgmisel päeval kirutasid uuest kallaletungist kroonile ka “Rahva Sõna” ning “Kaja”.¹⁶⁸

Juba 29. juulil oli “Rahva Sõna” teatanud aga lugejaile, et vabadussõjalastel on valminud “mustad nimekirjad” isikutest, kes kuuluvat hukkamisele niipea kui vabadussõjalistel on õnnestunud võimule pääseda.¹⁶⁹ 9. augustil kirjutas sama “Rahva Sõna”, et vabadussõjalased on otsustanud lähipäevil läbi viia riigipöörde.¹⁷⁰ Teadet tsiteerisid ka teised lehed ning olenemata sotsialistide lehe uudise tõepõhjalusest külvas see ühiskonnas ärevust. “Võitlus” reageeris “Rahva Sõna” teatele ägeda eitusega, süüdistades valitsust suutmatuses ja soovimatuses takistada ärevusttekitavaid laimuteateid.¹⁷¹ Ametivõimud alustasid juurdlust, selgitamaks “Rahva Sõna” informatsiooni paikapidavust.

Valitsuse kavast kodanikuvabadusi kitsendada teatas aga esimesena hoopis vabadussõjalaste endi häälekandja “Võitlus”, kirjutades: “Viimaste päevade sündmused, kus ajakirjanduses on teravalt arvustatud valitsuse salapoliitikat, on valitsus uuesti kaalumise alla võtnud oma “suukorvi” seaduse ja tahab selle kindlasti maksma panna.”¹⁷² “Võitluse” sõnul sisaldavat valitsuse “suukorviseadus” ka võimalust allumatute ajakirjanike kaitseseisukorra piirkonnast väljasaatmiseks.

11. augustil kirjutasid eeseisvatest surveabinõudest ajakirjanduse vastu juba teisedki lehed. “Postimees” teatas valitsuses kavandamisel olevast määrusest, millega keelataks ajakirjanduses “tarvitada Eesti vabariigi maksvale demokraatlikule riigikorrale lugupidamatust sisaldavaid väljendusi, samuti levitada seltskonnas ärevust tekitavaid ja avalikku julgeolekut ähvardavaid teateid.”¹⁷³ Samas numbris märgiti, et “üks osa ajakirjandusest on oma ülesandeks teinud kodanikke üle külvata ärevust sünnitavate teadetega,” tuues sedapuhku näiteks “Vaba Maa” ja “Võitluse” artiklid uuest võimalikust viieprotsendilisest kroonidevalveerimisest ja “Rahva Sõna” riigipöördeartiklid.¹⁷⁴ Ka “Päevaleht” nimetas määruse põhjusena samu artikleid.¹⁷⁵

167 Vaba Maa. 25.07.1933. Nr. 171 Uus rünnak kroonile.

168 Rahva Sõna. 26.07.1933. Nr. 105 Uus kallaletung kroonile.

169 Rahva Sõna. 29.08.1933. Nr. 106 Veresauna ettevalmistused Eestis.

170 Rahva Sõna. 09.08.1933. Nr. 109. Vägivaldne riigipööre Eestis teoksil.

171 Võitlus. 10.08.1933. Nr. 66. Kui kaua veel mõeldakse lubada riigile hädaohtlike valeteadete levitamist.

172 Võitlus. 08.08.1933. Nr. 65. Ajakirjandus vaikigu.

173 Postimees. 11.08.1933. Nr. 186. Lõpp mürgikülvamisele.

174 Postimees. 11.08.1933. Nr. 186. Ajakirjandus külvab ärevust.

175 Päevaleht. 11.08.1933. Nr. 216. Pannakse maksma määrus ajakirjandusele ja koosolekutele.

“Vaba Maa” teatas, et “sisekorra kindlustamise vahenditena mõeldakse eeskätt ajakirjanduse kohta maksmapandavaid kitsendusi, s.h. eeltsensuuri näol, teiseks kavatsetakse tugevamat kontrolli luua kõigi avalike ja kinniste koosolekute üle.”¹⁷⁶ Järgmise päeva numbris, mis oli kokku pandud veel enne valitsuse määrtuse vastuvõtmist, valgustati ka määruse sünnilugu. Leht avaldas artikli Rahvusliku Keskerakonna keskkomitee ja riigikogurühma pikast nõupidamisest 10. augustil, kus heidetud “teravalt ajakirjandusele ette seda joont, mis viimane on võtnud valitsuse sammude suhtes. Eriti kuri oldi meie lehe ja “Sõnumete” peale. Otsustati avalikult teatada, et need lehed ei ole rahvusliku keskerakonna häälekandjad, nagu meie seda ka mitmel korral rõhutanud oleme.”¹⁷⁷ Samas avaldas toimetuse arvamus, et kavandatavad surveabinõud võivad tähendada “praeguste valitsejate lõpu algust”: “Praeguses õhkkonnas tuleb valitsusel surveabinõusid tarvitada mitte üksi vastasrinna, vaid ka oma seniste poolehoidjate ja toetajate vastu. Kõige vähem väriseme meie selle pärast, et need abinõud tõenäoliselt võivad tabada ka meid ja et me võib olla täna viimast korda vabalt oma arvamusel saame avaldada. Aga Eesti avalikkusel ega meil ei ole praegu sugugi selge, kuidas tõe ja õiguse ainsamateks kaitjateks on korraga ainult keskerakonna juhid ühes asunikkude koondusega ja miks praegused võimukandjad tahavad valitseda vägisi vastu rahva tahtmist kogu avaliku arvamise kiuste. Meie ei leia, et olukord oleks juba nii traagiline, et Eesti rahvast tuleks päästa vastu tema tahtmist. /-/ Kardame, et surveabinõud viivad praegused valitsejad õigusliku korraga veel teravamasse konflikti, kui seni. Kui juba varem levisid kuuldused, et praegune koalitsioon sisult tahab asuda diktatuuri teele, siis on meil tõsine põhjus karta, et surveabinõusid tarvitatakse ainult enda seisukorra kindlustamiseks.”¹⁷⁸

11. augusti õhtupoolikul kuulutas valitsus kogu riigis välja kaitseisukorra tähtajaga 1. jaanuar 1934, põhjendades seda Eesti Vabariigi demokraatliku korra vastu sihitud liikumiste ja “vastutustundetu kihutustöö” levikuga. Sellega oli Eesti Vabariigis taas sisse seatud tsensuur. Poliitilises ja majanduslikus kriisis vaevleva riigi ühiskond jõudis “vaikiva ajastu” esimese lävele.

176 Vaba Maa. 11.08.1933. Nr. 186. Tsensur ametisse.

177 Vaba Maa. 12.08.1933. Nr. 187. Keskerakonna juhid nõu pidamas.

178 Vaba Maa. 12.08.1933. Nr. 187. Meeleheite koalitsioon.

II. EESTI AJAKIRJANDUS JAAN TÕNISSONI VALITSUSE KEHTESTATUD EELTSENSUURI ALL.

2.1 Väljaandmispiirangute ja eeltsensuuri rakendamine.

Riigivanem Jaan Tõnisson esines 1933. aasta 11. augustil kaitseseisukorra maksmapaneku puhul raadiokõnega, milles kirjeldas Eestit haaranud ärevat meeleolu, mis takistavat rahva ja riigi rahulikkude tööd, ja viitas ka “mõnede ringkondade” julgusele kõnelda isegi riigikorra vägivaldsest kukutamisest. “Meil ei ole õieti osatud kasutada vabadust, mille meie rahvas on saavutanud iseseisvuse võitlusega,” leidis Tõnisson.¹⁷⁹ Ta jätkas: “Eriti on selles süüdi üks osa meie ajakirjandusest, selle vastutustundetus, ärevuse külvamine ja lubamata kõmu tagaajamine. Nende parteipoliitiline hoolimatus on seda liialdanud ja üles puhunud. Teisest küljest on õnnetused ja kuritööd suureks puhutud, nilbete kirjutiste avaldamine on kõigutanud rahva kõlblustunnet, - on õõnestatud usaldust kaaskodanikkude vastu, nii et üks osa ajakirjandusest ei hooli enam kaaskodaniku aust ega nimest. /-/ Laialdastes hulkades tekitatakse tunnet, nagu oleks meie juhtivad mehed meie poliitilises ja riiklikus elus kõik kõlvatud isikud.” Sel viisil asetaski riigivanem ajakirjandusele suure osa kogu kaitseseisukorra esilekutsumise vastutusest, eriti kui ta kõne lõpetuseks märkis, et rahvas seas levivat riigivaenulikke jutte “on võinud vabalt liikuda ja ajalehtedes ilmuda”.

Eesti riigikorra vastu sihitud liikumise ja kihutustöö tõkestamise eesmärgil suleti Eesti Noorsotsialistlik Liit koos kõigi oma osakondadega, Eesti Vabadussõjalaste Keskliit ja Eesti vabadussõjalaste liidud, “Põhjaküttide” leegionid, üleriiklik Vabadussõjalaste ühendus koos oma osakondadega ja “demokraatlike liinisõdurite” ühendus koos kõigi osakondadega. Nende organisatsioonide, kaasa arvatud vabadussõjalaste ajalehti aga ei suletud. Küll aga asuti piirama sõnavabadust kõigis selle väljendusvormides. Kohtu- ja siseminister sisekaitseülemale ülesannetes Vladimir Rooberg viitas riigivaenuliku kihutustöö laialdasele levikule riigis ning kehtestas veel samal 11. augustil oma sundmäärusega kitsendused avalikele ja kinnistele koosolekutele, samuti ühingute, seltside ja nende liitude ja muude rühmituste asutamisele ning perioodiliste väljaannete asutamisele (nr.9)¹⁸⁰. Eraldi sundmäärusega (nr. 8) seati ajakirjandusele piirangud, mis faktiliselt kujutasid endast eeltsensuuri kehtestamist.¹⁸¹

¹⁷⁹ Postimees. 13.08.1933. nr. 188. Riigivanem J. Tõnissoni raadiokõne. “Korra, kohusteunde ja seaduseaustuse nimel.”

¹⁸⁰ Riigi Teataja. 1933. Nr. 68. Lk. 850.

¹⁸¹ Riigi Teataja. 1933. Nr. 68. Lk. 849.

Selle kohaselt pidid kaitseseisukorra piirkonnas ilmuvate perioodiliste trükitoodete väljaandjad saatma oma väljaandest kaks eksemplari vastavatele kontrollametnikele läbivaatamiseks kaks tundi enne trükitoote lahkumist trükikojast. Sundmääruse 2. paragrahv sedastas: “Kui trükitoode sisaldab eneses kirjutise või kujutise, milles avaldatakse sihilikku lugupidamatust Eesti Vabariigi maksva demokraatliku riigikorra, Riigikogu, riigivanema, vabariigi valitsuse ja ministrite või nende tegevuse vastu, või mis võiks tekitada seltskondlikku ärevust ja ähvardada avalikku julgeolekut või milles leiduvad süüteo tundemärgid või mis võivad rikkuda riigikaitse huvisid või riigi välissuhteid, siis keelab kontrollametnik toote trükikojast väljasaatmise ja teatab sellest väljaandjale ühel toote eksemplaril perioodiliste trükitoodete kohta hiljemalt kahe tunni ja muude trükitoodete kohta hiljemalt kahe päeva jooksul toote saamisest arvates. Vastasel korral saadetakse toote eksemplar tagasi tähtaegadel ühes kontrollametniku loamäärusega.” Kontrollametniku loata trükikojast väljalastud trükitooted kuulusid konfiskeerimisele, sundmääruse vastu eksijatele nähti karistuseks ette kuni kolm kuud aresti või 3000 krooni trahvi.

Sundmäärus nr. 8 andis sisekaitse ülemale õiguse vabastada osa väljaandeid kohustusest saata kaks eksemplari enne trükikojast väljumist tsensoritele ning lubada neid väljaandeid väljuda trükikojast ilma kontrollametnike eelloata. 26. augustil 1933. a. antud sisekaitseülemale sundmäärus nr. 10 nägi aga sellistele väljaannetele ette eraldi kontrollimeetemed.¹⁸² Nende puhul oli väljaandja kohustatud saatma kaks eksemplari kontrollametnikele teadmiseks hiljemalt poole tunni jooksul pärast esimese eksemplari trükkimist. Kui aga need trükikojast välja lastud trükitooted sisaldasid “kirjutisi või kujutisi, milles avaldatakse sihilikku lugupidamatust Eesti Vabariigis maksva demokraatliku riigikorra, riigivanema, vabariigi valitsuse, ministrite või nende tegevuse vastu, või võivad tekitada seltskondlikku ärevust või riivata avalikku julgeolekut või rikkuda riigikaitse huvisid või riigi välissuhteid,” ootas neid aresti- või vanglakaristus kuni 3 kuud või rahatrahv kuni 3000 krooni.

7. septembril 1933. aastal antud korralduse kohaselt pidid kontrollametnikud sisekaitseülemale sundmääruse nr. 10 ettenähtud keelu vastaste kirjutiste või kujutiste trükitoodetest leidmise korral tegema sisekaitseülemale esildise süüdlaste karistamiseks, trükitoote konfiskeerimiseks või perioodilise trükitoote seismapanekuks.¹⁸³ Kui trükitoode oli aga “eriti alarmeeriva” sisuga, siis juhtudel, mida ei näinud ette trükiseaduse paragrahvid 15 ja 16 (mil politsei võis tegutseda iseseisvalt), tuli konfiskeerimise vajadusest viivitamatult telefonitsi teatada isiklikult sisekaitseülemale, takistades eelnevalt trükitoote trükikojast väljalaskmist kahetunnise arestiga.

¹⁸² Riigi Teataja. 1933. Nr. 71. Lk. 861.

¹⁸³ ERA. F. 852. N. 2. S. 13. L. 25.

1933. aasta 7. septembril vabastaski sisekaitseülem kohustusest saata enne trükikojast väljumist kontrollametnikule kaks eksemplari läbivaatamiseks 147 väljaannet.¹⁸⁴ Peamiselt oli tegemist aia-, auto-, tervise-, kiriku-, kirjandus-, spordi- ja ajuspordi-, laste-, kooli-, naiste-, noorte-, põllumajanduse-, raadio-, loodus- ja kaitseliiduväljaannetega ning mitmesuguste muude erialaajakirjadega. Samas pandi neile väljaannetele ka kohustus saata igast trükitootest kaks eksemplari kontrollametnikele poole tunni jooksul pärast esimese eksemplari trükkimist (sundmääruse nr. 10 kohaselt).

Provintsisides seati tsensorikohused politseiprefektidele, Tallinnas aga kutsuti selleks tööks ametisse spetsiaalsed kontrollametnikud.

“Sõnumete” sulgemise päevilt oli riigivõimul olemas kogemus, kuidas karistuseks suletud lehe omanikud võivad jätkata lehe väljaandmist uue nime all, taotledes selleks uut väljaanmisluba või kasutades mõnd varem registreeritud tagavaraluba. Nüüd asus valitsus selliseid võtteid ennetama. 19. augustil tühistas sisekaitse ülem kindralmajor Gustav Jonson kõik kohtu- ja siseministeeriumis kuni 11. augustini sooritatud perioodiliste trükitoodete registreerimised (trükiseaduse¹⁸⁵ paragrahv 5 alusel), mille alusel polnud vastavat trükitoodet hakatud 19. augustiks välja andma.¹⁸⁶ Selle alusel tühistati järgmiste ajalehtede ilmumisload: “Eesti Vabadussõdalane”, “Vabadussõdalane”, “Uus Võitlus”, “Vabadussõjalaste Võitlus” (registreerinud kirjastusühisus Võitlus), “Eesti Juudid” (registr. Julie Org), “Kodanik” (registr. Tallinna Linna Sõjamäe-Veimarshofi Rentnikkude Ühing), “Vaba Olgu Maa”, “Kell 7 Hommikul”, “Värsked Sõnumed” (registr. osasühisus Vaba Maa), “Uus Rahva Sõna” (registr. kirjastuse ja trükitoöstuse ühisus Rahva Sõna), “Huvileht” (registr. Alfred Müllerson), “Laste Jututuba” (registr. Madis Küla), “Tartu Telegramm”, “Uus Telegramm”, “Pärnu Telegramm”, “Valga Telegramm”, “Võru Telegramm” (registr. Elmar Tõns), “Tartu Hommikuleht” (registr. Jaan Ilus), “Solntse Zhizni” (registr. ühing Ühendus Kristuses) ja ajakiri “T” (registr. Robert Jürisson).¹⁸⁷

Uute perioodiliste väljaannete registreerimiseks ei piisanud enam trükiseaduses esitatud nõuete täitmisest, vaid sisekaitseülema sundmääruse nr. 9 kohaselt pidi asutamistaotlus saama ka sisekaitseülema nõusoleku.

Tsensuuri kehtestamisel polnud olemas täpseid sisulisi ega metoodilisi juhendeid, millele

184 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 77, 78, 86.

185 Riigi Teataja. 1923. Nr. 43. Lk. 311.

186 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 42.

187 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 43, 46, 48, 49.

kontrollametnikud-tsensordid oleksid saanud toetuda. Riigivõim polnud nähtavasti lõpuni kindel selleski, kas kehtestada eel- või järeltsensuur. Tõenäoliselt varaseim tsensuurijuhend vaadeldavast perioodist ongi Eesti Riigiarhiivis sisekaitseülevaate fondis säilinud dateerimata ja allkirjastamata masinkirjas dokument “Üldine instruksioon ajakirjanduse järelkontrolliks kaitseisukorra kestusel”, mis nii keelekasutuse kui ideestiku poolest näib pärinevat riigivanem Jaan Tõnissoni enda sulest või on tema poolt dikteeritud.¹⁸⁸ Dokument toonitab, et “iseseisvat rippumatut riiklust suudab Eesti rahvas oma väikse arvuga püsivalt kanda ainult siis, kui tema riikliku elu nõuete rahuldamiseks rahvusliku kultuuri ja majandusliku iseseisvuse kandes sotsiaalse heakorra alusel vabas eneseavalduses äärmise teguvõimsusega oskab tööle rakendada kõik omad kõlbelised ja ainelised jõud.” Selleks peab rahvas vaba enesekitsenduse vormis andma riikliku võimu oma juhtide kätte, kes kasutavad seda “rahva-tahte vaimus üldsuse huvides”, leiab dokument.

Järgnevalt leiab kinnitust kogu kaitseisukorra suunatus vabadussõjalaste esitatud põhiseaduse muutmise eelnõu vastu: “Käesoleval ajal, kus on rahvaalgatuse teel päevakorra teinud Eesti demokraatliku riigikorra aluste põhjalik muutmine üksiku isiku ainuvõimu maksmapanemisega, vajab meie rahvas täielikku hingelist tasakaalu, et õieti ostustada riigielu põhiküsimusi, millest tähtsal määral oleneb kogu meie riigi ja rahva tulevik.” Samas loetletakse üles asjaolud, mis rahva hingelist tasakaalu seni on vapustanud: sõna-, trüki-, koosolekute- jne. vabaduste kasutamine “seks, et seesmiselt erutada laialisi rahvahulki” juba iseseisvuse alguspäevist peale; rahvakihtide vastuolude süvendamine ning liialdatud lootuste esilekutsumine ägedas parteivõitluses ja -demagoogias; riiklikus elus tegutsevate positiivsete jõudude halvamine vastastikuse võitluse lühinägelike võtetega.

“Selle tagajärjel laialistes hulkades tekkinud pettumus ohutati iseäranis ühe osa ajakirjanduse kaastegevusel laialiseks rahulolematuseks, mida on vabadussõjalaste nime all koondunud kodanikkude juhid osanud sihikindla ässitamise teel ohutada üldiseks rahulolematuse ärevuseks, mis kergesti võtab laialistelt hulkadelt otsustusvõime selle kohta, mis lubatu, mis mitte,” leiab dokumendi autor, korrates seda mõtet veel paaril lõigul ja asudes siis kaitseisukorra kehtestamist põhjendama: “Politiilise võitluse nime all ei tohtinud edasi kesta üldise ärevuse külvamine ja avaliku korra kõigutamine tõsiasjade sihiliku vassimisega, poliitilise ja ühiskondliku kõmuga, alusetu varjuheitmisega ja kahtlustamisega, ei ka ässitusega valitsuse vastu ja riikliku korra mahategemisega ajakirjanduses, koosolekutel, organisatsioonides jne.”

Alles oma lõpulõikudes jõuab dokument mõnede väga üldiste näpunäideteni eeltsensuuri

188 ERA. F. 852. N. 2. S. 213. L. 2-4.

teostamiseks. “Asjalik arvustus ja objektiivne hinnang tõsiasjade alusel olgu takistamatu, nagu puutumatuks jääb üldine mõttevabadus, aga kõrvale peab kaitseseisukorra kestvusel jääma sõna-, trüki- ja koosolekuvabaduse, kui ka teiste kodanliste vabaduste kurjastitarvitamine meie rahva hinge sihilikuks erutamiseks ja avaliku õhkkonna mürgitamiseks. Lubamatu oleks ka rahvahulkade, iseäranis kasvava nooruse erutamine nilbe erootika-kultuse teel. Kaitseseisukord ja selle lojaalne käsitlemine peab kaasa mõjuma seks, et laialistes hulkades meeled rahunekisd ja rahvas tagasi saaks oma sisemise tasakaalu, ilma milleta ei ole mõeldav Eestis iseseisva riikluse rahulik areng ega rahuliku tuleviku kindlustus. Ajakirjanduse järelkontroll peab lojaalselt, aga kindlalt kaasa aitama, et ajakirjandus trükivabadust ei kasutaks vastupidises suunas, vaid et ajakirjandus oma objektiivsusega kaasa mõjuks meie avaliku elu tervenemisele poliitilise kodurahu vaimus,” märkis dokument.

Ka Jaan Tõnisson ise on hiljem tunnistanud algset kavatsust kehtestada mitte eeltsensuur, vaid karistuste süsteemil põhinev järelkontroll.¹⁸⁹ Nagu edaspidi nähtub, üritas Tõnissoni valitsus ka pärast eeltsensuuri kehtestamist asendada seda järeeltsensuuriga.

Silmapaistvalt üksikasjalikum dokument on “Juhtnõõrid trükitoodete kontrollimiseks sisekaitseülevaate sundmääruse nr. 8-1933 järgi”¹⁹⁰, mis töötati välja juba pärast eeltsensuuri kehtestamist. Selle kohaselt ei tohtinud trükitoodete kontrollijad sobimatus artiklis ridu kustutada ega parandusi teha, vaid pidid nõudma terve artikli väljajätmist, kui toimetuse seda vastuvõetavaks ümber ei tee. “Toimetajale võib anda suusõnalisi seletusi, miks artikkel ei ole avaldamiseks lubatud. Mingisuguseid tühje kohti (valgeid või musti laiuke) ega muid demonstratiivseid märke keelatud artiklite kohtadel olla ei tohi,” seisis juhendi esimeses lõigus. Järgnevalt keelati trükitoodete kontrollimise vastased artiklid, samuti artiklid, mis tsiteerivad välismaa väljaandeid, “kui nende sisu ei vasta käesolevate juhtnõõride nõuetele”.

Demokraatia ja demokraatliku korra tõsine ja asjalik arvustus ja puuduste näitamine ei olnud keelatud, kuid “kui see sünnib ilmselt sihilikult mõne teise, näiteks kommunistliku või fashistliku korra ülistamisega, või jälle lihtsalt mõnitustega, et ainult valitsevat korda halvaks panevalt naeruvääristada ja maha teha, või üleskutsega seda muuta, siis ei ole see lubatav ei kirjas ega kujutises (karikatuur)”. Demokraatliku korra vastasteks tuli lugeda ka teated koosolekutel, kogunemistel või üksikisikute poolt tehtud lugupidamatusavaldustest.

Juhend keelas ähvardused või ebaviisakused Riigikogu suhtes, näiteks üleskutsed tema

189 [Tõnisson]-n, [Jaan]. Ei, - tema ei ole midagi õppinu! // Postimees. 16.03.1934. nr. 74.

190 ERA. F. 1, N. 7. S. 262. L. 307-311.

laialipeksmiseks. Keelatud olid ka parlamenti mahategevad või haavavad väljendid.

Dokumendis tõdeti, et ehkki riigivanema teotamine on ka kehtivate seaduste kohaselt karistatav, tuleb siiski ajakirjanduses ette ka selliseid lugupidamatuse avaldusi riigivanema vastu, mida ei saa kohtulikult menetlede. “Siin on võimalikud, nagu tegelik elu on näidanud, kõiksugused insinueerimised tema isiku vastu avalikus ametlikus tegevuses ja eraelus, mis heidavad varju tema isikule või omistavad temale soove ja sihte, mis ei ole kooskõlastatavad rahva silmis riigihuvidega,” nentis juhend. “Seesugune aluseta, sihilik või parteilik varjuheitmine riigivanema isiku vastu ei tohi aset leida trükitoodetes, kuna see muuseas vähendab riigivõimu prestiizhi. Samasuguste insinuatsioonide ja lugupidamatuse avalduste eest tuleb kaitsta trükitoote kontrollimise kaudu ka riigi esimesi ametnikke – ministeeriumide juhte – Vabariigi Valitsuse liikmeid,” seisis juhendis.

Järgnevalt loetleti kirjutisi, mis võivad tekitada seltskondlikku ärevust või ähvardada julgeolekut: igasugused alusetud, moonutatud, sihilikud või valeteated valitsuse või ametiasutuste tegevuse ja kavatsuste kohta, eriti kui neid “lastakse paista riivavateks suure hulga kodanikkude majanduslikku ja muid huvisid”; rahva viletsuse ja tööpuuduse ning teiselt poolt seltskonnasündmuste võimendav kirjeldamine; streikide ja tööliste-tööandjate vahelise vaenu õhutamine, neil teemadel ärevat laadi kirjelduste avaldamine; kõmudeadete avaldamine organisatsioonidest ja isikutest, kes kavatsevad ühel või teisel viisil võimu haarata, rahutusi või riigipööret teostada või saada hädaohtlikuks teistele rahvakihtidele; teadete avaldamine rahvahääletuse äramuutmise kohta. Loetelu lõppes lühendiga “jne.”.

Riigikaitse huvisid rikkuvaks tuli juhendi kohaselt lugeda: halvakspanevad kirjutised sõjaväelisest korrast; tühisõnalised teated puudustest; ülemustevastase vaenu õhutamine kaitseväelaste seas; teenistuskohustuste rikkumiste “sihiliku värvinguga” kirjeldused ning jällegi “jne.”.

Juhend keelas igasuguse “sõimu ja laimavad kirjeldused” sõnas ja pildis välismaade riigipeade ja välisesinduste kohta Eestis.

Karikatuurid olid lubatud, kui nende “siht ei ole pahatahtlik soov isikut või asutist ainult laimata või tema üle irvitada, pookides temale külge omadusi, mis temale avalikus elus võivad kahju tekitada, kuna heatahtliku puuduse paljastamise ja kriitika vastu karikatuuri näol ei võiks olla ei üksiku isiku ega avaliku elu nähtuste suhtes.” Keelatud olid kõlblustunnet haavavad kirjutised ja “ülbed väljendused sõnas või kirjutises.”

Loomulikult olid keelatud ka kõik need kirjutised, mis vastasid kehtivates kriminaalseadustes keelatud tegude tunnustele. Kontrollametnikud pidid jälgima ka trükiseaduse nõuete täitmist.

Eeltsenruuri käigus tekitas ajakirjanike seas suurt pahameelt kahtlus, et tsensuur pole mitte ainult riiklik, vaid ka erakondlik. Neil kahtlustel oli alust. 1933. aasta 1. septembril saatis sisekaitseülemä käskudetäitja ohvitser kõigile prefektidele (kontrollametnikele) teate, milles edastas järgmise informatsiooni otse valitsuselt: “Viimastel päevadel on ajalehtede veergudel jälle hakatud levitama endiseid põhjendamata kuuldusi ja väiteid, nagu oleks vapustatud Vabariigi Valitsuse tegutsemise võimalus, sest et valitsust toetava Rahvusliku Keskerakonna rühmas valitsevat äge rahulolematus valitsuse tegevusega, nii et 6-9 Riigikogu liiget olevat lahkumas Keskerakonna Riigikogu rühmast. Sarnaste aluseta väidete ümberlökkamiseks olgu rõhutatud, et Rahvusliku Keskerakonna Riigikogu rühm on viimastel päevadel põhjalikult arutanud meie riigi poliitilist ja majanduslist seisukorda. Seejuures on konsateeritud, et rühmal ei ole mingisuguseid vastuolusid Vabariigi Valitsusega ja valitsuse tegevus ei ole üheski küsimuses esile kutsunud rühma rahulolematust.”¹⁹¹ Mõistagi tähendas selline informatsioon tsensuritele otsest korraldust pidada kinni teated sisevastuoludest Rahvuslikus Keskerakonnas, ning nagu edaspidi näha, seda korraldust ka järgiti.

2.2 Tsensuurikärped.

Eeltsensuuri korras ajalehtedest maha tõmmatud kärpeid võib jaotada mitmesse temaatilisse alarühma.

2.2.1. Kärped riigivõimust ja valitsusest.

Eeltsensuuri teostavad kontrollametnike üks otseseid tööülesandeid oli jälgida valitsuse ja riigivõimu, selle tegevuse ja kavatsuste kajastamist.

Esimestena langesid karpimise alla kaitseseisukorra kehtestamist taunivad märkused. “Vaba Maa” esimesest tsenseeritud juhtkirjast kustutati: “Muidugi võidakse kaitseseisukorra põhjal teha kõik, mis soovitakse. Kui Bismarck vist olevat öelnud, et kaitseseisukorra abil võib valitseda iga lollpea, siis ei ole terves maailmas õnneks neid lollpäid kuigi palju, kes seda sooviksid. /-/ Ükski võim ei taha naljalt tunnistada, et ta on enda läbi mänginud /-/ Igasugu surve vastu on parimaks sõjariistaks külm veri ja rahu. Seda soovitame ka kõigile riikliselt mõtlejaile: demokraatia ja vabaduse ülevad

¹⁹¹ ERA, F. 852, N. 2, S. 13, L. 50 (nummerdamata).

aated siisiki kord võidavad.” (*“Kirves meie vabaduse juurte kallal”-“Vaba Maa” 12.08.1933. nr. 187*).¹⁹² 13. augustil tõmmati tervenisti maha “Sõnumete” juhtkiri “Võitlus veskitiibadega”, kus vahendati kindral Laidoneri arvamust kaitseseisukorra mittevajalikkusest “kuna Eestis keegi ei mõtlegi väevõimuga põhiseaduslikku riigikorda muuta või koguni kukutada.”¹⁹³ “Vaba Maast” kustutati ühe vabadussõjalase kommentaar kaitseseisukorra sisseseadmisele: “Täna öösel ma küll kodus ei maga”.¹⁹⁴ Reportaazhis vabadussõjalaste organisatsioonide sulgemise politseioperatsioonist kustutati lause “Minister Rooberg suitsetas autost väljudes sigaretti...” teine pool: “...ja näis närviline.”¹⁹⁵

Sõnumid võimalikest muudatustest riigi juhtkonnas kuulusid kustutamisele. Nii jäi näiteks ilmunuta “Vaba Maa” teade asunike rahulolematusest oma esindaja, kohtu- ja siseminister Vladimir Roobergiga, kellel polevat oma tööks küllaldaselt energiat ega töövõimet (*“Riigikogu erakorraliselt kokku?”-“Vaba Maa” 07.09.1933. nr. 209*).¹⁹⁶ Välja kärbiti “Sõnumete” teade E.Eini peatsest saamisest uueks kohtu- ja siseministriks (*“Sõnumed” 05.10.1933*).¹⁹⁷ Kustutati ka tsitaat Riia lehest “Europa-Ost”, mille kohaselt valitsus on sisekaitseülem Jonsoniga rahulolematu selle liigse leebuse tõttu, mis pärast Jonsoni väljavahetamine seisvat vaid järeltulija leidmise taga (*“Sisekaitseülema vahetus?”-“Võitlus” 12.09.1933.nr. 80*).¹⁹⁸ Lühiteatest politseivalitsuse abidirektori J. Soomani määramisest vangimajade valitsuse abidirektoriks kustutati märkus “see ametikoht seni puudus” (*“Päevaleht” 27.09.1933*).¹⁹⁹

Kustutati uudis autoõnnetusest kohtu- ja siseminister Vladimir Roobergiga teel Tallinnast Narva 9. septembril 1933 (*“Siseminister autoga kraavis”-“Päevaleht” 13.09.1933. nr. 249*).²⁰⁰ Selle sõnumi kinnipidamiseks saatis kontrollametnik E. Mets salajase ringkirja ka kõigile prefektidele, kus teavitas autoõnnetuse faktist, hoiatas aga uudise kontrollimatu läbilaskmise eest.²⁰¹ Ringkiri lõppes soovitusel: “üldiselt tuleks juhtudel, kui kirjutatakse valitsuse liigetel, enne järele pärida, kas teade vastab tõele.”

Informatsioon kindral Aleksander Tõnissoni vabastamisest I diviisi ülema kohalt sai ilmuda vaid piiratud kujul. Kustutati tõdemus, et “sõjanõukogu liikmeks asumisel jääb kindral Tõnisson nüüd

192 Vaba Maa. 26.10.1933. Nr. 251. 2 kuud tsensuuri all IV.

193 Vaba Maa. 27.10.1933. Nr. 252. 2 kuud tsensuuri all V.

194 Vaba Maa. 24.10.1933. Nr. 249. 2 kuud tsensuuri all II.

195 Samas.

196 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 213.

197 Sõnumed. 24.10.1933. Nr. 207. Mis lehest pidi välja jääma.

198 ERA. F. 1, N. 7. S. 262. L. 235.

199 Päevaleht. 24.10.1933. Nr. 290. Mille teadmine rahvale oli keelatud II.

200 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 238.

201 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 239.

sõjaväe otsekohesest juhtimistööst eemale” (*“Kindral Tõnisson vabastati I diviisi ülema kohalt”-“Kaja” 15.09.1933. nr. 216*).²⁰² Loomulikult jäi lehest välja teemakohane telefoniintervjuu kindraliga, milles viimane teatas: “Kuulen seda juttu esimest korda. Minule ei ole sellest ametlikult midagi teatatud ja isegi pole küsitud minu nõusolekut ümberpaigutamiseks, nagu see nõutav on vanemate väejuhtide suhtes ohvitseride teenistuskäigu seaduse alusel” ühes märkusega, et suletud vabadussõjalaste organisatsioonis oli kindral auliige (*“Kindral Tõnissoni ümberpaigutamine teenistuse huvides”-“Päevaleht” 15.09.1933. nr. 251*).²⁰³ Teisal kustutati: “Ta lahkumine on tingitud lahkuminekutest kaitseministri ja vabadussõjalaste rahvaalgatuse küsimustes. /-/ Kindral Tõnisson ei võtnud osa küll vabadussõjalaste liikumisest aktiivselt, kuid teda tunti üldiselt selle liikumise pooldajana.” (*“Kindral A. Tõnisson lahkub”-“Vaba Maa” 16.09.1933. nr. 216*).²⁰⁴ Uudis Tõnissoni vabastamisest võidi kustutada ka tervikuna (*“Kindral A. Tõnisson sõjanõukogu liikmeks”-“Võitlus” 26.09.1933. nr. 86*).²⁰⁵ Avaldada ei lubatud Rakvere seltskondlike organisatsioonide avalikku kirja, milles paluti linnarahva poolt palavalt armastatud kindral oma ametisse edasi jätta (*“Rakvere ühingute kiri”-“Päevaleht” 23.09.1933. nr. 259*;²⁰⁶ *“Rakvere elanikel valus lahkuda kindral Tõnissonist”-“Kaja” 23.09.1933. nr. 223*;²⁰⁷ *“Rakvere organisatsioonide kiri”-“Vaba Maa” 23.09.1933. nr. 223*.²⁰⁸).

Lehtedest hoiti eemal kriitilised märkused krooni kursi devalveerimise, olgu siis eelnenu või eelseisvate kohta (*“Sotsialistid läheva aktiivseks”-“Kaja” 02.09.1933. nr. 205*;²⁰⁹ *“Kapseldunud kriisiummik”-“Võitlus” 11.09.1933. nr. 80*;²¹⁰ *“Riidekaupmehed sõjajalale tekstiilitöösturitega”-“Vaba Maa” 26.09.1933. nr. 225*).²¹¹ Kustutati väide, et valitsusringkondade jutt väljaveo suurenemisest aastataguse aja võrreldes ei vasta tõele, sest võrdluse aluseks olev kroon on vahepeal kolmandiku võrra odavnunenud (*“Koonduse lehe andmed”-“Kaja” 16.09.1933. nr. 217*).²¹² samuti kõrvaldati lehest lugejakiri “Tartumaa põllumehelt”, kus kirjeldati krooni devalveerimisest tulenevaid raskusi (*“Raha teine külg”-“Kaja” 16.09.1933. nr. 217*).²¹³

Tsensusuri tingimustes oli valitsusel lõpuks võimalus ohjeldada kaudsetki kriitikat sõjalaevade

202 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 243.

203 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 244.

204 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 247.

205 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 112.

206 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 270.

207 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 273.

208 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 270.

209 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 211.

210 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 233.

211 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 43

212 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 248.

213 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 250, 251.

müügi teemal, mis talle varem palju peavalu valmistas. Piirati teateid allkirjade kogumisest sõjalaevad müügi vastu.²¹⁴ Isegi sõjalaevade müügi fakti mainimine oli takistatud. Nii kustutati 23. augusti “Vaba Maast” teade, et “Lennuk” ja “Vambola käisid proovisõidul, päev hiljem kustutati teade Eesti lipu langetamisest laevadel.²¹⁵ Ilmusid vaid need sõnumid, kus räägiti mitte “endistest Eesti laevadest”, vaid “Peruu laevastikust”. “Sõnumete” lausest “Juba mitmendat päeva liiguvad Tallinna tänavail Peruu madrused...” kustutati teine pool: “...kes tulnud ära viima Peruule müüdud sõjalaevu “Vambolat” ja “Lennukit””, samuti kärbiti teateid laevade lahkumispäevadest ja nende uutest nimedest.²¹⁶ Kustutati ka lugu müügi vahetalitaja Peruu sõjaväelise atashee Faura abiellumisest Eesti baaridaamiga, milles Faurat kujutati lõbusa mehena ning pruudi kohta nenditi, et see saab sõjalaevade näol kaasa “enneolematult suure kaasavara” (“*Mr. Faura võtab Eestist naise*”-“*Sõnumed*” 09.09.1933. nr. 188),²¹⁷ samuti ei lastud ilmuda vesteil, kus võrreldi müüdud sõjalaevu skandaalse piirituselaevaga “ITA” või räägiti Toompea tornide ja müüride mahamüügist (“*Mis mehed need on?*”-“*Päevaleht*” 10.09.1933. nr. 246; ²¹⁸ “*Viisakus. Salmijaagu teaduslik uurimus*”-“*Tallinna Post*” 17.09.1933. nr. 35.²¹⁹). “Sõnumetest” kustutati osaliselt lugu, kus väideti, et välismaa relvatehaste agendid piiravad Eestit, et siia oma toodangut müüa, kusjuures mõned agendid osalesid ka sõjalaevade müügi vahendamises.²²⁰ “Kaja” leidis olukorrast väljapääsu, hakates kirjutama mitte “endistest Eesti sõjalaevadest”, vaid “Peruu vabariigi uuematest üksustest”.²²¹

Valitsuse või selle liikmete ebamugavatest kohtukäikudest kirjutamine võis põrgata tsensuuritakistusele (“*Riigikohus tühistas V. Roobergi otsuse*”-“*Päevaleht*” nr 273; ²²² “*J. Tõnissoni maksujõuetuks tunnistamine kohtus arutusel*”-“*Kaja*” 30.09.1933. nr. 229;²²³ “*Valitsus kaotas kohtus*”-“*Kaja*” nr. 235.²²⁴). Samuti kustutati “Sõnumete” teade, et ühe Tartumaa talumehe kaebusele Jaan Tõnissoni ja Karl Einbundi peale kroonikukutamise eest ei saanud kohtulikku käiku.²²⁵ Kõrvaldati uudis “Vanemuise” mürgeldamise süüdlaste süüasja arutamisest kohtus (“*Vanemuise mürgel kohtus*”-“*Vaba Maa*” 29.09.1933. nr. 228).²²⁶ Artiklis kirjeldati “Vanemuises” valitsenud korralagedust, nii et Jaan Tõnisson pidanud ise politseinikke juhatama ja lahkumisel “isegi pidi tegema jalutussaaalis viibivaile mütsidega meestele isikliku korralduse peakatete

214 Kaja. 26.10.1933. Nr. 251. Koonduse diktatuuri päevlit. Kuidas töötas J. Tõnissoni valitsuse tsensuur II.

215 Vaba Maa. 01.11.1933. Nr. 256. 2 kuud tsensuuri all IX.

216 Sõnumed. 24.10.1933. Nr. 207. Mis lehest pidi välja jääma.

217 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 218.

218 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 229.

219 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 253.

220 Sõnumed. 24.10.1933. Nr. 207. Mis lehest pidi välja jääma.

221 Kaja. 26.10.1933. Nr. 251. Koonduse diktatuuri päevilt. Kuidas töötas J. Tõnissoni valitsuse tsensuur II.

222 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 73.

223 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 274.

224 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 74

225 Vaba Maa. 28.10.1933. Nr. 253. 2 kuud tsensuuri all VI.

226 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 1.

mahavõtmiseks.” “Vanemuises” korra eest vastutanud politseikomissari süü arutamise kirjeldusest kõrvaldati nii kaebealuse, kohtu- ja siseministeeriumi esindaja kui ka prokuröri sõnavõttude refereeringud (*“Komissar Saebelmani asi lükati edasi”-“Päevaleht” nr. 260*).²²⁷ “Päevalehe” hilisema väite kohaselt oli selleks tsensoritele antud spetsiaalne korraldus “kõrgemalt poolt”.²²⁸

Kontrollametnikud hoidsid silma peal teabel, mis puudutas politsei, kaitseväge, või Kaitseliidu tegevust. Kustutati märkused, nagu jõuaks politsei sündmuskohale alles siis, kui kõik on läbi (*“Taaralinn – teine Chikago”-“Nool” 09.09.1933. nr. 30*);²²⁹ *“Vägivallaga vaba sõna vastu”-“Rahva Sõna” 30.09.1933. nr. 124*);²³⁰ *““Vabadussõjalaste” vägivald Võrus”-“Koit” nr. 12*);²³¹ “Mustabörsi” tegelasi püüdva kriminaalassistendi tegemiste üksikasjaline kirjeldus koos linnas liikumise skeemiga kustutati (*“Mustal börsil”-“Sõnumed” nr. 199*).²³²

Maha tõmmati ironiseerimine politseikomissari puuduliku kirjaoskuse üle ja tema nimetamine fashistikks (*“Komissari kummaline kirjaoskus”-“Rahva Sõna” 13.09.1933*)²³³ või kaikameheks (*“Kes nad tõelikult on”-“Rahva Sõna” nr. 126*);²³⁴ samuti uudis Pärnu politseikordnikust, kes plakatite maharebimise eest päevapealt vallandati (*“Pärnus tabati plakatite maharebijad”-“Rahva Sõna” nr. 128*);²³⁵ Kõrvalati kellegi sadamatöölise sõnad, kes lubas Sirgu võimule tulles “hakata härradel kõrisid lõikama” ja praalis, et politsei vahele ei tule, sest “sõber sõpra ei togi” (*“Rahva Sõna” 16.09.1933. nr. 120*);²³⁶ Kinni hoiti ka eelteateid ümberpaigutustest politsei juhtkonnas (*“Peremenõ v politzeiskom upravlenii”-“Tallinski Russki Golos” 23.09.1933. nr. 46*);²³⁷ *“Poliitilise politsei ülem lahkub oma kohalt”-“Pealinna Teataja” 23.09.1933. nr. 38*);²³⁸ *“Ümberpaigutused veel otsustamata”-“Uudisleht” 24.09.1933. nr. 150*);²³⁹ *“Abidirektor Sooman uuele ametikohale”-“Päevaleht” 27.09.1933. nr. 263*);²⁴⁰ *“Politsei abidirektor Sooman lahkub”-“Kaja” 27.09.1933.nr. 226*);²⁴¹

Teade Nursis käivatest ettevalmistustest lennuväe manöövriteks, millel osaleb üle paarikümne

227 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 100.

228 Päevaleht. 24.10.1933. Nr. 290. Mille teadmine rahvale oli keelatud II.

229 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 216.

230 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 275.

231 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 43.

232 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 4.

233 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 240.

234 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 78.

235 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 32.

236 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 252.

237 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 268.

238 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 108.

239 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 111.

240 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 53.

241 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 53

vangi, kustutati (*“Võrumaa uudised”-“Maaleht”, “Tapa Sõnumed”, “Tartu Maaleht” 19.09.1933*).²⁴² Tsensurid pidurdasid aga ka näiteks vabadussõdalaste kaitseväge suunatud propagandat Eesti poliitilisest eliidist kui revolutsioonilisel Venemaal hariduse saanud põlvkonnast, kellele punased ideed on armsad ja kes seetõttu kaitseväge alla surub (*“Kaitseväge kaader on majanduslikult alla surutud”-“Võitlus” 19.09.1933. nr. 83*).²⁴³

Väited Kaitseliidu võimalikest fashistlikest suundmustest ei pääsenud trükki (*“Berliini leht faschistlikkude meeleolude suurenemisest Eestis”-“Maaleht”, “Tartu Maaleht” 12.09.1933. nr. 107*).²⁴⁴ Maha tõmmati teade Kaitseliidu Võru maleva pealiku karistamisest “lubamatute väljenduste” eest ühes märkusega, et oma ameti panevad maha ka kõik Võrumaa malevkondade pealikud (*“Karistus Võru maleva pealikule”-“Kaja” 16.09.1933. nr. 217*).²⁴⁵

Kustutati teated tabatud spioonidest või pörandaalustest kommunistidest, kes kogusid andmeid kaitseväge, Kaitseliidu või vabadussõdalaste kohta (*“Paljastati salaluure organisatsioone”-“Päevaleht” 20.09.1933. nr. 256; “Petserimaa uudised”-“Maaleht” 19.09.1933. nr. 110*).²⁴⁶

Kohati leevendati ajakirjanduse kriitikat uue trükiseaduse eelnõu kohta (näiteks kustutati lause “Trükiseaduse eelnõu on kividki pannud kisendama” või eelnõus ette nähtud karistumäärade nimetamine räigeteks) (*“Ajakirjandus”-“Vaba Maa” nr. 231; 247 “Läinud nädal”-“Esmaspäev” nr. 40; 248 “Trükivabaduse piiramise eelnõu”-“Päevaleht” 27.09.1933. nr. 263*).²⁴⁹

Tsensuuri kaitse all olid diplomaadid. Eduard Vilde võis “Vaba Maas” küll teravalt rünnata neid mitteametlikke seltskonnategelasi, kes Saksa tippjuhtidega läbi käisid, kuid tema artiklist kustutati lõik: “Eile lugesime lehest, et Eesti saadik Berliinis Karl Menning pidanud Nürnbergis rahvussotsialistide partei kongressil ühe murdarvulise diplomaatliku korpuse osa nimel kõne, milles ta rõõmu väljendab hitlerismi, “suurepärase jõuavalduse paraadi” üle! Eesti “orjast rahva” esindaja Hitleri “härrast rahva” juures imestab, ei, ihaleb seda riikliku jõudu, mille eeskavas seisab iseseisva Eesti riigi edasine vallutamine ja tema alavääriliseks tunnistatud rahva helootideks*** muutmine! Hoides kõike seda inimliku mõistuselambi valgusel, ei saa vist keegi teisiti kui ehmuda ja heituda

242 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 256.

243 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 258, 259.

244 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 236.

245 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 248.

246 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 260.

247 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 56.

248 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 57.

249 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 53.

rahvustunde, iseseisvusteadvuse, puhtinimliku väärikutunde lagedusest! Quo vadis, Estonia!” (*“Quo vadis, Estonia?”-“Vaba Maa” 07.09.1933. nr. 209*).²⁵⁰ Kustutati refereering “ühest Berliini lehest”, kus sõna võtnud anonüümne Eesti diplomaat nimetanud Kaitseliitu fashistliku sümpaatiaga organisatsiooniks (*“Berliini leht faschistlikkude meeolude suurenemisest Eestis”-“Maaleht”, “Tartu Maaleht” 12.09.1933. nr. 107*).²⁵¹ Kõrvaldati lause: ”Välisministeeriumil on juba seniste kogemuste põhjal ükskõik, kas honoraarkonsulid on äri alal soliidset või ei” (*“P.K. “Estonia” peakoosolek tuleb kokku”-“Maaleht” nr. 117*).²⁵² Välisministeeriumi kohta ei tohtinud avaldada ka kahtlustust, et seda juhivad “haakristlased” (*“Salapäär. “suvituskoh” Harjumaal”-“Rahva Sõna” nr. 128*).²⁵³

Lehte ei pääsenud igakord ka kehtiva maksu- ja majandussüsteemi kriitika: “Paistab, et meie valitsusel puudub tarvilik mehisus ja julgus selle keerulise ja kuluka süsteemi ümberkorraldamist tõsiselt käsile võtta.” (*“Maksusüsteem lihtsamaks”-“Maa Hääl” 13.09.1933*)²⁵⁴. Lausele “Seadusandlus lonkab, õiguste kaitse on enam kui puudulik” tõmmati punane kriips (*“Kesk-, väike- ja käsitöösturite kongress” -“Päevaleht” 30.09.1933. nr. 266*).²⁵⁵ Uudis hoiumismade vähenemisest kustutati (*“Hoiumismad vähenevad”-“Kaja” 24.09.1933. nr. 224*).²⁵⁶

Kustutati ka üldsõnaline valitsuskriitika valitsusest kui isiklikest huvidest lähtuvast profaanide seltskonnast, kes pakuvad rahvale vaid tsirkust ja leiba (*“Põhimõttelikku”-“Võitlus” 11.09.1933. nr. 80*);²⁵⁷ *“Fashismi vastu – sotsialismi eest!”-“Võitluse Lipp” 23.09.1933.nr.17*; ²⁵⁸ *“Kas tööliste huvid on kaitstud?”-“Võitlus” 30.09.1933. nr. 88*.²⁵⁹). Põhiseaduse rahvahääletuse õnnestuse seostamine valitsuse usaldusküsimusega võis tsensorilt teenida punase kriipsu (*“Rahvas ütleb oma sõna”-“Pealinna Teataja” nr. 43*),²⁶⁰ samuti nagu teated, et Riigikogu rolli võidakse piirata (*“Kõik huvi on koondunud Toompeale”-“Kaja” nr. 231*).²⁶¹ Kustutati refereeringud Eesti Rahvuslaste Klubi keelatud ajakirjast “ERK” nr. 8, kus ilmunud artiklis “Otsustaval tunnil” hoiatati nii võimul olijaid kui võimule pürgijaid liigse võitluse eest (*“Ajakirjandus”-“Kaja” nr. 235*).²⁶² Vestest “Maavalitsuste kaotamine” kustutati lõpp, milles maavalitsuste kaotamise üle rõõmustanud peategelane märkas, et

250 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 214.

251 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 236.

252 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 11.

253 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 33.

254 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 242.

255 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 274.

256 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 107.

257 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 231.

258 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 268.

259 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 276.

260 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 36.

261 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 55.

262 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 74.

kaotatud maavalitsused elavad edasi uute nimede all (*“Maavalitsuste kaotamine”-“Vaba Maa” nr. 236*).²⁶³ Vastuvõetamatuks osutus koguni allegooriline lugu usukannatajast Tehvanusest, kes manitses võimumehi elama Jumala tahtmise ja käskude järgi, need aga ei saanud tema suud muidu sulgeda kui lasid ta kividega surnuks visata (*“Kannataja, aga võitja!”-“Võitlus” 11.09.1933. nr. 80*).²⁶⁴ Seisukoht, et rahva hulgas ebapopulaarne valituskriis ja valitsus ajavad rahva “vabsidele sülle”, kustutati (*“14., 15. ja 16. oktoober”-“Hommikleht” 14.10.1933. nr. 55*).²⁶⁵

Tsensuur hoidis ka tavalist ametnikku. Nii kõrvaldati lugu kombulspolitsei ametnikust, kes määras anonüümkirja alusel kellelegi neiule suguhaiguste sundkontrolli, tekitades talle sellega põhjendamatult hingelise trauma (*“Kollane pass ähvardab”-“Sõnumed” 23.09.1933. nr. 194*).²⁶⁶

Lõpuks oli tsensuuri kaitse all ka tsensuur ise. “Vaba Maa” trükivabaduse-teemalises juhtkirjas lubati ilmuda tsaaritsensuuri meenutustel, kustutati aga tõdemus, et igasugused tsensuuri tõttu tekkivad kuulujutud on ajakirjanduse kriitikast hullemad: “Kui aga avalikkusel teada on, et ajakirjanduse vabadus piiratud, et ta mitte kõike ei saa ütelda, mis südame peal, siis hakkavad kõiksugused kuuldused ja teated varsti roomama mööda maad, nagu mürgised maod, suust suhu, kõrvast kõrva. Nagu kõik, mis pimeduses sündinud, võtavad nad kõige fantastilisema kuju. Nad erutavad juba sellepärast, et keegi ei tea täpselt, mis oli ja neid ei ole ka kellelgi võimalik kontrollida ega õiendada” (*“Trükivabaduse kitsendamise puhul”-“Vaba Maa” 15.08.1933. nr. 189., Schulbach*).²⁶⁷ Kustutatud mõtte võttis kokku ka juhtkirja alapealkiri, mida tsensuur aga kõrvaldada ei märganud. Samuti ei lastud lugejaid otsesõnu teavitada nn. “juhtkirjade streigi” põhjustest ja eesmärkidest.²⁶⁸

Kustutati uudis, milles öeldi, et Haapsalu rahukogu abiprokuröri kohale võib kandideerida ka “praegune tsensor E. Mets” (*“V. Olupi kohale E. Mets”-“Päevaleht” 15.09.1933. nr. 251*).²⁶⁹ Mõistagi kuulus kõrvaldamisele ka järgmine tekst: ““Päevaleht” ilmub juba teist kuud valju eelkontrolli all. Seda silmas pidades peaksid kõik lugejate hulgad, kes toimetuse poole pöördunud ühe või teise poliitilise küsimuse avaliku käsitamise asjus, aru saama, et meist mitteolenevatel põhjustel ei ole meil võimalik olnud paljusid tähtsaid päevaküsimusi käsitada oma iseseisva vaate ja hinnangu kohaselt. Oleme seetõttu sunnitud olnud nende küsimuste käsitamise edasi lükkama, oodates olukorra muutumist. Peame siiski oma kohuseks lugejate tähelepanu juhtida homsele

263 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 59.

264 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 232.

265 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 125.

266 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 271.

267 Vaba Maa. 27.10.1933. Nr. 252. 2 kuud tsensuuri all V.

268 Vaba Maa. 01.11.1933. Nr. 256. 2 kuud tsensuuri all IX.

269 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 244.

lehele, kus ilmub praegu olude sunnil maalt väljas viibiva meie vana kaastöölise prof. Simpletoni kirjutis “Sõnavabaduse kadumisest ja demokraatia kõdunemisest Eestis”, mis aitab mõneski asjas mõista seda olukorda, milles praegu viibime.” (*“Teadaanne lugejaile”-“Päevaleht” 15.09.1933. nr. 251*).²⁷⁰ Lubatud kaastöö jäi mõistagi samuti ilmutata. Kvoorumu tõstmist käsitlevatel artiklidel ei tohtinud olla märkust “toimetusest olenematutel põhjustel ei ole võimalik kvoorumivaidlust täielikult ära tuua”, vastasel korral see kustutati (*“Õppetund võimudele”-“Kaja” nr. 233;*²⁷¹ *artiklid ajakirjas “Kalevlane” nr. 29;*²⁷² *“14.,15. ja 16. oktoobril”-“Hommikleht” nr. 56.*²⁷³). Kõrvaldati “Võitluse” kurtmine, et tsensuur ei lase tal “Maalehele” vääriliselt vastata (*““Maalehe” ulakus”-“Võitlus” nr. 94*)²⁷⁴ ning vabadussõjalaste soovitus Eduard Vildele “Vaadake ometi natuke ringi. Kas Teie pole kuulnud, et meil maksab kaitseseisukord, tsensuur jne., mis ainult nõnda võimaldab kõnelda ja kirjutada, nagu lubatud on.” (*“Vabadussõjalaste vastus Eduard Vildele”-“Võitlus” nr. 89*).²⁷⁵ Kustutati “Vaba Maa” allegooriline vastus “Võru Teatajale”, kes oli Tallinna lehti hurjutanud riigivanema tegevuse mahavaikimise eest.²⁷⁶ Haridusminister Koniku haigusest rääkivast uudisest kõrvaldati lõik, et valitsus haiguse kohta infot ei anna (*“Minister Konik tõsiselt haige”-“Kaja” 27.09.1933. nr. 226*).²⁷⁷

Kustutati riigivanem Jaan Tõnissoni sõnad 21. septembril Rahvusliku Keskerakonna Tallinna osakonna koosolekul: “Ajalehemehed hädaldavad, nagu oleks neile tehtud liiga. Pean ütleva, et meie laseme läbi veel liigagi sapiseid kirjutusi. Kui ajakirjandus siiski oma vägikaikavedamist valitsusega ei lõpeta, siis tuleb tarbekorral veel kaugemale minna ja maksma panna järeeltsensuur.” (*“Tsensuurist ja vabadussõjalastest”-“Vaba Maa” 23.09.1933. nr. 223;*²⁷⁸ *“Mida raskem, seda huvitavam”-“Hommikleht” 22. 09.1933. nr. 37.*²⁷⁹).

“Päevalehe” teatriuudisest kustutati lause: “Pärnus taheti vabaõhuetendusena anda Remarque`i “Läänerindel muutusteta”, kuid sealse tsensori kaalutlusel ei saanud seda teha (*“Läkitus teatreile”-“Päevaleht” 26.08.1933*).²⁸⁰

“Kajast” kõrvaldati uudis politseiprefektide tsensuuriteemalisest instrueerimiskoosolekust

270 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 244.

271 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 4.

272 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 33.

273 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 43.

274 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 38.

275 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 55.

276 Vaba Maa. 01.11.1933. Nr. 256. 2 kuud tsensuuri all IX.

277 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 53.

278 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 270.

279 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 271.

280 Päevaleht. 22.10.1933. Nr. 288. Mille teadmine rahvale oli keelatud I.

(*“Tsensordid olid kursusel”-“Kaja” 24.08.1933.*).²⁸¹

Tsensuuri arvustamine polnud alati võimalik ka vestevormis. Nii kustutati veste, kus avaldati rõõmu ajalehtede muutumise üle nii viisakaks, et “trükitavad üksteisest hoolega sibulakasvatamise ja putukate hingeelu artikleid veergude kaupa maha. /-/ Muidugi oleks soovitatav, et võimud ei jääks poolele teele peatama ja jätkaks hoolsalt ajalehe rahva lihvimist ja peenendamist. Lähema sammuna võiks kõne alla tulla tantsuõpetus /-/.” (*“Viisakus. Salmijaagu teaduslik uurimus”-“Tallinna Post” 17.09.1933. nr. 35*).²⁸² Teisal kustutati vigurijutt: “Räägitakse, et madam Eesti on vanavene suursuruja Tsensorovi rekordid ületanud mitmekordselt. Seda, mida vana Tsensorov, või nagu rahvasuus teda lühendatult hõgatud, Tsensor suutnud suruda vaevu kahe käega, suruvat madam Eesti vähemagi pingutuseta ja ühe käega.” (*“Räägitakse madam Eestist”-“Tallinna Post” 24.09.1933. nr. 39*).²⁸³ Kolmandas vestes kustutati peategelase ütlus “Aga ega seda sõnavabadust pole praegu kusagil.” (*“Kuidas ma sain priikorteri”-“Sõnumed” nr. 203*).²⁸⁴ “Kaja” avaldatud ilukirjanduslik pildike omavahel vaid sõnadega “Tasa!”, “Pst!” jme. vestlevatest kodanikest kustutati (*“Kaja” 16.08.1933*).²⁸⁵

Kurioosumina tõmmati “Esmaspäeva” uudisest pealkirjaga “Mets segab politsei tööd” maha sõna “mets”, et vältida seost peatsensor E. Metsaga.²⁸⁶

Siiski ei suutnud tsensuur iseennast täielikult maha vaikida ning nagu edaspidi näha, ei olnud ajalehtede allumine eelkontrollile lugejaile eriline saladus.

2.2.2. Kärped minister Vladimir Roobergi seotusest piirituselaevaga “ITA”.

Kohtu- ja siseminister Vladimir Roobergiga seondub suurem tsensuuriepisood, mis on vaadeldava ajajärgu üks häbiväärsemaid. 1933. aasta 31. augustil teatas Riia ajaleht “Europa-Ost”, et minister Rooberg on Danzigis arestitud Eesti salapiirituselaeva “ITA” osaline omanik. Eesti ajakirjandusest aga kustutati pikka aega igasugused teated “ITA” ja Roobergi seotusest, ehkki lühisõnum “ITA” arestist oli ilmunud juba varem. Kustutati isegi teated Roobergi peatsest puhkusele minekust, kust ta enam ei naasvat (*“Revelski den”-“Vesti Dnja” 07.09.1933. nr. 209;* ²⁸⁷ *“Inland*

281 Kaja. 26.10.1933. Nr. 251. Koonduse diktatuuri päevilt. Kuidas töötas J. Tõnissoni tsensuur II.

282 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 253.

283 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 272.

284 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 32.

285 Kaja. 24.10.1933. Nr. 249. Koonduse diktatuuri päevilt. Kuidas töötas J. Tõnissoni valitsuse tsensuur.

286 Vaba Maa. 26.10.1933. Nr. 251. 2 kuud tsensuuri all IV.

287 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 213.

Rundschau”- “*Revalsche Zeitung*” 09.09.1933. nr. 205.²⁸⁸). Sellekohased teated kärbiti välja ka Eestisse toodud välislehtedest (“*Scandalo politico in Estonia*”- “*Corriere della Sera*” 09.09.1933).²⁸⁹ Kui “Kaja” püüdis teemat kaudselt käsitleda, avaldades väljavõtteid Tallinna kinnistusjaoskonna raamatust “ITA” omanike kohta (“*Kaja*” 29.08.1933.)²⁹⁰, kustutati see tsensuuri poolt. Järgmisel päeval tõmbas tsensor maha teate “tallinlaste suurest huvist kinnistusosakonna registri vastu” ühes täpsete juhenditega, millise registri millised leheküljed on eriti huvipakkuvad. Samuti kustutati ka “Vaba Maa” “Europa-Ostile” põhinev Roobergi ja “ITA” teemaline artikkel.²⁹¹

Esimese Eesti lehena tõi teate Roobergi ja “ITA” seotusest ära Viljandi ajaleht “Oma Maa”²⁹², nähtavasti kohaliku prefektuuri kontrollametniku hooletusest. Seda hoolikamalt takistati selle teate refereerimist teistes lehtedes (vt. alajaotus 2.3.2.). Mõningane läbimurre sündis alles 8. septembril, mil “Postimehes” ilmus teade Roobergi ja “ITA” seotusest ning Roobergi kavatsusest sellega seoses ametist lahkuda.²⁹³ Minister Rooberg vastas seletusega, milles tunnistas laeva osanikuks olemist, eitas aga igasugust teadlikkust selle võimalikust salapiirituseveost ning lükkas ümber kuuldused oma puhkusele minekust või tagasiastumisest.²⁹⁴ Samalaadsed seletused saadeti ka teistele lehtedele. Need tuli avaldada täies mahus, vastasel korral kustutati kõik (“*Bleibt der Inner-Minister?*”- “*Revalsche Zeitung*” 09.09.1933. nr. 205).²⁹⁵

“Postimehe” teatest hoolimata jätkati teatud lehtedes Roobergi skandaali puudutavate teadete kinnihoidmist. Nii kustutati “Kajast” teade, et Rooberg ei kavatse lahkuda ja valitsus on tema küsimuse arutamise arvatavasti edasi lükanud, lisaks tõmmati maha veel samasisulised refereeringud “Päevalehes” ja “Vaba Maas” ilmunud materjalidest (“*W. Rooberg ei kavatsevat lahkuda*”- “*Kaja*” 10.09.1933. nr. 212).²⁹⁶ “Võitlusest” kustutati koguni “Postimehes” ilmunud uudise refereering ühes mõningate uuemate lisanditega (“*Vladimir Rooberg ei lahku sisemin. kohalt*”- “*Võitlus*” 11.09.1933. nr. 80).²⁹⁷ Kui valitsus Roobergi lõpuks kuni asjaolude selgumiseni puhkusele lasi, kustutati sellekohane teade (“*Minister Roobergi ümber*”- “*Esmaspäev*” 11.09.1933).²⁹⁸

288 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 222.

289 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 226.

290 Kaja. 27.10.1933. Nr. 252. Koonduse diktatuuri päevilt. Kuidas töötas J.Tõnissoni valitsuse tsensuur III.

291 Vaba Maa. 02.11.1933. Nr. 257. 2 kuud tsensuuri all X.

292 Oma Maa. 29.07.1933. Nr. 99.

293 Postimees. 08.09.1933. Nr. 210. Sise-kohtuministri kohal tuleb muudatus?

294 Rooberg, W. Sise-kohtuministri kiri “Postimehele” // Postimees. 10.09.1933. Nr. 212.

295 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 223.

296 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 228.

297 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 234.

298 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 230.

2.2.3. Kärped kvoorumiarutelu kajastamisest.

Tõkestamaks vabadussõdalaste poolt esitatud põhiseaduse muutmise eelnõu vastuvõtmist rahvahääletusel, tõstis Riigikogu rahvahääletuse kvoorumi nõude seniselt 30%lt 50%le. Sellekohased märkused ajakirjanduses olid tsensorite hoolsa tähelepanu all.

Maha tõmmati teated Rahvusliku Keskerakonna keskkomitee ja riigikogurühma ägedast kvoorumiteemalisest koosolekutest, kus erakonna juhid nõudsid kvoorumi tõstmist ja vastava meelestatuse loomist ajalehtededes, osa keskerakondlasi aga selle vastu agiteeris ning isegi pereheitmisega ähvardas (*“Sotsialistid kutsuvad riigikogu kokku”*–*“Kaja”*, 02.09.1933. nr. 205;²⁹⁹ *“Keskerakonnas hakkab maad võtma arusaamine”*–*“Võitlus”* 23.09.1933. nr. 85;³⁰⁰ *“Päevaküsimused rahvuslikus keskerakonnas”*–*“Päevaleht”* 23.09.1933. nr. 259.³⁰¹). Isegi teade kvoorumiküsimuse arutluse tulekust Riigikogus võis saada maha tõmmatud (*“Riigikogu astub esmaspäeval kokku”*–*“Võitlus”* 30.09.1933. nr. 88;³⁰² *“Põhiseaduse muutmiseks kvalifitseeritud enamus”*–*“Päevaleht”* 27.08.1933.³⁰³). Kustutati seisukohavõttud, mille järgi rahvahääletuse nurjumine pelgalt kvoorumitõstmise pärast tekitaks pettumust, sallimatust valitsuse suhtes ja oleks plahvatusohtlik, kuna rahvas näeb kvoorumi tõstmises oma põhiseaduslike õiguste kärpimist. Kvoorumiteemaliste kirjutiste algsed negatiivsed pealkirjad ja alapealkirjad (nt. “Ärgu mängitagu tulega!”, “Kvoorumi tõstmine pole õigustatud”, “Uppuja haarab ka õlekõrre järele”, “Riigikogu hakkas siiski kvoorumiga katsetama”) asendati pehmemaga või kustutati hoopis (*“Põhiseadus rahvahääletusele”*–*“Pealinna Teataja”*, 09.09.1933. nr. 36;³⁰⁴ *“Kaja”* nr. 234;³⁰⁵ *“Riigikogu”*–*“Võitlus”* nr. 90.³⁰⁶). Kvoorumi tõstmise kava laitev kirjutis võidi mõistagi ka tervena kustutada (*“Õlekõrs”*–*“Hommikleht”* nr. 47;³⁰⁷ *“Kvoorum ei ole kooskõlas põhiseadusega”*–*“Võitlus”* nr. 94;³⁰⁸ *“Rahva kannatus on proovil”*–*“Pealinna Teataja”* 23.09.1933. nr. 38.³⁰⁹) või saada tugevate kärpete osaliseks (*“Erakonnad, kvoorum ja moraal”*–*“Võitlus”* 26.09.1933. nr. 86;³¹⁰ *“Rahva kohtumõist”*–*“Päevaleht”* 28.09.1933. nr. 28;³¹¹ *“Laske rahvas ütleb*

299 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 210.

300 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 269.

301 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 270.

302 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 276.

303 Päevaleht. 22.10.1933. Nr. 288. Mille teadmine rahvale oli keelatud I.

304 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 224.

305 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 5.

306 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 5.

307 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 25.

308 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 41.

309 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 108

310 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 112.

311 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 35.

oma sõna”-“*Pealinna Teataja*” 30.09.1933. nr. 39.³¹²). “Kajast kustutati Konstantin Pätsi tsitaat kvoorumi tõstmisest: “See oleks rahva õigustel näkku löömine, mis võib kaasa tuua soovimatuid nähtusi (*“Kaja”* 28.08.1933.).³¹³ Loomulikult kustutati ka arvamused nagu “Demokraatlik riigikord satub aga suurimasse hädaohtu, kui rahva tahte teostamiseks volitatud juhtkond “demokraatia kaitsmise nimel” hakkab võitlema demokraatliku riigi aluse ning kõrgema autoriteedi: üksmeelse ning püsiva rahvatahte vastu.” (*“Millal on avalik arvamine juhtidele kosutav?”-“Võitlus”* 23.09.1933. nr. 85).³¹⁴ Ka vabadussõjalaste üleskutsed kõigile oma pooldajatele kindlasti hääletama minna, sest “erakondlased tahavad vabadussõjalaste kava vastuvõtmist raskendada sel teel, et kavatsetakse tõsta 50% peale” ei pruukinud alati läbi minna (*“Kõigile vabadussõjalaste põhiseaduse kava pooldajatele”-“Võitlus”* 30.09.1933. nr. 88;³¹⁵ “Kas või roomates läheme hääletuskasti juure. Haige tööliste kiri”-*“Võitlus”* nr. 94.³¹⁶). “Päevahele” juhtkirjaniku Jaan Taklaja tasakaalukas juhtkiri, mis taunis kvoorumi tõstmist, kuna see paneks vabadussõjalaste eelnõu ebavõrdsesse seiskorda võrreldes Riigikogu enda eelnõuga, tekitades nii viisi kahesuguse mõõdupuu, kustutati tervena (*“Rahva tahteavaldus”-“Päevaleht”* 01.10.1933.nr. 167).³¹⁷ Kustutati arvamus, et kehtiv põhiseadus ei võimaldagi kvoorumi tõsta (*“Mõtteid rahvahääletuse eel”-“Kaja”* nr. 240).³¹⁸ Kvoorumi tõstmise järel asendati seda kajastava uudise pealkiri “See on seadusandlik vägivald – ütles vastasrind” neutraalse pealkirjaga “Rahvahääletuse kvoorum tõsteti” (*“Rahvahääletuse kvoorum tõsteti”-“Vaba Maa”* nr. 233).³¹⁹ Kui tsensor aga leidis, et Riigikogu koosolekut on “ebaõigelt” valgustatud, kustutas ta kogu artikli (*“Kvoorumi tõstmine kitsendab rahva õigusi”-“Kaja”* nr. 234;³²⁰ “Rahvaesindus peab olema siis vait, kui rahvas ise räägib”-*“Võitlus”* nr. 90;³²¹ “Põhiseadust saab muuta rahva enamus”-*“Maaleht”* nr. 117.³²²). Kustutati pealtnäha riigitrüü uudis, milles lükati ümber kuulujutud, nagu ei oleks kvoorumitõstmine õnnestunud Riigikogu menetlusvea tõttu (*“Kvoorumiseadus astub jõusse”-“Vaba Maa”* nr. 239).³²³

2.2.4. Kärped erakondade tegevusest.

312 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 74.

313 Kaja. 27.10.1933. Nr. 252. Koonduse diktatuuri päevilt. Kuidas töötas J.Tõnissoni valitsuse tsensuur III.

314 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 268.

315 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 276.

316 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 39.

317 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 281-283.

318 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 126.

319 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 1.

320 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 5.

321 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 6.

322 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 11.

323 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 132.

Eesti erakondadest olid tsensori kaitse all kõige rohkem Rahvuslik Keskerakond ja sotsialistid. Juba esimestest tsensuurialustest ajalehenumbritest kustutati märkused sellest, et sotsialistide “Rahva Sõna” sai uudise kaitseseisukorrast lehte enne teisi Tallinna lehti, ehkki oli ilmumisgraafiku poolest neist hilisem, ning jõudis kaitseseisukorrast kirjutada isegi juhtkirja.³²⁴ Niiviisi püüti takistada vihjeid valitsuse ja sotsialistide vahelisele sidemele, rääkimata selle otse väljaütlemisest. Sellise korra olemasolu tunnistas ka tsensor.³²⁵ Siiski pääsesid mõned sellesuunalised vihjed ajakirjandusest läbi.

Ajakirjandusest kustutati väide, et kohalikes omavalitsustes domineerivad keskerakondlased ja sotsialistid kavatsevad kohalikke valimisi edasi lükata, et omi positsioone säilitada (*“Erakonnad kaitsevad omi positsioone ebaausate võtetega”-“Pealinna Teataja” 02.09.1933. nr. 35*).³²⁶ Keskerakondlasest haridusministri Koniku esinemist õpetajate kongressil kajastavast artiklist kõrvaldati kriitilisemad kohad nagu “Jutt on samane nagu keskerakondlikud lehed ikka pajatanu, et veeretada süü ja vastutus endilt teiste kaela” (*“Demagoogia õpetajate kongressil”-“Rahva Sõna” 13.09.1933.*)³²⁷ Kustutati uudised keskerakonna koosolekutel ilmenud siseopositsioonist (*“Rahvusliku keskerakonna lõpp”-“Hommikleht” 18.09.1933. nr. 33*;³²⁸ *“Keskerakonnas hakkab maad võtma arusaamine”, “Keskerakond Pärnumaal likvideerumas”-“Võitlus” 23.09.1933. nr. 85*;³²⁹ *“Sotsialistid kutsuvad riigikogu kokku”-“Kaja” 02.09.1933. nr. 205*;³³⁰ *“Päevaküsimused rahvuslikus keskerakonnas”-“Päevaleht” 23.09.1933. nr. 259*;³³¹ *“Keskerakonna mured”-“Vaba Maa” 24.09.1933. nr. 224*;³³² *“Rahvuslik keskerakond peab nõu”-“Esmaspäev” 25.09.1933. nr. 39*;³³³ *“Suurlavastused ja väikelavastused”-“Hommikleht” 25.09.1933. nr. 39*.³³⁴), samuti süüdistused, et “põllumehed upitasid Tõnissoni määrmata ajaks pukki” (*“Riigiveltveebel - malakamees”-“Rahva Sõna” nr. 126*).³³⁵ Kõrvaldati ironiseerimine “Postimehe” aadressil, et see “ei tea” keskerakonna keskkomitee koosolekul tegelikult juhtunut (*“Päevane ajakirjandus”-“Vaba Maa” 24.09.1933. nr. 224*).³³⁶ Tsensuuri ei läbinud uudis keskerakonna poolehoidu vähenemisest rahva seas (*“Vabadussõjalased võtavad keskerakonna valijad omale”-“Kaja” 26.09.1933. nr. 225*.³³⁷; *“Ka*

324 Vaba Maa 24.10.1933. Nr. 249. Kaks kuud tsensuuri all II.

325 Vaba Maa. 26.10.1933. Nr. 251. Kaks kuud tsensuuri all IV.

326 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 212.

327 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 241.

328 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 255.

329 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 268.

330 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 210.

331 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 270.

332 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 104

333 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 43.

334 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 43.

335 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 78.

336 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 104.

337 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 112.

noored keskerakonnas pettunud”-“*Võitlus*” 28.09.1933. nr. 87.³³⁸). Kusutati ka keskerakonna üldsõnaline halvustamine ja “Postimehe” võlgadest kirjutamine (“*Keskerakonna mustuse laviin hakkab voolama*”-“*Võitlus*” nr. 93).³³⁹

Vabadussõjalaste vastused kindral Andres Larkat ründavatele keskerakondlikele tegelastele olid takistatud (“*Keskerakonna poliitilised kraadepoisid sõimavad A. Larkat selle eest, et ta Ajutise Valitsuse võlaasju aitas korraldada*”,³⁴⁰ “*Kindral A. Larka seletus “Koidu” kallaletungide puhul*”-“*Võitlus*” nr. 94.³⁴¹).

Kusutati “Postimehes” ilmunud -n allkirjaga (Jaan Tõnisson) artikli nimetamine “räpaseks insinueerimiseks” (“*Ajakirjandus*”-“*Vaba Maa*” nr. 231).³⁴² “Sõnumetes” läks läbi naljateade Kivilombi Intsu (Hendrik Saare följetonipseudonüüm) kutsumisest “Postimehe” peatoimetajaks, aga Kivilombi Intsu õiendus sellise “auhaavamise” vastu kustutati.³⁴³ “Vaba Maa” juhtkirjast kõrvaldati märkus, et nilbemat sorti ajakirjandusega võitlemiseks pole vaja erakorralisi abinõusid, piisavat, kui Jaan Tõnisson räägib tõsiselt “oma sõbra härra Loosaluga” – “Uudislehe” väljaandja Jakob Loosaluga (“*Kirves meie vabaduse juurte kallal*”-“*Vaba Maa*” 12.08.1933. nr. 187).³⁴⁴

Kusutati ka teade Rahvusliku Keskerakonna peasekretäri Ilmar Tõnissoni peatsest siirdumisest välismaale õppima.³⁴⁵

“Kaja” väitel nõudnud tsensor kord ka Riigikogu Rahvusliku Keskerakonna rühma juhi T. Kalbuse kõne põhjalikumalt kajastamist. Kui toimetuse sellest keeldunud, jäi välja kogu Riigikogu istungi kirjeldus.³⁴⁶

Tsensor tõmbas maha “Kaja”teravamad rünnakud koonduslaste pihta, nagu näiteks: “Kokkuvõtteks tuleb märkida, et koondusel ei ole Viljandimaal pinda, et sinne põllupidaja ei salli mehi, kes kindlustavad oma võimu valedel ja igal sammul tulevad välja vassimisega.” (“*Kaja*” 15.08.1933.).³⁴⁷

338 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 3.

339 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 133.

340 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 38.

341 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 42.

342 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 56.

343 Sõnumed. 24.10.1933. Nr. 207. Mis lehest pidi välja jääma.

344 Vaba Maa. 26.10.1933. Nr. 251. 2 kuud tsensuuri all IV.

345 Samas.

346 Kaja. 27.10.1933. Nr. 252. Koonduse diktatuuri päevilt. Kuidas töötas J.Tõnissoni valitsuse tsensuur III.

347 Kaja. 26.10.1933. Nr. 251. Koonduse diktatuuri päevilt. Kuidas töötas J.Tõnissoni valitsuse tsensuur II.

Vabadussõjalaste “Võitlusest” kustutati teravamad kallaletungid sotsialistidele, kus meenutati näiteks August Oinase Vabadussõja-aegseid kontakte Viktor Kingissepaga jms. (*“Härrassotsid äraandjatena”-“Võitlus” 09.09.1933. nr. 79;*³⁴⁸ *“Võitlus” 23.09.1933. nr. 85.*³⁴⁹). Ilmumiseks sobimatuteks loeti teated sotsialistide kaklustest ja muudest kokkupõrgetest vabadussõjalastega (*“Vahejuhtumine elektrirongis”-“Vaba Maa” 23.09.1933. nr. 223;*³⁵⁰ *“Vägivallaga vaba sõna vastu”-“Rahva Sõna” 30.09.1933. nr. 124;*³⁵¹ *“Sotside agendid etendavad vabadussõjalasi”-“Võitlus” 30.09.1933. nr. 88.*³⁵²). Kustutati sotsialistide seostamine põrandaaluste kommunistidega (*“Vabadussõjalaste kõnekoosolekud üle riigi”-“Võitlus” nr. 89),*³⁵³ teisel kustutati meenutused sellest, kuidas sotsialistid nimetanud Eestile Vabadussõtta appi tulnud soomlasi “soome lihunikeks” (*“Kaks manifesti”-“Päevaleht” nr. 260).*³⁵⁴

Kõrvaldati väide, et valitsus kavandab sotsialistide toetuse kindlustamiseks uusi jõulisi samme vabadussõjalaste vastu, mille täpsem sisu on veel teadmata (*“Uued sammud vabadussõjalaste vastu”-“Kaja” 09.09.1933. nr. 211;*³⁵⁵ *“Sotside juhid riigivanema juures”-“Sõnumed” 12.09.1933. nr. 189.*³⁵⁶). Kui avaldati sõnum füüsiliste isikute kriisimaksu kadumisest alates 1. oktoobrist ja sellest tulevalt tööpuuduse vastu võitlemise fondi sissetulekute vähenemisest, kustutati sealt kahtlusavaldus “Pole aga arvata, et tänavu ilma hädaabitööde korraldamiseta läbi saab, pealegi kui praegune koalitsioon püüab omale toetust saada just sotsialistide ridadest” (*“Palgasaajate kriisimaks kaotatud”-“Kaja” 15.09.1933. nr. 216).*³⁵⁷ “Võitlusest” kustutati vaenulik ülevaade Mihkel Martna 73. sünnipäeva tähistamisest (*“Meile kirjutatakse”-“Võitlus” 26.09.1933. nr. 86).*³⁵⁸

Vabadussõjalaste “Võitlusest” kõrvaldati vihasemalt erakondlust ja parlamentarismi ründavad kirjutised või nende teravamad lõigud (*“Eesti naine ja rahvahääletus”, “Teel vaimuhaiglasse”-“Võitlus” nr. 90;*³⁵⁹ *“Rahvahääletuse suurpäevaks”-“Võitlus” nr. 94.*³⁶⁰). Kustutati keskerakondliku ajalehe “Koit” nimetamine laimajaks ning vabadussõjalaste nõudmine võtta

348 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 220, 221.

349 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 268.

350 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 270.

351 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 275.

352 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 276.

353 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 55.

354 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 100.

355 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 217

356 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 237.

357 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 243.

358 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 112.

359 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 10.

360 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 36.

kindral Larka laimajate eest tsensuuri kaitse alla (*“Vabadusristi vendade protest”-“Võitlus” nr. 94*,³⁶¹ *““Koit” valetab ja sotsid tõmbavad kaasa”-“Võitlus” nr. 92*).³⁶² Kärbiti ka muid süüdistusi erakondade aadressil (*“Erakondade käsilased provotseerivad rahvakoosolekutel vahejuhtumusi”-“Võitlus” 28.09.1933. nr. 87*).³⁶³ Lõigud erakondade diktatuurist ja erakondade hoolimatusest rahva ja tööliste kohte kustutati (*“Miks põllumees hääletab poolt”-“Võitlus” nr. 94*; ³⁶⁴ *“Tee lahkmel”-“Nõmme Sõnumed” nr. 30*; ³⁶⁵ *“Eesti tööliste”-“Võitlus” nr. 89*;³⁶⁶ *“Erakondade diktatuuri kava”-“Võitlus” 30.09.1933. nr. 88*; ³⁶⁷ *“Kommunistide, härrassotside, linnaasunike, keskerakonna tuusade ja juutide ühine väerind põhiseaduse muutmise kava vastu”-“Võitlus” nr. 91*;³⁶⁸ *“Põllumees ja vabadussõjalus”-“Võitlus” 26.09.1933. nr. 86*.³⁶⁹).

Esines ka üldisesse skeemi mittemahtuvaid kärpeid. “Vaba Maa” juhtkirjas kärbiti vabadussõjalasi ründavat osa sedavõrd, et toimetusel tuli see hoopis välja jätta (*“Kiri provintsist”-“Vaba Maa” 16.08.1933. nr. 190*).³⁷⁰ Kõrvaldati “Vaba Maa” ja “Sõnumete” teade sellest, et A. Sirk ei saanud koosolekuluba.³⁷¹ Kustutati veste professorist, kelle karjäär jäi toppama, kuna ta keeldus erakonda astumast (*“Igavene juut”-“Vaba Maa” 24.09.1933. nr. 224*).³⁷²

2.2.5. Muud kärped.

Sellesse kategooriasse mahuvad väga mitmesugused tsensuurikärped, alates ärevusstekitavatest kuuldustest ja lõpetades ajalehtede naljaviskamiste ning mõistutlemistega valitsuse ja kaitseisukorra ja tsensuuri aadressil.

Kustutati teade, et mõnedes poliitlistes ringides kaalutakse võimalust lükata edasi 13.-15. oktoobriks kavandatud rahvahääletus, kus pidi otsustamisele tulema vabadussõjalaste poolt esitatud põhiseaduse muutmise eelnõu.³⁷³

361 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 37.

362 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 108.

363 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 3.

364 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 42.

365 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 44.

366 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 56.

367 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 276.

368 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 82.

369 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 112.

370 Vaba Maa. 27.10.1933. Nr. 252. 2 kuud tsensuuri all V.

371 Vaba Maa. 28.10.1933. Nr. 253. 2 kuud tsensuuri all VI.; ”Sõnumed” 24.10.1933. Nr. 207. Mis lehest pidi välja jääma.

372 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 102.

373 Vaba Maa. 28.10.1933. Nr. 253. 2 kuud tsensuuri all VI.

Kusutamisele kuulusid ärevad artiklid, nagu ahnitseks luterlik kirik endale Eestis riigikiriku õiguseid ning pidavat sel teemal kõnelusi vabadussõjalastega (*“Skandaalne sobing pastorite ja fashistie vahel”-“Rahva Sõna” 30.08.1933. nr. 115;*³⁷⁴ *“Petrus Picksähr käis palgalahingus”-“Õpetajate Leht” 08.09.1933. nr. 36.*³⁷⁵). Ilmuda ei saanud uudis sellest, et Petseri kloostri piiskop Joann tahtnud osa kloostri varandusest enda omaks tunnistada.³⁷⁶

Muu hulgas kustutati ka uudis Võrumaa praost Heinmanni pöördumisest sisekaitseülevaade poole järelepärimisega, kas on veel lubatud pidada palvekoosolekuid ilma politseis registreerimata, kuna mõnedele õpetajatele olevat selle eest juba protokoll tehtud (*“Jumala sõna ja protokoll”-“Võitlus” 19.09.1933. nr. 83).*³⁷⁷

Rahvahääletuseelse kihutustöö elavnedes kärbiti sõnumeid vastaskandidaatide esinemiste saboteerimisest ja poliitilise iseloomuga peksmistest (*“Kolmekordne elektrikatkestus Sirgu kõne takistamiseks”, “Poliitilise iseloomuga peksmine Holstres”-“Päevaleht” 13.10.1933. nr. 278).*³⁷⁸

Kohati kustutati ajalehtedest juudivaenulikke avaldusi, näiteks väide, et juudid on alati sokutatud parematele ametikohtadele kui kristlased ja teenivad seetõttu 50% rohkem (*“Võõrad Eesti leival”-“Sõnumed” nr. 199).*³⁷⁹

Parteilistest propagandaartiklitest kustutati tihti vaid üksikuid teravamaid sõnu nagu “tõusiklased”, “riigivargus”, “söödikud”, “provokaatorid” jne (*“Mis on kaalul 14., 15. ja 16. oktoobril?”-“Rahva Sõna” 30.09.1933. nr. 124).*³⁸⁰

Lehtedest kõrvaldati ka mitmeid selliseid poliitilisi teravusi, mida ei saa pidada otseselt valitsusringkondade vastu suunatuiks. Nii näiteks kustutati töölistehest “Võitluse Lipp” vabadussõdalasi mõnitav luuletus (*“Hümn Sirtsule”-“Võitluse Lipp” 23.09.1933.nr. 17).*³⁸¹ samuti mitmed muud väga teravad kirjutised tööliste klassivõitlusest, Saksamaa siseoludest jne. “Rahva Sõnast” kõrvaldati vabadussõjalaste juhi Andres Larka nimetamine “pensionkindraliks” (*“Kõik kodanikud hääletamiskastide juure!”-“Rahva Sõna” nr. 128).*³⁸² kõigi vabadussõjalaste nimetamine

374 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 209.

375 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 215.

376 Vaba Maa. 28.10.1933. Nr. 253. 2 kuud tsensuuri all VI.

377 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 257.

378 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 278.

379 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 4.

380 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 275.

381 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 261.

382 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 32.

“ostetava jätajisjoodetava palgasõduri hingelaadiga” inimesteks” (*“Kas rahvahääletus või raha ja rusika võim”* - *“Rahva Sõna”* nr. 128),³⁸³ samuti mõned muud teravused (*“Kate on langenud”* - *“Rahva Sõna”* 27.09.1933. nr. 123).³⁸⁴ Kustutati pealkiri “Kindral Laidoner olla sahkerdaja” (*“Maaleht”* nr. 121).³⁸⁵ Üksikutel juhtudel pehmendati karne väljendeid (nt. “tapja”) välismaa riigipeade (*“Kes on Hitler”* - *“Pealinna Teataja”* nr. 40)³⁸⁶ või nende olude kohta (Venemaa, Saksa, Leedu) (*“Eesti naise vastus tema “kaitsjaile””* - *“Võitlus”* nr. 94;³⁸⁷ *“Öine Berliin tänapäeval”* - *“Tallinna Post”* nr. 40;³⁸⁸ *“Välissaatkondade täiendamine otsustamisel”* - *“Maa Hääl”* nr. 118.³⁸⁹).

Tsensorid pehmendasid Soome piirivalve suhtes vaenulikke väljendusi artiklites, mis kirjeldasid Eesti salapiiritusepaadi ja Soome piirivalvelennuki tulevahetust (*“Piiritusemere surmaohver”* - *“Sõnumed”* 28.09.1933. nr. 196;³⁹⁰ *“Soome lendur surmas Viimistu randlase”* - *“Päevaleht”* 28.09.1933. nr. 264;³⁹¹ *“Soomelt nõutakse seletust”* - *“Vaba Maa”* 28.09.1933. nr. 227;³⁹² *“Automaatpüssid ragisesid merel”* - *“Uudisleht”* 29.09.1933. nr. 153.).³⁹³

Kustutati ironiseerimine ja kriitika Tartu vastse Kalevipoja kuju teemadel, kus muuhulgas arvustati ka selle kõrget hinda (*“Kirjad Tartust”* - *“Vaba Maa”* 29.09.1933. nr. 228).³⁹⁴ Kõrvaldati meelelahutuslik lehelugu, milles püüti ette kujutada Kihnu saarde asumisele saadetud pornograafiatöösturi ja Kihnu neiude läbisaamist (*“Pornograafiaparun Kihnu saarel”* - *“Sõnumed”* nr. 199),³⁹⁵ samuti kohati kollasemaiguline ülevaade Londoni naistest (*“Naised on jumalikud”* - *“Uudisleht”* 07.10.1933, nr. 159).³⁹⁶ Teisal kustutati pealkirjast “Loomatoidust tuleb suur puudus” sõna “suur” (*“Loomatoidust tuleb puudus”* - *“Võitlus”* 30.09.1933. nr. 88.).³⁹⁷ Tartu sõnumite lausest “Kui uskuda kohvikujutte, siis olevat tol tudengite protsessil ja oma poliitiline tagapõhi” kustutati sõna “poliitiline” (*“Kirjad Tartust”* - *“Vaba Maa”* nr. 240).³⁹⁸

383 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 33.

384 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 43.

385 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 36.

386 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 25.

387 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 37.

388 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 61.

389 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 82.

390 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 2

391 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 35.

392 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 35.

393 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 32.

394 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 1.

395 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 1.

396 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 15.

397 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 65.

398 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 126.

Lehes ei lubatud avaldada populaarteaduslikku kirjutist, kus seletati paukherne ehitust ja märgiti, et vajalikke aineid on võimalik osta igast apteegist (*“Pauk-hernes”- “Sõnumed” nr. 203*).³⁹⁹

Välismaa ajalehtedes ilmunud kriitilisi ülevaateid Eesti olukorrast ei saanud refereerida (*“Selgust võivat Eestis tuua ainult valimised” (“Uusi Suomi” põhjal) - “Kaja” 24.09.1933. nr. 224*).⁴⁰⁰ Kustutati ka selliseid refereeringuid edastavad ETA telegrammid.⁴⁰¹ “Vaba Maa” proovis tsiteerida “Postimehe” refereeringut Harald Wellneri artiklist Läti ajakirjanduses, kuid see kustutati.⁴⁰² Riia “Segodnjaz” ilmunud sisekaitseülem Jonsoni intervjuu refereerimisel tuli lause “Ma talitan kui soldat” asendada lausega “Ma talitan kui kaitseväelane”, ehkki selle paranduse sisseviimiseks pidi trükkimasin tund aega seisma.⁴⁰³ Aeg-ajalt kustutati ka refereeringuid teistest Eesti lehtedest, ehkki refereeritud materjalid olid ilmunud ja kõigile kättesaadavad,⁴⁰⁴ ei aidanud ka tsiteeritava lehe origiaanleksempolari esitamine tsensorile.⁴⁰⁵

“Vaba Maa” peatoimetaja Eduard Laamani tähelepaneku kohaselt kippusid tsensorid kallale igale artiklile, kus esines sõna “ärevus”.⁴⁰⁶

Ka riigivanem ise võis rääkida “seltskondlikku ärevust tekitavaid” asju. Nii kustutati tema poolt 21. septembril Rahvusliku Keskerakonna Tallinna osakonna koosolekul öeldud sõnad : “Kohvikuis, kus meie kõrgem intelligents käib suud kulutamas, räägitakse, et valitsusel on kavatsus vangistada vabadussõjalaste juhte Sirku, Larkat, Tõnsoni j.t. Kinnitan, et meie neisse ei puutu seni, kuni need härrad ei lähe üle piiri. Kui aga need inimesed lähevad üle piiri, siis ütlen, meie ei hakka nalja tegema (*“Tsensuurist ja vabadussõjalastest”- “Vaba Maa” 23.09.1933. nr. 223*; ⁴⁰⁷ *“Mida raskem, seda huvitavam”- “Hommikleht” 22.09.1933. nr. 37*; ⁴⁰⁸ *“Jutud vabadussõjalaste juhtide areteerimisest”- “Kaja” 23.09.1933. nr. 223*).⁴⁰⁹

25. augustil peetud kaitseväge lennuvõistlusel toimunud õnnetuste kirjeldusi kärbiti, tõmmates maha laused nagu “lennuki kere läks pooleks, murdus propeller ja teine tiib”. Lisaks kusutati ka

399 ERA. F. 1841. N. 1. S. 6. L. 32.

400 ERA. F. 1841. N. 1. S. 7. L. 107.

401 Vaba Maa. 28.10.1933. Nr. 253. 2 kuud tsensuuri all VI.

402 Vaba Maa. 01.11.1933. Nr. 256. 2 kuud tsensuuri all IX.

403 Vaba Maa. 28.10.1933. Nr. 253. 2 kuud tsensuuri all VI.

404 Vaba Maa. 26.10.1933. Nr. 251. 2 kuud tsensuuri all IV.

405 Vaba Maa. 01.11.1933. Nr. 256. 2 kuud tsensuuri all IX.

406 Vaba Maa. 27.10.1933. Nr. 252. 2 kuud tsensuuri all V.

407 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 270.

408 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 271.

409 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 273.

võistlusest osa võtnud lennukimarkide nimekiri ja lennkeid kujutav foto kui sõjasaladus.⁴¹⁰ “Päevaleht” vastas huumoriga, uurides järgnenud ratsavõistluse kajastamise eel põhjalikult järele, kas hobuse pildi avaldamine on lubatud või mitte.

Tsensor kärpis ülevaadet üliõpilaskorporatsiooni “Sakala” ja Eesti Üliõpilaste Seltsi vahelisest “vanast vaenust” koos uudisega “Sakala” ruumide rüüstamisest.⁴¹¹ Artiklilt, mis käsitles koolides esinevaid õpilaste peksimisi, kõrvaldati pealkiri “Ihunuhtlust linarappimise mõõgaga”.⁴¹²

“Sõnumed” hakkasid protestiks silmapaistval kohal avaldama aforisme ja piiblisalme, millest sai välja lugeda vihjeid sõnavabaduse mahasurumisele. Ehkki tsensoritele selline protestivorm algul isegi meeldinud, hakati varsti siiski kustutama ka aforisme. Nii kustutati mõtteavaldused nagu “Mõnikord ei tea, kas nutta või naerda. Võitled seaduslike abinõudega seadusliku korra ja õiguse eest, kuid teine, kes ütleb, et ta sama sihti taotleb, tuleb ja paneb käe suule.” või mõistusõnad targast karjasest, kes oma karja valitseb väljaõppinud abiliste varal.⁴¹³ Tsensuuri ohvriks langesid ka tsitaadid Hugo Raudsepa näidendeist või Albert Einsteini arvamused, milles võis näha paralleele Eesti olukorraga.⁴¹⁴ Sama taktikat kasutanud “Kajast” kustutati koguni Lydia Koidula salm, milles nähti ohtlikku allegooriat.⁴¹⁵ Kohati takistati ka nende mõtteterade tsiteerimist teiste lehtede ajakirjanduse ülevaate rubriikides, nt. kustutati “Vaba Maast” “Sõnumetes ilmunud piiblitcitaadid “Kui sul on meelemõistust, siis vasta ligimesele, kui mitte, siis pane käsi suu peale” ja ”Vaata, ma kisendan: vägivald sünnib mulle... Aga mulle ei vastata. Ma hüüan, ja ei ole kohut.” (*“Ajakirjandus”- “Vaba Maa” 17.08.1933.nr. 191*).⁴¹⁶ Vormiliselt tõi tsensor kärpe põhjuseks, et tsitaadid olid paigutatud rubriiki “juhtkirja asemel.”

Ehkki eelkontroll alustes lehtedes ilmus küllalt palju kaitseseisukorda ja tsensuuri pilkavaid karikatuure, sekkus tsensuur aeg-ajalt nende sisusse. Nii näiteks võis vabalt ilmuda Gori karikatuur riigivapist, millel kolme lõvi asemel kaks, needki silmapaistvalt Jaan ja Ilmar Tõnissoni nägu. Karikatuuri alt aga kustutati allkiri: “Põhiseadust tahetakse uuendada. Kooskõlas sellega tuleks muuta ka riigivapp. Uelt vapilt peab kaduma kolmas lõvi. Piisab kahest. Kui on kõikjal koondamine ja kokkutõmbamine, ei maksa ka vapipinnal laiutada.”⁴¹⁷ Mitmeid karikatuure kõrvaldati “Võitlusest”.⁴¹⁸

410 Päevaleht. 24.10.1933. Nr. 290. Mille teadmine rahvale oli keelatud II.

411 Sõnumed. 24.10.1933. Nr. 207. Mis lehest pidi välja jääma.

412 Sõnumed. 24.10.1933. Nr. 207. Mis lehest pidi välja jääma.

413 Vaba Maa. 27.10.1933. Nr. 252. 2 kuud tsensuuri all V.

414 Sõnumed. 24.10.1933. Nr. 207. Mis lehest pidi välja jääma.

415 Vaba Maa. 28.10.1933. Nr. 253. 2 kuud tsensuuri all VI.

416 Vaba Maa. 28.10.1933. Nr. 253. 2 kuud tsensuuri all VI.

417 Vaba Maa. 03.11.1933. Nr. 258. 2 kuud tsensuuri all XI.

418 Võitlus. 31.10.1933. Nr. 101. Have-Valtmann heitleb tsensoritega karikatuuride pärast.

Tsensorid täitsid hoolsalt nõuet mitte lubada jätta kärbeta kohale valgeid või musti laike.⁴¹⁹ (Erandi moodustas vaid “Võitluse” 12. augusti number, mille esimene väljalase konfiskeeriti, teine aga lasti müüki suurte mustade ja valgete laikudega.⁴²⁰). Ka juhtkirja kohta ei tohtinud tühjaks jätta.⁴²¹ Seetõttu tuli leheküljed, kust tsensor midagi maha tõmbas, uuesti ümber teha ja kokku murda. Juhtus isegi, et tsensor lasi kõrvaldada tavalisi külejenduslikke jooni, mida kasutati pealkirjade ilmestamiseks või artiklite eristamiseks.⁴²² Lehe päistiitlisse ei lubatud lisada märkust “tsensuuri poolt lubatud”, samas ei tehtud takistusi tsensuuriprotsessi tehnilisele kirjeldamisele.⁴²³

Tsensuurikärbeta üle täpsemat arvet pidanud “Vaba Maa” on teatanud, et eelkontrolli perioodil tuli lehel tsensorite nõudel ümber teha 73 lehekülge.⁴²⁴

2.3. Ajalehtede võitlus eeltsensuuri vastu.

2.3.1. Eeltsensuuri igapäevarutiin.

Ajalehtede trükigraafikud olid koostatud nii, et võimalikult hiliste uudistega lehed jõuaksid siiski veel õhtuste rongidega maakondadesse. Tsensorite õigus pidada lehte pärast esimeste eksemplaride saamist kinni veel kuni kaks tundi ja nõuda pärast paranduste sisseviimist teistkordset ülevaatamist võis seetõttu tekitada suuri rasksusi. Pärast tsensuuri alt vabanemist kirjeldas olukorda “Vaba Maa”: “Kuskil ei ole võimalust oodata kahte tundi, mil tsensor määruste järele võis lehte kinni pidada. Pealegi ei saa valmis lehte üldse enne, kui suur rotaator on käima lastud. Määruste järele oleks tulnud nüüd käimalastud hiigelsin peatada, kui ta kümnekond eksemplare on ära trükkinud, lehe saatma tsensuuri, kus ta nüüd kaks tundi võib seista. Tõmbab tsensor mõne süütu lausekese maha, siis tuleb kõik töö teha algusest peale, uuesti võtta lahti plated, murda lehekülge uuesti ümber, valada uued plated, seada suur masin uuesti korda ja saata siis parandatud leht uuesti tsensorile läbivaatamiseks.”⁴²⁵ Mõne aja pärast loobusid tsensorid siiski valmiskesemplaride nõudmisest ja soostusid lehekülje tõmmiste ülevaatamisega, mis võimaldas ajalehekülgi tsensuuri saata vastavalt nende sisulisele valmimisele. Probleemiks jäi aga endisel nn. kahekordne tsenseerimine, s.t. nõue saata tsensorile läbivaatamiseks ja loasaamiseks ka sisseviidud

419 Vaba Maa. 25.10.1933. Nr. 250. 2 kuud tsensuuri all III.

420 Võitlus. 12.08.1933. Nr. 67.

421 Kaja. 27.10.1933. Nr. 252. Koonduse diktratuuri päevilt. Kuidas töötas J. Tõnissoni valitsuse tsensuur III.

422 Sõnumed. 24.10.1933. Nr. 207. Mis lehest pidi välja jääma.

423 Vaba Maa. 26.10.1933. Nr. 251. 2 kuud tsensuuri all IV.

424 Vaba Maa. 03.11.1933. Nr. 258. 2 kuud tsensuuri all XI.

425 Vaba Maa. 25.10.1933. Nr. 250. 2 kuud tsensuuri all III.

parandustega eksemplar. Selline nõue tundus toimetustele seda mõttetum, et reaalselt nõudsid tsensorid lehe teiskordsel läbivaatamisel uute paranduste tegemist väga harva.⁴²⁶

Tallinna politseikooli ruumides tegutsevat tsensuuri juhtis endine politseikooli direktor peatsensor E. Mets, keda ajakirjanikud kahtlustasid lähedastes sidemetes Rahvusliku Keskerakonnaga.⁴²⁷ Abitsensorina töötas endine kohtuameti kandidaat J. Viks, “noor, pikk mees, fanaatiku näoilmega, kes igat toimetuse meest silmitses nagu katoliiklane luterlast suurte ususõdade päevil.”⁴²⁸ Kolmas tsensor oli kapten Landsberg, kes oli tsensuuriga tegelenud juba Vabadussõja ja 1924. aasta detsembrimässu päevil. Vaid Landsbergisse suhtusid ajakirjanikud mõistvalt ja isegi sümpaatiaga, Metsa ja Viksi peeti aga mitte lihtsalt käsutäitjateks, vaid paljude tsensuuriliialduste initsiaatoriteks.⁴²⁹

Juba tsensuuri esimesel tööpäeval tekkis tehniliste küsimuste tõttu vastuolu “Sõnumete” toimetusega. Kontrollametnikud nõudsid lehte tsensuuri hiljemalt kell 21, hommikuti ilmuva lehe toimetuse oli aga hiliste uudiste ootuses harjunud töötama kella 2-3 öösel.⁴³⁰ Pärast pikka asjaajamist õnnestus toimetusel veenda tsensoreid ootama lehte kuni südööni. Päeval ilmuvate lehtede tsensuuriekseplarid kuhjusid aga tsensorite laudadele korraga, mistõttu toimetustel tuli neid tsensuurist kaua tagasi oodata. Esimesel päeval lubati tsensuurikärped täita kontekstiväliste naljade ja kuulutustega,⁴³¹ edaspidi tuli kärbitud artikkel siluda selliseks, et kärped silma ei paistaks.⁴³² Kustutatud artiklite kohtadele paigutati teisi, nii näiteks võis poliitilise juhtkirja traditsioonilisel kohal ilmuda reportaazh täikalt.⁴³³

Suuremat konflikti tehnilisel pinnal kirjeldavad ka “Vaba Maa” tsensuurimälestused: “Miskipärast oli meie leht jäänud tsensuuri seisma. Lehekülg lehekülje järele saadeti sinna, aga nende kohta võis sedasama öelda, mis rebane ütles lõvikoopa ees jälgi vaadeledes: “Ma näen küll palju minevat sisse, aga mitte ühtegi tulevat välja.” Kell oli juba pool kolm, viimane külг hakkas valmima, all ootasid masinad tööd, aga tsensuurist olid tagasi jõudnud ainult kolm lehekülge. Oli tagasi tulemata veel mõni külг, mis juba enna kella 12 tsensuuri saadetud! Niisugune kinnipidamine oli seda imelikum, et toimetaja, kes lehekülgedele järele läks, pealt võis vaadata, kuidas mõnel teisel lehel 4-5 lehekülge korraga kohale saadeti ja 2-3 minutiga olid kõik nad läbi vaadatud ja tembeldatud. Kui

426 Vaba Maa. 31.10.1933. Nr. 255. 2 kuud tsensuuri all. VIII.

427 Vaba Maa. 26.10.1933. Nr. 251. 2 kuud tsensuuri all IV.

428 Samas.

429 Sõnumed. 24.10.1933. Nr. 207. Mis lehest pidi välja jääma.

430 Vaba Maa. 26.10.1933. Nr. 251. 2 kuud tsensuuri all IV.

431 Vaba Maa. 13.08.1933. Nr. 188. Valitsuse va banque.

432 Vaba Maa. 26.10.1933. Nr. 251. 2 kuud tsensuuri all IV.

433 Vaba Maa. 27.10.1933. Nr. 252. 2 kuud tsensuuri all V.

toimetaja nüüd valjut protesti tõstis, siis hakkasid viimaks nihkuma ka “Vaba Maa” leheküljed, mis tsensor Metsa käes seisnud.”⁴³⁴ Protestist solvunud tsensor lubas aga hakata edaspidi täpselt külgede saabumisaegu registreerima ning neid lubatud kaks tundi kinni pidama. Seda ähvardust siiski täide ei viidud.

Lehtede hilinemist kartvad toimetused püüdsid esimestel päevadel oma materjalides teravusi vältida. Usuti, et tsensuuri “maitset” on võimalik ette aimata ning teravusi ja teatud teemasid vältides suuri raskusi vältida.⁴³⁵ Peagi selgus tsensuurikärbete ettearvamatus (vt. alapeatükk 2.2) ning toimetuste meeleolu muutus sõjakamaks. “Määrused näisid igapäev muutuvat: sellele, millest täna vabalt sai kirjutada, tõmmati homme kriips peale ja sellest, mis meil täna maha tõmmati, võis homme teine leht vabalt kirjutada. /-/ Tundus, nagu oleksime meie antud tsensori täieliku meelevalda alla, kelle ainukeseks juhtnööriks on tuju,” meenutati hiljem “Vaba Maa” veergudel.⁴³⁶ Toimetustes tekkinud koguni arvamus, et tsensorid töötavad mahu alusel, kärpides maha 50% ükskõik millises toonis kirjutatud artiklist.

“Vaba Maa” mälestused kõnelevad ka juhtumist, kus keegi minister avaldas lehele telefonitsi otsest survet ühe küsimuse kallutatud käsitlemiseks, vastates seejuures toimetuse protestile, et “teie lehe suhtes on nüüd igasugune toon lubatud”.⁴³⁷ Paraku pole seda episoodi mälestustes täpsustatud.

13. oktoobril tekkis materjalide keelamise asjus teravam konflikt “Võitluse” tegevtoimetaja Juhan Libe ja tsensor Metsa vahel, kus Libe märkis, et aus mees ei võta tsensori ametit vastu, kui peab selleks oma südametunnistusega vastuollu minema. Libe toimetati tsensuurist otse politseisse ning algatati uurimine, 9. detsembril mõistis Tallinna rahukohtunik talle ametikohuseid täitva ametniku haavamise eest kaks nädalat aresti tingimisi.⁴³⁸

Tsensuurikärpeid sai leevendada või isegi ära hoida, kui toimetajad apelleerisid käsitletava teema kajastatusele juba mõnes teises ajalehes. Kergem oli kirjutada küsimustest, mida juba olid käsitlenud “Postimees”, “Uudisleht” ja kuni “juhtkirjade streigini” ka “Päevaleht”, mida tsensorid pidasid valitsuskoalitsiooni seisukohti esindavateks väljaanneteks.⁴³⁹

Oktoobri algusest alates hakkasid tsensorid lubama tekstiruutude nagu “Meie leht ilmub 13.

434 Vaba Maa. 28.10.1933. Nr. 253. 2 kuud tsensuuri all VI

435 Vaba Maa. 26.10.1933. Nr. 251. 2 kuud tsensuuri all IV.

436 Vaba Maa. 27.10.1933. Nr. 252. 2 kuud tsensuuri all V.

437 Samas.

438 Võitlus. 12.12.1933. Nr. 119. Aus mees ei võta tsensori ametit vastu.

439 Vaba Maa 29.10.1933. Nr. 254. 2 kuud tsensuuri all VII

augustist alates eelkontrolli all” avaldamist.

2.3.2. Ajalehtede mittekoordineeritud vastusammud.

Ajalehed hoidusid tsensorite peale isiklike kaebuste esitamisest, et vältida kontrolli muutumist veelgi raskemaks. “Ametivennad “Päevalehest” kinnitavad, et nemad kord tsensori tegevuse üle kaevanud ja selle järeldusel saanud tsensorid peapesu, kuid järgmisel päeval peetud nende lehte tsensuuris kinni, nii et ta ilmumisega tund aega hilisemaks jäi, mis juba linnamüügi kohta palju tähendas, rääkimata veel rongidest mahajäämisest,” seisab “Vaba Maa” tsensuurimälestustes.⁴⁴⁰ Lisaks arvasid toimetused, et tsensorid on vaid käsutäitjad, kes iga vähegi tähtsama küsimuse korra konsulteerivad “kõrgema poolega”, s.t. siseministri, riigivanema enda või koguni Ilmar Tõnissoniga.⁴⁴¹

Avalikult reageeris “Vaba Maa” 12. augustil juhtkirjaga, milles süüdistas nii vabadussõjalasi kui sotsialiste olukorra teravaks ajamise eest.⁴⁴² Juhtkiri nentis kaitsemeetmete paratamatust, hoiatas aga samas ka valitsust: “Kui aga riigivõimu kõrgem kandja otse avalikult demonstreerib, et temale mitte kõik kodanikud ja mitte kõik ajalehed ühteviisi lähedased või ühteviisi kauged ei ole, kui ta väiksemateski pisasjades näitab oma poolehoidu ja lähedust ühedele ja antipaatiat teistele, siis on sarnase valitsuse kätte võimu andmine kaheteraga mõõk, mis väga valusasti võib lõigata ihhu.” 13. augustil trükiti ära Eesti Ajakirjanikkude Liidu sõnavabaduse piiramist tauniv avaldus ning tutvustati lugejaid tsenseerimise tehnilise korraga (nn. kahekordse tsensuuriga).⁴⁴³ Teatati ka eelmise päeva “Võitluse” numbri konfiskeerimisest.

13. augusti juhtkirjas meenutas “Vaba Maa” Jaan Tõnissoni kevadisi sõnu Riia ajalehele “Segodnja”, kus ta teatas: “Võin kindlasti öelda, et praegusel ajal ei ähvarda Eesti riigikorda mingisugune hädaoht.”⁴⁴⁴ Lehe seisukoht oli konkreetsem kui eelmisest päeval: “Terve maa rahu ajal kaitseisukorda panna ja kaitseisukorras pidada ei ole naljaasi. Ja kui selle abil tahetakse maha suruda ka poliitilisi mõtteavaldusi või kui sellega tahetakse tervendada meie ebatervet õhkkonda, siis ütleme juba ette, et see on meie seisukohast absoluutselt vastuvõtmatu. Selleks need vahendid ei kõlba ja selleks ei ole nad mõeldud.” Juhtkirja sisse olid silmatorkavalt küljendatud mõned seosetud naljad, aga ka kuulutus: “Poliitilise silmapilgu kohta saab igal ajal suusõnalisi seletusi “Vaba Maa” toimetusest.”

⁴⁴⁰ Vaba Maa 27.10.1933. Nr. 252. 2 kuud tsensuuri all V.

⁴⁴¹ Samas.

⁴⁴² Vaba Maa. 12.08.1933. Nr. 187. Kirves meie vabaduse juurte kallal. Civis.

⁴⁴³ Vaba Maa. 13.08.1933. Nr. 188. Tsenseerimise kord.

⁴⁴⁴ Vaba Maa. 13.08.1933. Nr. 188. Valitsuse va banque. Beta.

15. augustil nentis “Vaba Maa”, et paljukirjutud Vene-aegsed tsensuuritingimused tundusid nüüd lausa ihaldusväärsetena.⁴⁴⁵ Ka märkis juhtkiri, et teatud kihid on juba Jakobsoni ajast alates pidanud ajakirjandust kõige halva süüdlaseks: “Või võtke pisut hilisem aeg, käesoleva sajandi algus, kui ajakirjanikuna töötas juba praegune riigivanem J. Tõnisson. Eks tulnud siis samad motiivid ikka ja jälle kuuldavale mõisnikkudele lähedalseisvate ringkondade poolt ja eks olnud siis kõigi pahede algallikaks ikka jälle ajakirjandus.” Leht tõdes, et ka valitsuse poolt ajakirjandusele etteheidetud toon on soovida jätnud juba Grenzsteini-Hermanni ajast saadik ning seda pole suutnud muuta ükski tsensor. “Vaba Maa” avaldas ka kartust kuulujuttude leviku eest olukorras, kus sõnavabadus on piiratud, ehkki suurem osa selleteemalisest lõigust langes tsensori ohvriks.

“Päevalehe” esimene seisukoht oli kaitseisukorda ja tsensuurimeetmeid heakskiitev. “Sõna- ja trükivabaduse kitsendamine on karm ja raske samm. Aga see on samm, mida oldi sunnitud astuma raske aja ja olukorra tõttu. /-/ Kindel on /-/, et sellega võimaldatakse rahval ise rahulikult olukorra üle järele mõtelda, ilma, et tal karja kaupa üksteisest ülepakkujaid demagooge turjal ratsutaks,” kirjutas lehe juhtkiri.⁴⁴⁶ Samas hoiatati valitsust kaitsemeetmetega ülepingutamise eest – “kui rahvas on sunnitud purustama seda paisu, siis purustab ta ühes paistuga ka valitsuse. Jäädavalt. Ja ühes valitsusega puruneb ka meie riiklik iseolemine.” Rahulolematus tsensuuriga ilmnes alles “juhtkirjade streigi” alates.

“Sõnumed” aga leidsid juba 11. augustil: “Jaan Tõnissoni hirm sõnavabaduse eest on meile täiesti mõistetav. Kui üks valitsus ei suuda oma tegevusega rahva rahuolu teenida ja ta enamuse vastuolulise hoolimata valitseda tahab, siis haarab ta ikka valitseva võimu viimase abinõu – repressioonide järele.”⁴⁴⁷ Leht võrdles tsensuuri kehtestamist sõnavabaduse olukorraga Venemaal, Saksamaal ja Itaalias. “Silmapilk praegu ei ole sarnane, kus järele ahvida võiks diktaatorlikke teguviise. Lööb võiks tabada lõõjat ennast. Eesti riikluse seisukohast on just praegu vajalik valitsuselt kainen meelt olukorra hindamiseks. Valitsus, kes ei karda avalikku arvamist, on tugev valitsus.”

“Hommikleht” toonitas, et ajakirjanduse mõttevabaduse piiramine ei anna kunagi loodetavaid tulemusi: “Ajutiselt suudetakse küll sarnasel teel teistimõtlejaid vaikima sundida ja riiklikust elust kõrvaldada, kuid elu murrab kord ikkagi kõik takistused.”⁴⁴⁸

445 Vaba Maa. 15.08.1933. Nr. 189. Trükivabaduse kitsendamise puhul. A.S.

446 Päevaleht. 13.08.1933. Nr. 213. Raske samm raskel ajal. L.K.

447 Sõnumed. 11.08.1933. Nr. 173. Surve.

448 Hommikleht. 28.08.1933. Nr. 15. Riik ja ajakirjandus. H.W.

“Kaja” leidis: “Arvame, et lugupidamist demokraatlikule riigikorrale peavad oma tegevusega püüdma alal hoida esijoones just need, kes valitsuse eesotsas asuvad. Kui nad aga oma tegudega selle korra aluseid õõnestavad, kas võib siis lehti hukka mõista, kui need sellest kirjutavad?”⁴⁴⁹

“Rahva Sõna” piirdus tagasihoidliku seisukohavõtuga: “Mis puutub ajalehtede eelkontrollisse, siis sooviksime, et see varsti kaoks ning et trükisõna kurjasti tarvitamise vastu teised, otstarbekohasemad abinõud leiutataks.”⁴⁵⁰

Ka “Postimees” andis tsensuurile omapoolse hinnangu. Leht avaldas kahetsust sõnavabaduse piiramise suhtes, ent jätkas: “Tsensuuri on kogu Eesti ajakirjandusele kaele kirjutanud mõned närvivaesed Tallinna ajakirjanikud. Valitsuse tasakaaluta atakeerimisega ja asjaoludega hoolimata ümberkäimisega ei saanud enam kaugemale minna kui mindi viimaste nädalate jooksul paari Tallinna lehe veergudel.”⁴⁵¹ Järgnes ajalehtede paturegistri üleslugemine (“Vististi ajas igal ajakirjanikul hirmujudinad üle ihu, kuidas näit. sõjalaevade müügi puhul valitsusele külgepoogitavate teadete hirmuäratavus iga päevaga koledamaks läks”) ning tõdemus, et “ajakirjanduslikud kaabaklused leiavad väljendust veel tsensuurigi ajal.” Samas avaldati lootust, et valitsus leiab peagi siiski võimaluse tsensuurimeetmete leevendamiseks ja esimesel võimalusel kaotamiseks.

25. augustil tõdes “Postimehes” K. A. Hindrey: “Kuid üldiselt, olgu see tsensuur nii põlatav nagu ta tema vastaste meelest ka on – rahu toob ta maale küll. Võib ikka jälle lehti kätte võtta.”⁴⁵² Hindrey arvates olid tsensuuriga rahulolematud vaid oskamatud või nilbe suuga ajakirjanikud, korralikele see takistusi ei tekitavat. Ka põhjendas ta tsensuuri vajalikkust ajakirjanike kirju kontingendiga: “Ei ole tarvis teadmisi ega ausust, mõistuse teravust ega häid kombeid, ainult kirjutamise oskust. Sellest siis tuleb, et iga kurikalduvustega isik võib ennast kommunistiks ja ühtlasi ajakirjanikuna ametivennaks nimetada. Kõneldagu siis veel solidaarsusest ja nõutagu teda minult. Ja sellepärast usun mina väga ka tsensuuri vajadust.” Lõpetuseks avaldas Hindrey veendumust, et küllap tullakse talle selliste avalduste eest kohe “voorusest rasedate sõnadega” kallale.

Hindrey kirjutisele vastas “Vaba Maa”: “Härä Hindrey olgu rahulik, keegi temale kallale ei saa tulla. Aga just sellepärast peaks ta ka mõtlema, et duelli saab pidada ikka ainult siis, kui mõlemad pooled ühte viis sõjariistu saavad tarvitada.”⁴⁵³

449 Kaja. 12.08.1933. Nr. 187. Kitsenduste poliitika algamas.

450 Rahva Sõna. 16.08.1933. Nr. 111. Terve organism võitleb ja peab võitlema.

451 Postimees. 19.08.1933. Nr. 193. Vaba ajakirjandus ja vastutus. M.

452 Hindrey, K.A.- Elagu vabadus ja maha mõistus // Postimees. 25.08.1933. Nr. 198.

453 Vaba Maa. 26.08.1933. Nr. 199. Ajakirjanduse targad mõtted.

“Sõnumed” ja “Kaja” hakkasid avaldama mõtteteri, luuletusi ja piiblightsitaate, millega ühelt poolt demonstreerisid võimatust tegeleda tõsisemate teemadega, teiselt poolt aga pilgati ridade vahel ka valitsusjuhti ja valitsuse tegevust. “Vaba Maa” taastas fõljetonirubriigi “Piibujutt”.

“Rahvaleht” tutvustas tsensuuri sisseseadmisest teavitades ka seda “kõrgepinget”, mis toimetuses valitses: “Toimetuses iga kirjutise puhul tuleb silmas pidada, kas teatud väljendus “läheb läbi”, või tõmbab kontrollametniku punane pliiats selle maha. See loob erilise pingemeeleolu.”⁴⁵⁴ Leht avaldas ka emotsionaalse kirjelduse tehnilistest raskustest, mida toimetusele valmistab nn. kahekordne tsenseerimine. Ent tõeline pomm plahvatas 17. augusti “Rahvalehes”, mil seal ilmus Miini Mihkli (Pedro Krusteni) veste “Liisil on punane pliiats”⁴⁵⁵. Mõne sõnaga selle sisust: vestetegelase Miini Mihkli abikaasa Liisi kartnud kangesti, et Mihkel kirjutab midagi tsensuurile sobimatut, ning valvanud seetõttu kirjutamise ajal üle Mihkli õla. Mihkel aga pettis ta ära pealtnäha ilmsüütu luuletusega “Lahkub pikkamööda suvi”. Tegelikult pettis ta niiviisi ära ka toimetaja ning tsensori, sest lehes ilmunud luuletuse ridade esitähtedest moodustus lause “Laku perset tsensor”.

Sisekaitse ülem lasi 17. augustil konfiskeerida selle osa nimetatud numbrist, mis polnud veel läbi müüdud, ning sulges “Rahvalehe” kolmeks kuuks karistusena riigiametniku pihta käiva sõimu avaldamise eest.⁴⁵⁶ Sulgemisotsuse kiitis kõigiti heaks ka “Postimees”.⁴⁵⁷

Ajakirjanike seas tekitas hämmastust, miks ei karistatud sel juhul ka tsensorit, sest tsensori ja toimetaja eksimust peidetud mõtte mitteleidmisel peeti ühesuguseks.⁴⁵⁸ Üllatas ka sedavõrd raske karistuse määramine apoliitilisele “Rahvalehele”, seevastu kui “Vaba Maa” vastu kardeti sanktsioonide kehtestamist sisimas iga päev. Juba enne tsensuuri kehtestamist registreeritud varuväljaanne “Vaba Olgu Maa” oli mõeldudki asendama kinni pandud “Vaba Maad”, “Hommikleht”, “Värsked Sõnumed” ja “Hommikleht” aga “Sõnumeid”. “Rahvalehele” asendajat polnud, sest teda peeti kõige vähem ohustatuks. 18. augustil esitas osaühisus “Vaba Maa” sisekaitse ülemale taotluse hakata välja andma uut 3 korda nädalas ilmutavat ajalehte “Rahvale!”, kuid sai eitava vastuse.⁴⁵⁹ Lõpuks otsustas kontserni juhtkond muuta “Sõnumed” suletud “Rahvalehe” asetäitjaks, “Hommiklehe” tuua aga “reservist” “Sõnumeid” asendama.⁴⁶⁰ Tsensuur nõustus tunnustama “Hommiklehe” ilmunisõigust, kui esitatakse selle registreerimistunnistus. Keset ööd

454 Rahvaleht. 15.08.1933. Nr. 95. Leht tsensuuri ajal.

455 Rahvaleht. 17.08.1933. Nr. 96. Liisil on punane pliiats – Miini Mihkel.

456 Vaba Maa. 19.08.1933. Nr. 198. “Rahvaleht” suleti 3 kuuks.

457 Postimees. 18.08.1933. Nr. 192. Leht suleti roppuse eest.

458 Vaba Maa. 29.10.1933. Nr. 254. 2 kuud tsensuuri all VII.

459 ERA. F. 852. N. 2. S. 13. L. 17.

460 Vaba Maa. 29.10.1933. Nr. 254. 2 kuud tsensuuri all VII.

toimetatigi see tsensorini, keda seni telefonikõnedega oma ametiruumis kinni peeti, ning 18. augusti ilmusid lehed vastavalt kavandatule. Tsensuur tõmbas lehtedest maha aga kõik teated, mis lehtede asendamist selgitada püüdsid (nt. “Kes enne luges “Rahvalehte”, see lugegu nüüd “Sõnumeid”).⁴⁶¹ 19. augustil tühistas sisekaitseülem kõik kuni 11. augustini teostatud lehtede registreerimised, mida 19. augustiks ei olnud veel hakatud välja andma.⁴⁶²

Seejärel tekkis küsimus “Sõnumete” ilmumisõigusest kolm korda nädalas (“Rahvalehe” rütmis), kuna “Sõnumete registreerimistunnistuses oli ilmunissagedusena kirjas kuus korda nädalas. Kartes “Sõnumete” sel või teisel põhjusel sulgemist, otsis “Vaba Maa” kontsern võimalusi sulgemisotsuse asendamiseks rahatrahviga või “Uue Rahvalehe” ilmumisloa saamiseks, olles selle nimel nõus maksma ka suuremat summat mõnele üldkasulikule organisatsioonile.⁴⁶³ See siiski ei õnnestunud, kuid ka “Sõnumed” jäid ilmuma.

Kaitseseisukorra kestvusel sulges sisekaitse ülem kokku seitse väljaannet (“Rahvaleht” 17. augustil, “Rahvusvõitlus” 12. septembril, “Herold” 12. septembril, “Mõistatuste Magasin”, “Mõistatusleht” ja “Ajusportlane” 25. septembril ning “Telegramm” 26. septembril).⁴⁶⁴ Neist “Herold” suleti tsensuurita ilmunise eest 2. septembril, “Rahvusvõitlus” aga valitsuse suhtes lugupidamatuse avaldamise eest.⁴⁶⁵ Mõistatuslehed suleti aga “Ajusportlases” nr. 8 ja 10, “Mõistatuslehes” nr. 37 ja “Mõistatuste Magasinis” nr. 9 avaldatud mõistatuste eest, mille lahendused “sisaldasid haavavaid väljendusi riigiametnikkue kohta.”⁴⁶⁶ “Telegrammile” sai aga saatuslikuks 2. juulil avaldatud artikkel “Leitnandil löödi ninaluu sisse”, milles sisekaitse ülem leidis “sihilikke valetateid kaitseväe kohta”.⁴⁶⁷ Sulgemise põhjenduseks toodi ka lehe varasemaid nilbustesse kalduva sisuga artiklid.

“Vaba Maa” ajakirjaniku H. Vellneri kirjutis Läti lehes “Jaunakas Cina”, milles kirjeldati Eesti kaitseseisukorda ning tsensuuri ja avaldati nende suhtes kriitilis kommentaare, leidis “Postimehelt” raevuka vastulöögi: “Kõige paremaks tõenduseks, et eesti ajalehtede tegevus vajas tervendamist – iseküsimus, mis kujul – on just eeltoodud kirjutis. Meie sulemeeste seas leidub neid, kellele ei jatku tühjade kuulduste levitamisest kodumaal, vaid kes otsivad teenistust kodumaa kohta diskrediteerivate muinasjuttude levitamises välismaal.”⁴⁶⁸

⁴⁶¹ Samas.

⁴⁶² ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 42.

⁴⁶³ Vaba Maa. 29.10.1933. Nr. 254. 2 kuud tsensuuri all VII.

⁴⁶⁴ ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 170.

⁴⁶⁵ Postimees. 16.09.1933. Nr. 217. Tartu nädalaleht “Herold” suleti.

⁴⁶⁶ Postimees. 28.09.1933. Nr. 227. Mõistatuslehed suleti.

⁴⁶⁷ Postimees. 29.09.1933. Nr. 228.

⁴⁶⁸ Postimees. 23.08.1933. Nr. 196. Sülitas peeglisse..

31. augustil pani “Kaja” toimetuse oma kontori vaateaknale välja Viljandi ajalehe “Oma Maa” 29. juuli numbri, milles refereeriti välismaa ajakirjanduse teateid salapiirituselaeva “ITA” seotusest sise- ja kohtuminister Vladimir Roobergiga (vt. ka alajaotus 2.2.2). Lisaks “Oma Maale” oli aknale paigutatud ka Soome leht “Maaseuden Tulevaisus” samalaadse teadaandega, mõlemas lehes oli Roobergi puudutavad lõigud punase joonega ümbritsetud.⁴⁶⁹ Õige pea kogunes väljapandut uurima kümneid inimesi, lehti tuldi lugema isegi õhtu saabudes, võttes selleks spetsiaalselt kaasa elektrilaternaid.⁴⁷⁰ Toimetusse saadeti konstaabel, kes nõudis ajalehtede kui laimavaid teateid sisaldavate trükiste kõrvaldamist. Toimetusest aga vastati, et nendesse kontori aknal seisvad asjad ei puutu ning neil pole ka võtmeid nende kõrvaldamiseks. Nii saigi politsei ajalehed aknalt kätte alles 1. septembri hommikul. Samal päeval üle kuulatud o/ü “Kaja” ärijuht A. Külma, kes seletas, et mõlemad ajalehed olid legaalselt müügil ning “Kaja” kontori aknale on varemgi huvitavat kirjandust välja pandud.⁴⁷¹ Mingeid sanktsioone riigivõimud “Kaja” suhtes ei rakendanud, isegi konfiskeeritud ajalehed tagastati mõne päeva pärast. Küll aga suurendas see juhtum ajakirjanike seas vaenulikkust meelestatust riigivõimu suhtes, sest nüüd nähti tsensuuris ministri pattude otsest kinnimätsijat.⁴⁷²

Läbimurre Roobergi ja “ITA” seotuse kajastamisel tuli pärast “Postimehe” vastavasisulist artiklit (vt. alajaotus 2.2.2). “Vaba Maa” mälestuste kohaselt hakati teema käsitlemist siiski varsti uuesti pidurdama, kui ilmnas Roobergi soovimatus oma kohalt lahkuda.⁴⁷³

Tsensuurist hoolimata õnnestus eriti “Vaba Maal” käsitleda ka Rahvusliku Keskerakonna siseolukorda ja –vastuolusid, saades selle eest peagi “Postimehelt” kõvasti hurjutada.⁴⁷⁴

2.3.3. Toimetuste koordineeritud vastutegevuse algus.

Demokraatlikele valitsusvälistele lehtedele, kelle varasem läbisaamine polnud alati olnud just kõige

469 ERA. F. 852. N. 2. S. 13. L. 42.

470 Kaja. 27.10.1933. Nr. 252. Koonduse diktatuuri päevilt. Kuidas töötas J.Tõnissoni valitsuse tsensuur III.

471 ERA. F. 852. N. 2. S. 13. L. 44.

472 Vaba Maa. 02.11.1933. Nr. 257. 2 kuud tsensuuri all X.

473 Vaba Maa. 03.11.1933. Nr. 258. 2 kuud tsensuuri all XI.

474 Postimees. 01.09.1933. Nr. 204. Keskerakond tulipunktis.

parem, mõjusid erakorralised surveabinõud ühendavalt. “Iga väiksema kui uudise või teate puhul, mis ajakirjandusele huvi võis pakkuda, kõlistati kohe kaaslased läbi. Selles suhtes oli koostöötavate toimetuste vahel pidev side. Sel teel otsustati kiires korras läbi, kuidas suhtuda ühele ehk teisele nähte, tsensuuririndel ehk mujal,” meenutas hiljem “Kaja”.⁴⁷⁵

Idee ajakirjanduse ühisaktsioonideks tekkis esimesena tõenäoliselt “Vaba Maa” toimetuses. Esialgu suhtuti aga ka seal sellise ettevõtmise edukusse kahtlevalt, sest teisi suuremaid lehti, isegi “Kaja”, peeti rohkem või vähem valitsustruuks ja seetõttu tsensuuri suhtes leebeks. “Vaba Maa” kartis isegi täielikku isolatsiooni jäämist: “Kas ei paistnud siit tõenäoline, et /-/ sel kombel meie lehel täiesti isoleerituna, oma enese käe peal tuleb oma seisukohtade eest võidelda. Ei saanud juttugi olla sidemete otsimisest “Võitlusega”, sest ühel meelel tunnustati, et see liikumine hulkade demagoogilise ülespiitsutamise meele riigile võib saada hädaohtlikuks.”⁴⁷⁶

Esimesena otsustas “Vaba Maa” otsida kontakti “Kajaga”, mille toimetusse saadeti 12. augustil maad kuulama toimetajad Schulbach ja Wellner. Delegatsiooni võttis vastu toonane “Kaja” teine peatoimetaja H. Oiderman. Viimane väljendas ühisaktsiooniks valmisolekut, ehkki tema olekust paistis, “nagu ei annaks ta sündmuste käigule mitte nii suurt tähtsust. /-/ Meie ei teadunud ju veel sel ajal, et juba siis käimas olid telgitagused ettevalmistused uue laia koalitsiooni loomiseks seinast seinani, kust ka põllumehed oleksid osa võtnud /-/. ”⁴⁷⁷

Esimese sammuna kavandasid läbirääkijad Eesti Ajakirjanikkude Liidu juhatuse kokkukutsumist. “Kaja” toimetusest helistati liidu esimehele K. Kornelile, kes arvas, et aktsiooni algatuse peaksid endale võtma mõned liidu juhatuse liikmed.⁴⁷⁸ Avalduse juhatuse kokkukutsumiseks kirjutas valmis H. Oidermann, sellele lisasid oma allkirja Tallinnas viibivad juhatuseliikmed “Kaja” ja “Vaba Maa” toimetustest.

12. augusti keskpäeval koguneski Eesti Ajakirjanike Liidu juhatus, millest võtsid osa ka “Päevalehe” esindaja E. Jalak ja “Rahva Sõna” esindaja L. Johanson. E. Jalak lisas oma tagantjärele oma allkirja juhatuse kokkukutsumise avaldusele ning deklareeris, et ta esineb “Päevalehe” toimetuse täielikul volitusel. Ka L. Johanson möönis, et “Rahva Sõna” ei toeta eeltsensuuri. Ta astus Jaan Tõnissoni kaitseks välja vaid siis, kui kerkis küsimus Tõnissoni jätkamisest liidu auliikmena.⁴⁷⁹

475 Kaja. 28.10.1933. Nr. 253. Koonduse diktatuuri päevilt. Kuidas töötas J. Tõnissoni valitsuse tsensuur IV.

476 Vaba Maa. 25.10.1933. Nr. 250. 2 kuud tsensuuri all III.

477 Samas.

478 Samas.

479 Samas.

Eesti Ajakirjanikkude Liidu juhatus koostas avalduse valitsusele, milles leidis, et sõna- ja trükivabaduste kitsendamine ja eeltsensuuri maksmapanek on põhjendamatu ja otstarbetu.⁴⁸⁰ Liit palus sellekohased sundmäärused võimalikult kiiresti tühistada. “Senikaua kui sundmäärused püsivad, tuleks lihtsustada tsenseerimist, ära jättes tsenseerimise kahekordsuse ja lubades jätta tühje kohti, kuna praegune tsenseerimise viis teeb ajalehtedele õigeaegse ja etteteatatud ilmumise võimatuks. Tsenseerimise kord peaks olema ühtlane kõigile ajalehtedele,” seisis avalduses, millele kirjutasid alla liidu esimees K. Kornel ja sekretär E. Jalak. Esimees K. Korneli vastuseisu tõttu jäi avaldusest välja teravam protest trükivabaduse kitsendamise vastu.⁴⁸¹

15. augustil kogunesid “Päevalehe”, “Kaja”, “Rahva Sõna”, Vaba Maa” ja “Revalsche Zeitung” toimetajad “Revalsche Zeitung” toimetuses, et edasisi samme arutada. Vahepeal kuuldusena levinud valitsuse plaan seada eeltsensuuri asemel sisse järeeltsensuur leidis toimetajate poolt üksmeelset taunimist kui veelgi halvem variant.⁴⁸² Otsustati saata kolmelikmeline delegatsioon riigivanema jutule eesmärgiga tsensuuri vastu protesteerida või nõuda vähemalt täpseid tsensuurieeskirju, kui tsensuuri kaotamist saavutada ei õnnestu. Viimasel juhul volitati delegaate nõudma ka tsensorite arvu suurendamist (et vältida materjalide tsensuuris ummistumist), kahekordse tsenseerimise lõpetamist ja valgete laikude jätmise lubamist. Delegatsiooni kuulusid “Revalsche Zeitung” peatoimetaja A. de Bries, “Päevalehe” toimetaja H. Tammer ja “Rahva Sõna” toimetaja L. Johanson, “Vaba Maa” ja “Kaja” esindajad jäid vabal tahtel kõrvale kartusest mõjuda riigivanemale “punase rätikuna”.⁴⁸³ Toimetajad leppisid omavahel ka kokku juhtida riigivõimu tähelepanu olukorra raskusele kõigi nende kasutuses olevate kanalite kaudu.

Riigivanem Tõnissoni asemel soostus toimetajaid 19. augustil vastu võtma hoopis sisekaitse ülem kindral Jonson koos tsensoritega. Päev enne määratud kokkusaamist kogunesid eelpoolnimetatud lehtede esindajad uuesti, seekord “Päevalehe” toimetuses. Nüüd räägiti juba ka vajadusest kasutada oma olukorra kergendamiseks avalikke surveaktsioone. Esimesena tekkis idee loobuda igasuguste teadete avaldamisest valitsuse ja tema tegevuse kohta. “Tegi ju tsensuur võimatuks valitsuse tegevuse arvustamise, isegi igasuguse kommentaari lisamist valitsuse informatsioonile püüti kitsendada, valitsusest ja tema liigetest lubati kõnelda ainult “täie lugupidamisega”, mis oli siis loomulik, kui et küsisime, kas suudame alati küllalt lugupidavat tooni leida, kas ei ole siis parem seal täielikult vaikida, kui meilt ainult kiidulaule oodatakse,” meenutas “Vaba Maa” hiljem.⁴⁸⁴ Et lugeja protestiaktsiooni kindla peale märkaks, otsustati ühe nädala jooksul loobuda ka poliitiliste

480 ERA. F. 14. N. 2. S. 232. L. 5

481 Vaba Maa, 25.10.1933. Nr. 250. 2 kuud tsensuuri all III.

482 Vaba Maa. 31.10.1933. Nr. 255. 2 kuud tsensuuri all VIII.

483 Samas.

484 Samas.

juhtkirjade avaldamisest ning paigutada traditsioonilisele juhtkirjakohale tekstid, mis sinna silmatorkavalt ei sobi.

Lõpuks otsustati ka mitte minna 19. augusti kokkusaamisele sisekaitseülem Jonsoniga, sest oldi ju taotletud jutuajamist riigivanemaga, mitte kellegi teisega. Sellise otsuse seadis esialgu kahtluse alla vaid “Rahva Sõna” esindaja, “aga lõpuks tunnustas ka temagi, et seda vaevalt küll kusagil mujal oleks võinud juhtuda, et riigivanem niisuguses olukorras kõigi suuremate lehtede esitust vastu ei võtaks.”

Veel samal päeval arutati nõupidamisel tekkinud boikotiideed kõigis toimetustes ning teavitati üksteist nõusolevast otsusest.

2.3.4 “Juhtkirjade streik” tsensuuri vastu.

19. augustil ilmunud (osalt 20. augusti kuupäeva kandvate) lehtedega algas läbi aegade üks lõbusamaid episoode Eesti ajakirjanduse võitluses oma sõltumatuse eest. Lehed boikoteerisid valitsust puudutavaid uudiseid ning võistlesid absurdsete juhtkirjateemade väljamõtlemises. Neis kajastatud probleemide skaalast annavad hea pildi ka juhtkirjade pealkirjad. “Päevalehel”: “Aedmaasika istutamise-hooajaks”⁴⁸⁵, “Lilled juubilaridena”⁴⁸⁶, “Kurkide hapendamise-tehnika”⁴⁸⁷, “Kurk”⁴⁸⁸, “Mida teha praegu aias”⁴⁸⁹, “Aleksander I müsteerium”⁴⁹⁰, “Koer on inimese sõber”⁴⁹¹, “tis-tõbi”⁴⁹², “Õitsev Sahara”⁴⁹³, “Vaba Maa”: “Sõjakäik Osman-pascha vastu”⁴⁹⁴, “Vaimuhaiguste vallast. Megalomania”⁴⁹⁵, “Bulldogid. Koeratõug, mis nüüd juba haruldaseks muutunud”⁴⁹⁶, “Kuulsad naised on tüsedad”⁴⁹⁷, “Oravate keel Eestis ja Ameerikas”⁴⁹⁸, “Rahvakombeid Ungarist”⁴⁹⁹, “Heltermaalt Kärdlani. Kunstikalduvustega lammastest ja muust”⁵⁰⁰; “Hommikleht”: “Putukate armastus”⁵⁰¹,

485 Päevaleht. 20.08.1933. Nr. 225. “Aedmaasika istutamise-hooajaks”.

486 Päevaleht. 21.08.1933. Nr. 226. “Lilled juubilaridena”.

487 Päevaleht. 22.08.1933. Nr. 227. “Kurkide hapendamise-tehnika”.

488 Päevaleht. 23.08.1933. Nr. 228. “Kurk”.

489 Päevaleht. 24.08.1933. Nr. 229. “Mida teha praegu aias”.

490 Päevaleht. 25.08.1933. Nr. 230. “Aleksander I müsteerium”.

491 Päevaleht. 26.08.1933. Nr. 231. “Koer on inimese sõber”.

492 Päevaleht. 27.08.1933. Nr. 232. “tis-tõbi”. Joh. Aavik.

493 Päevaleht. 28.08.1933. Nr. 233. “Õitsev Sahara”.

494 Vaba Maa. 20.08.1933. Nr. 194. “Sõjakäiks Osman-pascha vastu”.

495 Vaba Maa. 22.08.1933. Nr. 195. “Vaimuhaiguste vallast. Megalomania”.

496 Vaba Maa. 23.08.1933. Nr. 196. “Bulldogid. Koeratõug, mis nüüd juba haruldaseks muutunud”.

497 Vaba Maa. 24.08.1933. Nr. 197. “Kuulsad naised on tüsedad”.

498 Vaba Maa. 25.08.1933. Nr. 198. “Oravate keel Eestis ja Ameerikas”.

499 Vaba Maa. 26.08.1933. Nr. 199. “Rahvakombeid Ungarist”. Karoln Wiski järgi.

500 Vaba Maa. 27.08.1933. Nr. 200. “Heltermaalt Kärdlani. Kunstikalduvustega lammastest ja muust.”

501 Hommikleht. 19.08.1933. Nr. 8. “Putukate armastus”.

“Kunst vanaks elada”⁵⁰², “Joomisest”⁵⁰³, “Viisakusest”⁵⁰⁴, “Punanahkade mäss”⁵⁰⁵, “Maa-alune järv”⁵⁰⁶, “Psühhotehnika imed”⁵⁰⁷; “Kaja”: “Seentega täidetud kapsapea”⁵⁰⁸, “Kehaehitus ja iseloom”⁵⁰⁹, “Talivilja külv”⁵¹⁰, “Mälu kaotus. Tänapäeval sageli ettetulev haigus”⁵¹¹, “Virmalised”⁵¹², “Päikese kummardajate maal”⁵¹³, “Igal rahval on oma idioodid”⁵¹⁴. Suletud “Rahvalehte” asendanud “Sõnumed” ei kirjutanud niikuinii poliitilistel teemadel, sotsialistide “Rahva Sõna” hoidus samuti demonstratiivselt mõttetute juhtkirjade avaldamisest. Loomulikult ei sünkroniseerinud teiste lehtedega oma tegevust ka “Võitlus”.

Lisaks absurdsete juhtkirjade trükkimisele pidasid lehed ka vihaseid “poleemikaid” samasugustel teemadel. Kui “Päevalehe” juhtkirjas “Kurk” nenditi, et leidub ka paksu naha ja kärnadega kurke ning värske kurk on hapukurgist õilsam, vastas “Kaja” raevukalt: “Kui hulga peale juhtub, et mõni kurk on kärnas, kas siis vaja seda kohe panna lehte! /-/ Küll peavad olema kadunud põrmuks viimased kõlbluse pudemed seal, kus tekivad niisugused mõtted. Või kurgid tahetakse tülli ajada. Salakavalalt ja petlikul mesikeelel taotakse talva kurkide ühise pere vahele, et neid aga kuidagi nõrgestada. Kurgid olid seni omavahel kõik heas südamlikus läbisaamises. Aga kellelegi on see pinnuks silmas ja kiviks teel.”⁵¹⁵ Ajakirjanduse ülevaadetes tsiteerisid lehed pikalt niisuguseid poleemikaid ja ka teisi protestijuhtkirju.

Osa absurdseid juhtkirju oli kirjutatud ilmselgelt kahemõttelistena, kujutades endast maskeeritud, ent kõigile arusaadavat rünnakuid tsensuuri ja riigivanem Jaan Tõnissoni vastu. Et tegemist oli sõjaga, siis vahendeid eriti ei valitud ning mindi isiklikukski. Nii kirjutas “Vaba Maa” oma juhtkirjas “Vaimuhaiguste vallast. Megalomania” järgmist: “Rahva seas suuruse hulludeks peetakse aga ka inimesi, kes pole otse vaimuhaiged, vaid kalduvad psühhopaatide (poolhullude) ja neurootikute (närviliste) inimeste hulka, juhul kui nende võimutahe läheb üle igasugustest mõistlikkuse piiridrest. Sarnaseid inimesi on tõesti väga palju ja kui nad on pääsenud kohtadele, mis annab neile võimalusi reaalseks võimuvaldamiseks, siis võivad muutuda hädaohtlikuks üldisele rahule ja rahva heaolule. /-/ Kui aga ühiskond lakkab neid mõistmast, siis selle asemel, et olla

502 Hommikleht. 21.08.1933. Nr. 9. “Kunst vanaks elada”.

503 Hommikleht. 22.08.1933. Nr. 10. “Joomisest”.

504 Hommikleht. 23.08.1933. Nr. 11. “Viisakusest”.

505 Hommikleht. 24.08.1933. Nr. 12. “Punanahkade mäss”.

506 Hommikleht. 25.08.1933. Nr. 13. “Maa-alune järv”.

507 Hommikleht. 26.08.1933. Nr. 14. “Psühhotehnika imed”.

508 Kaja. 20.08.1933. Nr. 194. “Seentega täidetud kapsapea”.

509 Kaja. 22.08.1933. Nr. 195. “Kehaehitus ja iseloom”.

510 Kaja. 23.08.1933. Nr. 196. “Talivilja külv”.

511 Kaja. 24.08.1933. Nr. 197. “Mälu kaotus. Tänapäeval sageli ettetulev haigus”.

512 Kaja. 25.08.1933. Nr. 198. “Virmalised”.

513 Kaja. 26.08.1933. Nr. 199. “Päikese kummardajate maal”.

514 Kaja. 27.08.1933. Nr. 200. “Igal rahval on oma idioodid”.

515 Kaja. 24.08.1933. Nr. 197. “Kurgi kaitseks. Vastutustundeta vassimistele tuleb panna ükskord piir.”

võimeline ühiskonna nõudeid aktsepteerima, nad kindlustavad end veel rohkem oma isiklikul seisukohal, ja abinõusid valimata püüavad oma võimu maksma panna lähema kui ka kaugema ümbruse üle.” Juhtkirjade kõrval avaldas “Vaba Maa ka mõistujutu keelikust postimehest, kes külas lehti laiali kandis, väga halva iseloomuga oli ja halvasti lõpetas, sest “uhkus tuleb ikka enne langemist.”⁵¹⁶

“Hommiklehe” juhtkirjas “Viisakusest” märgiti: “Omavaheliste tülide ärahoidmiseks on impumbude juures tarvitusel järgmine viisakus: kui teine hakkab kõnelema ebameeldivaid asju, siis ta partner, et mitte tülili minna, paneb kõnelejale käe suu peale, et see vait jääks.” Juhtkirjas “Maa-alune järv” seletati, kuidas veenäljas Pariisi linnavalitsus otsustas maha vaikida maa-aluse järve leidmise linna alt, kartes, et kõikuval pinnal asumise avalikustamine võiks kahjustada linnavalitsuse autoriteeti.

“Kaja” õpetas oma juhtkirjas “Mälu kaotus. Tänapäeval sageli ettetulev haigus”: “Leidub inimesi, kes näivad täiesti mõistlikena, kuid ometi kannatavad raskete vaimliste rikete all, mis lõpuks viivadki täieliku mälu kaotuseni.”

Tsensoreid olid võimetud protestijuhtkirjade avaldamist takistama, küll aga püüti pidurdada nende tsiteerimist teiste lehtede ajakirjanduse ülevaate rubriikides. Nii keelati nende nimetamist “juhtkirjadeks” (ka “esikirjutisteks”, “peakirjutisteks jne) ning tõmmati maha ajakirjandusülevaated, kus protestijuhtkirju nii oli nimetatud.⁵¹⁷

Hilisemate meenutuste kohaselt leidis “juhtkirjade streik” lugejaskonna enamuse poolt kiiret mõistmist, ehkki aktsiooni põhjustest ja eesmärkidest otsesõnu teatamine oli tsensuuri tõttu võimatu. Enamgi veel, lugejad hakkasid poliitilist tagamõtet otsima igast lehte paigutatud reast, isegi sealt, kus seda kindlasti ei olnud.⁵¹⁸ Suusõnaliselt jutustati seltskonnas edasi ühest või teisest lehest loetud kahemõttelisusi.⁵¹⁹

Loomulikult ei saanud “Postimees” taolist valitsuse ja selle juhi pilkamist rahulikult pealt vaadata. Juba 22. augusti lehes hurjutas “Postimees” Tallinna lehti valitsuse boikoteerimise ja aiandusteemaliste juhtkirjade avaldamise eest, teatades ühtlasi, et peagi pannakse lehtede vastutustunde tõstmiseks eeltsensuuri asemel maksma järeeltsensuur.⁵²⁰ Teisal avaldati kartust, et kui

516 Vaba Maa. 26.08.1933. Nr. 198. “Keelik postimees”.

517 Kaja. 27.10.1933. Nr. 252. Koonduse diktatuuri päevlit. Kuidas töötas J.Tõnissoni valitsuse tsensuur III.

518 Vaba Maa. 31.10.1933. Nr. 255. 2 kuud tsensuuri all VIII.

519 Kaja. 28.10.1933. Nr. 253. Koonduse diktatuuri päevilt. Kuidas töötas J.Tõnissoni valitsuse tsensuur IV.

520 Postimees. 22.08.1933. Nr. 195. “Ajalehed ilma politikata”.

valitsuse boikott lehtedes lõpeb, kardavad lugejad, et “nüüd võib mõne lehe sisu jälle sarnaseks kujuneda, et ei taha seda kättegi võtta.”⁵²¹ Mõni päev hiljem kirjutas “Postimees”: “Ajakirjandus, nimelt see osa, kes end pidurdada ei suutnud, on praegu väga halenaljakas seisukorras. Räusata enam ei lubata, tasakaaluka kirjutamise oskus on aja jooksul hoopis unustatud ja nõnda ongi ajalehed üldse jäänud ilma politikata. /-/ Paistab, et “vaiksed streikijad” kuigi kaua vastu pidada ei suuda,” arvas leht, põhjendades seda lugejate pahameelega.⁵²²

“Postimees” tugevdas ka kaitseseisukorra ja tsensuuri kiitmist oma veergudel. Avaldati Laiuse põllumehe J.J. kiri, kus rahulolevalt nenditi: “Ajakirjandus, mis viimasel ajal mahategemisest ja igasugusest ärevuse külvamisest kubises, on üleöö taltsaks muutunud. Meie, põllumehed, ei salli, et ajakirjandus valitsuse ja riigi kallal alaliselt närib ja maha teeb. Mispärast ei kirjutata ka headest külgedest? /-/ Meie nõuame, et meil oleks kindla käega ja mõjuv valitsus, ja seda peab võimaldama meie rahvaesindus – riigikogu – ja põhiseadus.”⁵²³ Lehe enda juhtkirjas teatati: “Eriti aga näib rahva hulgas poolehoidu olevat võitnud ajakirjanduse “vabaduse” pidurdamine nõnda et enam vastutustundeta kõmu ei saada teha ega härritavaid ja põhjendamatuid kirjutisi ei tohi avaldada valitsusasutuste tegevuse ja sammude vastu.”⁵²⁴ Loomulikult kajastati ka Rahvusliku Keskerakonna organite seisukohavõtte, mille kohaselt “ajakirjanduse toon viimasel ajal oli vastuvõtmata ja täiesti sihilik. Kontrolli sisseseadmine tunnistati täiesti otstarbekohaseks.”⁵²⁵

“Päevaleht” kasutas oma ajakirjanduse ülevaate rubriiki “Postimehe” selliste avalduste tsiteerimiseks ja lisas neile kommentaariks, et “valitsuse häälekandja “Postimees” omab väga rõõmsa ja ebakollegiaalse meeleolu praeguses seisukorras. /-/ Meie palume selle “Postimehe” toimetusraha poolehoiu üle teatavatele asjadele mitte imestada, sest praegu on neil ainuke võimalus rääkida niiviisi, et neid teised ei saa paljastada narridena või selgitada asja, nagu see tõepoolest on.”⁵²⁶ “Postimees” vastas sellele omakorda oma ajakirjanduse ülevaate veerus: “Meid huvitab, et Tallinnast tullakse meile kollegiaalsust õpetama, sealtsaamast Tallinnast, kus ajakirjanikud üksteist avalikult altkäemaksu võtmises ja muis mustades asjades süüdistavad. Ja kuidas peaks selles süüdi olema “Postimees”, kui Tallinna lehed omas kooliplikalikus pirtsakuses ei kirjuta asjust, millest nad väga hästi kirjutada võiks. Seal võidakse ju kuri olla, et räusata ega sõimelda ei tohi, kuid kirjutada siiski võib, ja üsna kurjalt, kui tarvis.”⁵²⁷ Sellele esitas “Päevaleht” 31. augusti numbris vastulause, mis aga tsensuri poolt kustutati: “Kui see Teil (“Postimehel – A.L.)

521 Postimees. 25.08.1933. Nr. 198. “Kalduvad jälle politikasse!”

522 Nädala Postimees. 28.08.1933. Nr. 34. “Politline silmapilk”.

523 Postimees. 26.08.1933. Nr. 199. “Valitsuse otsustavad sammud mõjusid tervendavalt”.

524 Postimees. 27.08.1933. Nr. 200. “Valitsuse sammud ja seljatagune”.

525 Postimees. 27.08.1933. Nr. 200. “Polehoid valitsusele kasvab”.

526 Päevaleht. 29.08.1933. Nr. 234. “Teised lehed”.

527 Postimees. 30.08.1933. Nr. 202. “Teised lehed”.

ei käi üle jõu, siis võiksite saata mõne oma toimetuseliihme Tallinna uurimisretkele, see võiks ennast siin informeerida sellest “kirjutamise vabadusest”. Igas toimetuses saaks ta siin näha terved virnad materjali, mis oleks lisanduseks ja rikastuseks isegi ülemaailmsele kultuurajaloole. Ilma nende materjalide tundmata on “Postimehe” taolised etteheited – rääkides “Postimehe” enese sõnaga – lihtne “räuskamine”.⁵²⁸

Kuid “Postimehega” polemiseerisid sõnavabaduse teemal ka teised lehed, lõpetades boikotinädala tsensuurivastaste arvamusalaldustega. “Vaba Maa” leidis, et erasõjavägesid saab keelata ja seltside ning ühingute tegevust reguleerida ka tavaliste seaduste täiendamisega, ilma et selleks peaks välja kuulutama riigi mainet kahjustavat kaitseseisukorda. “Kui leitakse, et meie ajakirjanduses on liig kergesti võimalikud insinuatsioonid, laim ja teised üleaisa löömisel, siis on meil ju küllalt praktikat olnud, et neid juriidiliselt defineerida. Trükiseaduse vastav täiendamine ei peaks võimatu olema,” arutles “Vaba Maa” oma juhtkirjas.⁵²⁹ “Postimehe” seisukohta, et korralikku kirjutamist ei takistata, arvati pärinevat “mehelt kuu pealt”: “Kui “Postimehe” leemepajas oleks tsipakenegi veel olnud kollegiaalsust, siis oleks ta ometi kõige pealt püüdnud mõnes Tallinna lehe toimetuses selgitada, kuivõrd õiged need tema väited on, mida ta nii kategooriliselt ja nii asjatundlikult ette kannab, nagu läheks kogu vastav asjatoiming tema enese käest läbi.”⁵³⁰

“Postimehe” selgelt ebakollegiaalsed seisukohad viisid selleni, et ära jäi varem Tartu näituse puhuks kavandatud Tallinna ajakirjanike küllasõit oma Tartu kolleegidele.⁵³¹

“Hommikleht” meenutas, kuidas valdav osa ajakirjandusest toetas võime nii Vabadussõja ajal kui 1924. aasta detsembrimässu järel vabatahtlikult, kitsenduste vastu protesteerimata. “Ajakirjandus võib oma ülesannet ainult siis täita, kui ta tegevusvabadust ei takistata kõrvalpõhjustel./-/ Viimasel ajal on ajakirjanduse vabadust jälle kaotatud riikides, kus ainult teatud poliitiline suund tahab riigis valitsev olla, nagu kommunistlikul Venemaal ja fashistlikus Itaalias ning Saksas. Nagu ajalugu on näidanud, ei anna ajakirjanduse mõttevabaduse piiramine loodetud tulemusi. Ajutiselt suudetakse küll sarnasel teel teisitimõtlejaid vaikima sundida ja riiklikust elust kõrvaldada, kuid elu murrab kord ikkagi maha kõik takistused. Riik ja vaba ajakirjandus, need on kaks üksteisega nii lähedalt seotud tegurit moodsas ühiskonnas, et kumbagit üksteiseta ette kujutada ei saa,” kirjutas leht.⁵³²

Lisaks “Postimehele” leidis teisigi riigitruid ajalehti. Nii ei hoidnud “Võru Teataja” kokku

528 Päevaleht. 22.10.1933. Nr. 288. Mille teadmise rahvale oli keelatud I.

529 Vaba Maa. 29.08.1933. Nr. 201. “Päevaküsimusi”.

530 Vaba Maa. 31.08.1933. Nr. 203. “Ringvaade ajakirjanduses”.

531 Vaba Maa. 01.11.1933. Nr. 256. 2 kuud tsensuuri all IX.

532 Hommikuleht. 28.08.1933. Nr. 15. “Riik ja ajakirjandus”

trükivärvi ega väljendeid, et hurjutada Tallinna ajakirjanust selle eest, et too vaikis maha riigivanema osavõtu Antsla manöövritest oktoobri alguses. “Võru Teataja” rünnaku avaldas ka “Postimees”.⁵³³ “Vaba Maa” pilkelise vastuse – mõistujutu sheik Abdallah ilusast tütrest, kes pigem suri, kui vangistuses laulis – tõmbas tsensor maha.⁵³⁴

25. augustil kogunesid “juhtkirjade streigist” osa võtnud lehed taas “Päevalehe” toimetuses ning otsustasid juhtkirjade kohal absurdsete materjalide avaldamise lõpetada, et lugejaid mitte tüüdata.⁵³⁵ Esialgu otsustati aga jätkata valitsuse boikoteerimist uudisteveergudel, näiteks ei avaldatud valitsuse ametlikke teateid, mis puudutasid müüdud sõjalaevade käekäiku – vastutasuks selle eest, et tsensorid kärpisid välja informatsiooni, mida lehed ise laevade kohta hankisid.

Boikotinädal ei andnud ajalehtede olukorra parandamiseks küll käegakatsutavaid tulemusi, kuid võimaldas lehtedel teadvustada oma allasurutud olukorda kogu ühiskonnale ning sundida valitsust enesega dialoogi astuma.

2.3.5. Ajakirjanduse võitlus järeeltsensuuri kehtestamise vastu.

Juba 22. augusti teatas “Postimees” eeltsensuuri peatsest asendamisest järeeltsensuuriga.⁵³⁶ 24. augustil 1933 tutvustas kohtu- ja siseministeeriumi abi Kübarsepp ajakirjanikele valitsuse sellekohaseid kavasid. Ta teatas, et ka järeeltsensuuri korral jäävad maksma eeltsensuuri jaoks välja töötatud juhtnõõrid, olles toimetajatele lehe sisu koostamise aluseks, kuid töötatakse välja ka uued.⁵³⁷ Uued juhendid pidid täpsustama korda, milliste teadete avaldamine pole lubatud, ning instrueerima lähemalt ka kontrolli teostavaid ametnikke. Juhendites lubati ka fikseerida, mida tuleb mõista lugupidamatuse avaldamise all riigipea ja valitsusliikmete kohta. “Maksvad seadused piiravad juba võimalust kritiseerida valitsuse juhte ja liikmeid ja seadused näevad siin ette kvalifitseeritud süütegusid, kuid peale selle jääb ka võimalus tarvitada insinuatsioonide ja kallaletunge riigipea ja valitsusliikmete vastu, mida otsekohe raskema süüteona kvalifitseerida ei saa. Sääraste insinuatsioonide ja kahtlustuste avaldamine on juhtnõõride põhjal samuti keelatud,” selgitas Kübarsepp.⁵³⁸ Veel pidid uued juhendid täpsustama seltskondliku ärevuse tekitamist – “sinna loetakse aluseta teated, teated moonutatud kujul, rahutuste õhutamist, vaenu õhutamist tööandjate ja töövõtjate vahel, streigile üleskutsumis”, samuti fikseerima riigikaitse huve rikkuvad teated:

533 Postimees. 06.10.1933. Nr. 239. Teised lehed

534 Vaba Maa. 01.11.1933. Nr. 256. 2 kuud tsensuuri all IX.

535 Vaba Maa. 02.11.1933. Nr. 257. 2 kuud tsensuuri all X.

536 Postimees. 22.08.1933. Nr. 195. Ajalehed ilma poliitikata.

537 Postimees. 25.08.1933. Nr. 198. Eeltsensuuri asemele järelkontroll.

538 Samas.

“halvakspanevad kirjutised riigikaitse organisatsioonide kohta, vaenu õhutamine ülemuste vastu, riigikaitse saladuste avaldamine jne.” Keelatuks pidid jääma mõistagi ka vaenulikud kirjutised välisriikide riigipeade ja välisesindajate kohta, samuti kõlblustunnet haavavad kirjutised.

29. augustiks 1933 kutsusid riigivanem ja sisekaitseülem suuremate lehtede toimetajad (“Vaba Maa” peatoimetaja E. Laaman ja väljaandja A. Veiler, “Hommiklehe” toimetaja H. Vellner, “Päevalehe” peatoimetaja G.E. Luiga, vastutav toimetaja L. Kenn ja väljaandjate esindaja J. Sihver, “Kaja” peatoimetajas A. Tupits ja H. Oidermann, “Revalsche Zeitung” peatoimetaja A. de Bries ja väljaandjate esindaja dr. Weiss, “Vesti Dnja” peatoimetaja A. Schulz jt.) Toompeale valgesse saali, et oma plaanide suhtes selgitusi anda. Enne Toompeale minekut kogunesid taas “juhtkirjade streigis” osalenud lehtede esindajad, et oma seisukohad ühiselt läbi arutada.⁵³⁹ Oldi juba kuulnud valitsuse soovist panna eeltsensuuri asemel kehtima järeeltsensuur ning otsustati selle vastu resoluutselt protesteerida, sest järeeltsensuuris nähti ajakirjandusvabadusele veelgi suuremat hädaohtu. Ajakirjanduse nimel valiti kõnelema “Päevalehe” peatoimetaja G.E.Luiga kui vanim toimetaja, kes pealegi oli tsensuuri pärast tulivihane ning pidas seda omaaegsest Vene tsensuuristki hullemaks. Ajakirjanikud varustasid end ka paljude äratõmmetega tsensuuri ohvriks langenud artiklitest, et valitsevat olukorda näitlikustada.

Toompeal võtsid ajakirjanikke vastu sisekaitse ülem kindral Jonson, sise- ja kohtuministri abi Kübarsepp, ülemtsensor Mets ja valitsuse pressibüroo juhataja Tammann. Väikese viibimisega saabus kohtumisele ka riigivanem Jaan Tõnisson, kes valmistas ajakirjanikele üldise pettumuse – oodatud põhjaliku esinemise ja arutelu asemel kandis Tõnisson ette lühikese kõne, milles kordas kaitseisukorra kehtestamise üldisi põhjendusi, ning lahkus.⁵⁴⁰ “Tekkis hetkeline segadus. Ajakirjanikud ei teadnud, kuidas reageerida. Mõni tõusis juba istmelt, et lahkuda, teised aga viivitasid veel. Kõigil oli tunne, et riigivanem põikles kõrvale selgitusest. Et aga kindral Jonson jäi kohale, siis jäadi ka kuulama tema seletusi,” meenutas hiljem “Vaba Maa”.⁵⁴¹

Sisekaitse ülem Jonson soovis kuulda ajakirjanike arvamust mõttest asendada eeltsensuur järeeltsensuuriga. Seejärel võtsid kordamööda sõna kõik toimetajad, kes protesteerisid nii kehtiva eeltsensuuri kui ka kavatsetava järeeltsensuuri vastu. Järeeltsensuur tähendanuks ju mitte enam artiklite mahatõmbamist, vaid toimetajate karistamist administratiivkorras.

Kaasa võetud näidete varal tutvustati riigivõimu esinajatele, kuidas tsensorid tsensuurimäärusi

⁵³⁹ Vaba Maa. 02.11.1933. Nr. 257. 2 kuud tsensuuri all X.

⁵⁴⁰ Samas.

⁵⁴¹ Samas.

tõlgendasid. Jonson tegi seepeale ettepaneku, et järeltsensuuri korral jääks lehtede karistamine ainult tema isiklikule otsustamisele, et vältida tsensorite võimalikku omavoli. Ajakirjanikud seletasid, et nad “täiel määral usuvad kindral Jonsoni erapooletusse ja usaldavad teda, kuid juhul, kui tuleb teine sisekaitse ülem, ei ole ajalehtedel mingisugust tagatist, et nad ei satu vihma käest räästa alla”⁵⁴² Kumbki pool ei taganenud oma seisukohtadest ning pärast kolmetunnist vaidlust lõppes kokkusaamine tulutult.

“Postimees” alustas järeltsensuuri kehtestamise propageerimist, lubades endale sel eesmärgil isegi kerget kriitikat eeltsensuuri aadressil: “Kes on meie tsensorid? Missugune kvalifikatsioon peab neil olema? Kui lai poliitiline ülevaade on tsensoritel, kui palju on neil närvi poliitilise momendi hindamiseks ja kui palju võivad nad sellest eemal olla, mida nimetatakse lihtsaks sohikaaniks? Avalikkus ei tea veel mitte midagi neist meie tsensoritest,” kirjutas “Postimees.”⁵⁴³ “Vene ajal ja okupatsiooni ajal olid meil tsensorid teada ja niisama oli meil ka teada, millest me võime kirjutada ja millest mitte.”

Samas avaldas “Postimees” kahetsust, et eeltsensuuri asendamine järeltsensuuriga viibib: “Kindel on aga, et eeltsensuur oma kogemusteta tsensoritega väga erutavalt ja ärritavalt peab mõjuma. Siin võib osa mängida ühe lehe soodustamine teise vastu isegi lihtsate sõnumite osas. /-/ Ja seepärast oleks kahetsetav, kui valitsus ei jää oma kavatsuse juurde, asendada eeltsensuur järeltsensuuriga, kontrolliga. Et kirjutada, mida tahad, aga vastuta siis selle eest.”⁵⁴⁴

Esimesel septembril kutsus riigivanem toimetajad enda poole koju, et tsensuuri teemal mõtteid vahetada. Kohtumisele ilmusid E. Laaman ja H. Vellner “Vaba Maast” ja “Hommiklehest”, G.E. Luiga, L. Kenn ja J. Taklaja “Päevalehest”, H. Oidermann “Kajast”, J. Loosalu “Maalehest” ja “Uudislehest”, A. de Bries “Revalsche Zeitungist”, A. Schulz “Vesti Dnjast”, J. Jaik “Postimehest” ja K. Kornel ETast. Tee ja küpsiste kõrvale kõneldi algul “ühest ja teisest kodusest, nagu poleks valitsuse juhi ja ajakirjanikkude vahelt üldse musta kassi läbi jooksnud.”⁵⁴⁵ Lõpuks võttis päevateema üles Tõnisson ise, põhjendades tsensuuri sisseseadmist sellega, et ajakirjandus on käest ära läinud, demoraliseerib massi ja mustab üksikisikuid, rahva haige hing aga vajab arstimist. Mõistagi järgnes sellele elav vaidlus riigivanema ja toimetajate vahel, kes väitsid, et hoopis valitsuse poliitika mõjub rahvamassidele rahutust tekitavalt. Jällegi ei taganenud kumbki pool, ehkki Tõnisson olevat mõne ajakirjaniku sõnade peale aeg-ajalt sügavalt mõttesse vajunud.

⁵⁴² Samas.

⁵⁴³ Hindrey, K.A. Tsensuur põhimõtteliselt ja tegelikult. // Postimees. 31.08.1933. Nr. 203.

⁵⁴⁴ Samas.

⁵⁴⁵ Vaba Maa. 02.11.1933. Nr. 257. 2 kuud tsensuuri all X.

Ajakirjanikud süüdistasid tsensuuri poliitiliste kirjutiste mahatõmbamises, samas kui tõepoolest kahtlase sisuga kirjutised jäetakse puutumata. Seda väidet illustreeris “Päevalehe” toimetaja L. Kenn sama päeva nilbe sisuga “Uudislehega”,⁵⁴⁶ sattudes sel teemal sõbavahetusse ka “Uudislehe” väljaandjaga J. Loosaluga. Riigivanem teinud seepeale küll märkmeid, kuid oma üldisi seisukohti ei muutnud.

Riigivanem põhjendas ka, miks tsensorid takistavad kirjutamast vastuoludes Rahvuslikus Keskerakonnas. Et keskerakond oli koalitsiooni tähtsaim erakond ja valitsuse alus, andnud keskerakonna lõhedes kirjutamine valitsusele Tõnissoni meelest hoobi.⁵⁴⁷ See seletus langeb kokku 1. septembril valitsuse poolt tsensoritele saadetud ametliku juhendiga keskerakonna sisevastuolude kajastamise takistamisest (vt. alajaotus 2.1.).

“Kell 11 õhtul, kui oli vaieldud juba kuus tundi, oli kõigil tunne, et üksteisest aru ei saada ja et vanema ajakirjaniku ja ta ametivendade teed lähevad lõpuks lahku. Lahkumine sündis sõbralikult, nagu oli möödunud kogu õhtu,” meenutas “Vaba Maa”. Kohtumisest ja selle tulemusest avaldasid ajalehed ühisteadaande, mis koostati samal õhtul “Vaba Maa” toimetuses.

Riigivanem oli palunud toimetajatel protesti tekitanud tsensuurimaterjalid kokku koguda ning 4. septembril uuesti vastuvõtule tulla, et siis koos tsensoritega läbirääkimisi pidada. Kuid ajakirjanikud otsustasid riigivanema juurde enam mitte minna. “Tsensuurimaterjal on ju ka tsensoritel olemas, riigivanemal, kui tal küsimuse vastu huvi, on alati võimalus sealtkaudu tutvuneda, kuidas tsensorid on töötanud ja mis nad on maha tõmmanud. /-/ Ei olnud meil ka vähimatki tahet minna tsensorite peale kaebama, kuna nemad ei tegutsenud omal initsiatiivil, vai käsualustena. /-/ Meie oleksime tsensoritega esinenud kui vastaspoolel protsessil ning kohtumõistjaks oleks olnud isik, kes kõigis neis küsimustes sugugi erapooletu ei saanu olla,” põhjendas “Vaba Maa” seda otsust hiljem.⁵⁴⁸ Lisaks kartsid toimetajad, et see niikuinii tulemusteta jääv vaidlus võib lihtsalt halvendada vahekorda tsensoritega.

Valitsus asus aga oma ideed eeltsensuuri asendamisest järeltsensuuriga ellu viima. 26. septembril 1933 sõnastas spetsiaalne juristidest koosnev valitsuskomisjon lõplikult “Sõna-, koosolekute ja ühinguise ning liitudesse koondumise vabaduse kurjasti tarvitamise vastu võitlemise seaduse” eelnõu.⁵⁴⁹ Selle kohaselt kuulusid muutmisele ka trükiseaduse 10., 11., 13. ja 15 paragrahvid.

546 Kaja. 27.10.1933. Nr. 252. Koonduse diktatuuri päevilt. Kuidas töötas J.Tõnissoni valitsuse tsensuur III.

547 Kaja. 28.10.1933. Nr. 253. Koonduse diktatuuri päevilt. Kuidas töötas J.Tõnissoni valitsuse tsensuur IV.

548 Vaba Maa. 03.11.1933. Nr. 258. 2 kuud tsensuuri all XI.

549 Päevaleht. 27.09.1933. Nr. 263. Uus trükiseaduse eelnõu.

Alljärnevalt on planeeritud muudatused esitatud tabelina:

Trükiseaduse paragrahvide vana versioon aastast 1923.	Trükiseaduse paragrahvide kavandatud versioon (sisulised muudatused on esitatud rasvases kirjas).
<p>§ 10. Perioodilistes trükitoodetes peab maksuta avaldatama – päevalehis kolme päeva jooksul, pikema aja tagant ilmuvates perioodilistes trükitoodetes hiljemalt lähemas teises numbris – Riigikogu juhatause, Vabariigi Valitsuse või tema liikete ja Riigikohtu esimehe poolt saadetud ametlisi ümberlükkamisi ja õiendusi perioodilises trükitootes avaldatud asjaolude kohta. Need ümberlükkamised ja õiendused tulevad avaldada muutmatult ja ilma igasuguste märkusteta saadetise tekstis ning samasuguse trükikirjaga ja samas osas (perioodilise trükitoote jaotuskava järele), kus esialgne teade oli avaldatud.</p>	<p>§10. Perioodilistes trükitoodetes peab maksuta avaldama – päevalehis kahe päeva jooksul, pikema aja tagant ilmuvates perioodilistes trükitoodetes hiljemalt lähemas teises numbris riigivanema, riigikogu esimehe, vabariigi valitsuse või tema liikmete, riigikontrolöri, ja riigikogu juhatause poolt saadetud ümberlükkamisi ja õiendusi perioodilises trükitootes avaldatud neisse puutuvate asjade kohta. Need ümberlükkamised ja õiendused tuleb avaldada muutmatult ja ilma igasuguste märkusteta saadetise tekstis ning samasuguse trükikirjaga ja samas osas (perioodilise trükitoote jaotuskava järgi), kus oli avaldatud esialgne teade.</p>
<p>§ 11. Eelmises paragrahvis tähendatud aja jooksul peab perioodilistes trükitoodetes avaldatama ka ametiasutuste, nende ametnikkude ning eraisikute poolt saadetud ümberlükkamisi ja õiendusi samas perioodilises trükitootes nimetatud asutuste ja isikute kohta avaldatud teadete puhul, kui nad nende poolt, kelle kohta esialgne teade käis, alla kirjutatud on, ja kui nad ei sisalda süüteo tundemärke, ei kanna vaieluse iseloomu ja piirduvad ainult ümberlükkavate asjaolude ettetoomisega. Nimetatud saadetis avaldatakse maksuta ja eelmises paragrahvis (§10) tähendatud aja jooksul, kui nad rohkem ruuni ei nõua kui esialgne teade. Sellest määrast rohkemate ridade eest võetakse avaldamise eel maksu hariliku kuulutustariifi järele.</p>	<p>§11. Eelmises paragrahvis tähendatud aja jooksul peab perioodilistes trükitoodetes avaldatama ka ametiasutuste, nende ametnikkude ning eraisikute poolt saadetud ümberlükkamised ja õiendused samas perioodilises trükitootes nimetatud asutuste ja isikute kohta avaldatud teadete puhul, kui nad alla kirjutatud nende poolt, kelle kohta esialgne teade käis, ja kui nad ei sisalda süüteo tunnuseid. Nimetatud saadetised avaldatakse maksuta ja eelmises paragrahvis tähendatud viisil, kui nad rohkem ruumi ei nõua kui esialgne teade. Sellest määrast rohkemate ridade eest võetakse avaldamise eel maksu hariliku kuulutustariifi järgi. Samas perioodilise trükitoote numbris, milles avaldatakse §10 või käesolevas paragrahvis tähendatud ümberlükkamine või õiendus, on keelatud avaldada selle ümberlükkamise või õienduse kohta märkust või arvustust.</p>
<p>§13. Keelatud on trükitoodete kaudu avaldada ilma vastava ametiasutuste loata riigiasutuste salajashoitavaid: protokolle, kirju ning dokumente, samuti ka teateid</p>	<p>§13. Keelatud on trükitooteis avaldada: 1) vastava ametiasutuse loata riigiasutuste salajashoitavaid protokolle, kirju ja dokumente, samuti ka teateid riigikogu</p>

<p>Riigikogu ja tema komisjonide kinnistel istungitel arutatavatest asjades.</p>	<p>või tema komisjonide kinnistel istungitel arutatavatest asjades;</p> <p>2) enne kohtuotsuse tegemist või kriminaaljälitamise lõpetamist andmeid avalikus korras jälitatavate süütegude kohta, milles jälitamine on vastavate võimude poolt juba alustatud, ilma jälitava ametivõimu või kohtuvõimu loata, kelle toimetuses asi on;</p> <p>3) andmeid kinnisel kohtuistungil harutamisel olnud asjade kohta välja arvatud kohtu resolutsioon, mida võib avaldada;</p> <p>4) asja harutamise käigu kirjeldust avalikul kohtuistungil harutamisel olnud erasüüdistusasjadest mõlema poole kirjaliku loata, välja arvatud kohturesolutsioon, mida võib avaldada poolte loata;</p> <p>5) lähemat kirjeldust enesetapmiste kohta peale enesetapmise sündmuse avaldamise.</p>
<p>§15. Trükitoodete konfiskeerimist võib toimetada ainult kohtuotsuse põhjal. Kuni kohtuotsuseni võib politsei trükitooteid aresti alla panna ehk ära korjata järgmistel juhtumistel:</p> <p>1) kui trükitootes Vabariigi Valitsuse keelu vastu §14 tähendatud teated leiduvad;</p> <p>2) kui trükitooted otsekohe kõlblusvastased või kui nad mässule või riigikorra kukutamisele üls kutsuvad.</p>	<p>§15. Trükitoodete konfiskeerimist võib toimetada ainult kohtuotsuse põhjal. Juurdlusel võib politsei trükitooteid aresti alla panna ja ära korjata järgmistel põhjustel:</p> <p>1) kui trükitootes vabariigi valitsuse keelu vastu leidub § 14 tähendatud teateid;</p> <p>3) kui trükitoote sisu sisaldab niisuguse süüteo tunnuseid, mille jälitamist võib algatada ilma süüteos kannatanu kaebuseta.⁵⁵⁰</p>

(§14. Siseministri ja sõjaministri ettepanekul võib Vabariigi Valitsus teatava aja peale ära keelata teadete avaldamist perioodilistes trükitoodetes kõigi kaitseväge jõudude ja nende liikumise ning riigikaitse abinõude kui ka mobilisatsiooni üle.⁵⁵¹)

Trükiseaduse § 51 muutmise kavatseti ajalehtedele sisse seade kautsjon (iga päev ilmuvatele lehtedele – 2000 kr., viis või vähem kordi nädalas ilmuvatele lehtedele – 1000 kr., harvemini kui kord nädalas ilmuvatele lehtedele – 0 kr.), mis tulnuks tasuta kohalikku Eesti Panga osakonda kohtu- ja siseministeeriumi deposiidile rahas, pangagarantiiga või rahandusministeeriumi poolt

⁵⁵⁰ Päevaleht. 27.09.1933. Nr. 263. Uus trükiseaduse eelnõu.

⁵⁵¹ Riigi Teataja 1923. Nr. 43 Lk. 311.

aktsepteeritud protsentpaberites.⁵⁵² Kautsjoni oleksid pidanud tagasiulatuvalt maksma ka need ajalehed, mis olid ilmumist alustanud enne seadusmuudatuse jõustumist. Kautsjon konfiskeerituks kohtu otsusel kas täielikult või osaliselt (kuid mitte vähemas summas kui 100 kr), kui lehele mõistetuks karistus trükiseaduses või uues nuhtlusseaduses fikseeritud ajakirjandusliku kuriteo eest, seda ka siis, “kui trükitoote väljaandja süüteo kordasaatmises ei ole süüdi”. Samuti kuulunuks kautsjonist maha arvamisele trükitoote väljaandjale kriminaalkorras määratud rahatrahvid, kohtukulud, kohtumaksud ja väljamõistetud tasuraha, kui väljaandja keeldub neid vabatahtlikult tasuma. Pärast mingi summa kautsjonist mahaarvamist tulnuks kautsjonit mõistagi uuendada.

Lõpuks nähti ette ka karistused uute sätete täitmata jätmise eest – kautsjoni maksmata jätmise eest trahv kuni 800 kr., õienduse avaldamata jätmise või sellele märkuse lisamise eest, samuti kohtuprotsessi kajastamise käsitlemise korra rikkumise eest vastutavale toimetajale arest kuni 6 kuud või trahv kuni 500 kr. jne.

Eelnõule lisatud seletuskirjas märgiti, et muudatused on kavandatud eeltsensuuri asendamiseks ning ka teiste kaitseseisukorrast tulenevate kitsenduste pehmendamiseks.⁵⁵³ Sissejuhatavas osas korraldavad võimude poolt kasutatud väiteid ühiskonna üldisest närvilisusest ning Riigikogu ja valitsuse autoriteedi hävitamisest, “mille tagajärjel võib ilmselt oodata riikliku elu lagunemist.”

Muudatusi põhjendades nenditi, et § 11 senises redaktsioonis esitatud nõue õiendustele mitte sisaldada “vaieluse iseloomu” on väga ebamäärane, kuna “vaidlusel” pole juriidilist definitsiooni ning seda pole suutnud luua ka kohtupraktika. “Selle tõttu on trükitoote toimetusel pea alati võimalus, kui ümberlükkamine või õiendus talle millegi pärast ei meeldi, seda jätta avaldamata motiivil, et see sisaldab vaidlust,” leidsid eelnõu autorid.⁵⁵⁴ Ka märgiti seletuskirjas, et õienduste avaldamine üliväikeses kirjas või siis mõnitavate kommentaaridega on saanud harilikuks nähtuseks.

Jälitamisel (uurimisel – A.L.) olevate süütegude kohta andmete avaldamist soovis valitsuskomisjon piirata (§ 13) esiteks selleks, et vältida juurdluse raskendamist andmete ennatliku avaldamise teel, teiseks aga vältimaks hiljem õigeks mõistetavate kohtualuste “teotamist” ajakirjanduses.⁵⁵⁵

Ka vaadeldaval perioodil kehtinud trükiseaduse karistumääruse § 6 keelas avaldada ilma loata enne kohtuistungit või uurimise lõpetamist ilma vastava loata andmeid, mis pärinesid juurdluse või

552 Päevaleht. 29.09.1933. Nr. 265. Uus trükiseadus valmis lõppkujul.

553 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 293.

554 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 294.

555 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 295.

eeluurimise materjalidest. Valitsuskomisjoni arvates polnud aga sel sättel “mingit mõtet, kuna ajalehtede kirjasaatjad paralleelselt politseivõimuga ise andmeid koguvad ja avaldamiseks saadavad.” Nüüd kavatseti uurimise käiku puudutava informatsiooni ilma loata avaldamine üldse keelata. Erasüüdistusasjadest kirjutamiseks mõlema poole kirjaliku nõusoleku nõude püstitamist põhjendas komisjon aga kannatanu kaitsega protsessidel, mis puudutavad auhaavamist ajakirjanduse veergudel: “Teatavasti toovad ajalehed protsessikäiku teotamise asjas kirjeldades harilikult uuesti ära – ka teotava kirjutise, sellega süüteos kannatanud teist korda avalikkuse ees teotades. Seda kartes ei julge süüteoost kannatanud sagedasti ajalehe vastu protsessi üldse alustada.”⁵⁵⁶ Enesetappude kirjeldamise keelamist põhjendati mõistagi ohuga, demoraliseerida ja enesetappule ahvatleda noorsugu.

§ 15 uues sõnastuses politseile ette nähtud õigust konfiskeerida trükitooteid ka siis, kui need sisaldavad selliste süütegude tunnuseid, “mille jälitamist võib alustada ilma süüteoost kannatanu kaebuseta”, põhjendati juhtudega, kus “trükitoode sisaldab jultunud lugupidamatuse avaldamist kõrgemate riigiasutiste vastu, või kui trükitootes teotatakse riigivõimu kõrgemaid esindajaid, või avaldatakse niisugusi ärevaid valetateid, mille levitamine võib hädaohtlik olla avalikule rahule ja julgeolekule jne.”

Kautsjoninõude lisamist § 51 põhjendati vajadusega “tõkestada vastutamatute isikute poolt lühikest aega ilmuda võivate uulitsalehtede asutamist, millede sisu on harilikult allpool igasugust arvustust” ja ka selleks, et kindlustada kohtu poolt mõistetud rahaliste karistuste kättesaamist.⁵⁵⁷

Lisaks trükiseaduse muutmisele kavatseti muuta ka Balti eraseaduse § 4560 ja § 4561, andes auhaavamises kannatanule õiguse nõuda kuni 10 000 krooni suurust tasuraha (perioodilises trükitootes esitatud teotamise korral olnuks tasuraha maksja väljaandja), mille suuruse määranuks kohus oma õiglase äranägemise järgi.⁵⁵⁸ Tasuraha saanu kaotanuks samas õiguse esitada konkreetse auhaavamise asjus kriminaalsüüdistust.

2. oktoobril 1933. a. puudutas riigivanem Jaan Tõnisson tsensuuriküsimust ka oma ettekandes Riigikogule. “Ei ole praeguses valitsuses ühtki meest, kellele poleks kallid sõna- ja trükivabadus ja kes ei oskaks hinnata ajakirjanduse suurt tähtsust,” ütles Tõnisson, võideldes Riigikogu liikme A. Tupitsa vahelehuüetega.⁵⁵⁹ Järgnevalt kordas riigivanem oma retoorikat vabaduste ekslikust

⁵⁵⁶ ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 295.

⁵⁵⁷ ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 296.

⁵⁵⁸ Päevaleht. 29.09.1933. Nr. 265. Uus trükiseadus valmis lõppkujul.

⁵⁵⁹ Päevaleht. 04.10.1933. Nr. 270. Riigivanema ettekanne ja W. Roobergi lood.

tõlgendamisest ja ajakirjanduse suutmatusest poliitilises võitluses piiri pidada, märkides: “Ajalehtede ja üldse trükiteodete kontrolli ülesanne praegusel kujul ei ole mitte sõnavabaduse mahasurumine, vaid sõnavabaduse au ja eluõiguse päästmine.” Tõnisson teatas samas eelkontrolli ajutisusest ning trükiseaduse täienduste peatsest esitamisest Riigikogule.

Viimaks käratas riigivanem ka A. Tupitsa kohta: “Ta karjub ju sellest, et tal häbi on. Kui ma niisuguste eneseväljenduste peale tahaksin reageerida, siis võtaks see minult liig palju aega minu suure ülesande täitmisel ja seepärast jätan otsustamise säärase sisemiste väärtuste üle Riigikogule.”

15. oktoobril 1933 kogunes Seltskondlikku Majja trükiseadusesse kavandatavaid muudatusi arutama Eesti Ajakirjanike Liidu erakorraline peakoosolek. Selle õhkkonnast annab tunnistust tõsiasi, et esmakordselt liidu ajaloos oli koosoleku käiku jälgima saadetud politseinikud.⁵⁶⁰ Eelnõud refereeris “Vaba Maa” peatoimetaja Eduard Laaman, kes osutas uutes sätetes ajakirjanduse jaoks peituvatele ohtudele ja küsitavustele: ranget õienduste avaldamise kohustust kärpimise õiguseta võivad eraisikud, ärimehed ja poliitikud hakata kasutama enda või oma äri reklaamiks; jälitatavatest kuritegudest kirjutamise keeld tähendab võimatust kirjutada ka näiteks õnnetustest, mida reporter oma silmaga pealt näeb; avalikke kohtuistungeid võib jälgida igaüks ning nendest kirjutamise piiramine on mõttetu; kautsjonid rõhuksid enim päevalehti, harva ilmuvaid lehti aga üldse mitte, kuigi karistatavaid kirjatükke võivad trükkida ka viimased; tasuraha maksmine solvamise eest on eesti rahva õiglustundele võõras, pigem võiks süüdlaselt raha välja nõuda Punase Risti vms. ettevõtmise jaoks; enesetappudest leidub kirjanduses ja teatrites märksa meisterlikumaid kirjeldusi kui ajalehtedes jne.⁵⁶¹

Sõnavõttudes leiti, et ajakirjandus ei saa olla parem kui poliitilise ja ühiskondliku elu üldine tase. Juhiti tähelepanu võimalustele, et kui tulevikus peaks võimule tulema mõni täiesti sobimatu riigivanem, takistaksid praegu kavandatavad seadusmuudatused tema kritiseerimist. “Juba praegu on õiendamine paljudele kodanikele nagu haiguseks” ning uute sätete rakendumine võtaks toimetustelt nende vastu relvad. Riigikogu liige, keda on ükskõik mis seoses mainitud leheküljesuuruses Riigikogu istungi kirjelduses, võiks õigusega nõuda leheküljelise õiendi avaldamist. Ajakirjanikud heitsid eelnõule ka ette, et ses pole paragrahvi kollase ajakirjanduse ohjeldamiseks, ning soovitasid ajakirjanduse kutse-eetika probleemide lahendamiseks kutsekohtu asutamist.

Koosolek võttis vastu Eduard Laamani sõnastatud resolutsiooni, milles pidas vajalikuks eelnõu

⁵⁶⁰ Päevaleht. 17.10.1933. Nr. 283. “Lehemehed” arutasid uue trükiseaduse eelnõu.

⁵⁶¹ Samas.

põhjalikku ümbertöötamist. Koosolek volitas ajakirjanike liidu juhatust valitsusele ja Riigikogule vastavat märgukirja esitama. Ühtlasi nõudis resolutsioon, et eelnõu ümbertöötamisse Riigikogu vastavas komisjonis kaastaks ka ajakirjanike liidu esindajad.⁵⁶²

Ajakirjanike vastumeelsust järeeltsensuuri suhtes põhjendas "Päevaleht" juba 29. augustil: "Administratiivne vastutus kannab täitsa erakordset iseloomu. Selle tõttu ripub ta täielikult silmapilgu poliitlisest võimust. Üks koalitsioon võib teda käsitada nii, teine hoopis teisiti."⁵⁶³ Järeeltsensuuri korral polnuks ajakirjanikel enam tegemist mitte mahatõmmatud artiklite, vaid arestikaristuste ja rahatrahvidega. Kavandatavates seadusmuudatustes nähti veelgi tõsisemat ajakirjandusvabaduse piiramist kui seda oli eeltsensuur.

Trükiseaduse muutmise kava täpsem avaldamine tõi esimese ebakõla ka "Postimehe" valitsust pimesi ülistavasse hoiakusse. Olles kavandatavaid muudatusi refereerinud, leidis leht: "Sellest esialgsest kokkuvõttest on näha, et komisjon on fikseerinud rea punkte, mis on täiesti vastuvõtmatud. Kuigi senine seadus mõneski tükis revideerimist nõudis, pole mõistlik kalduda teise äärmusse."⁵⁶⁴ Eriti masendavaks pidas "Postimees" õigust konfiskeerida leht pelgalt süüdistuse tõstmise, mitte süüdi mõistmise korral, samuti taunis "Postimees" kohtureportaazhi piiramist.

"Vaba Maa" heitis seaduseelnõule ette, miks on sellest kustutatud nõue, et õiendused "peavad piirduma ainult ümberlukkavate asjaolude ettetoomisega."⁵⁶⁵ See trükiseaduse vanas redaktsioonis leiduv nõue takistas subjektiivsete arvamuste propageerimist ning tasuta reklaami tegemist õienduste sildi all. Nüüd kartis "Vaba Maa" lehe uppumist taoliste pseudoõienduste laviini alla. Ka leidis leht, et keeld varustada õiend toimetusepoolse märkusega, olgu see nii viisakas kui tahes, võtab võimaluse loomulikuks diskussiooniks, aga ka näiteks õienduses esitatud ilmsete valeandmete ümberlukkamiseks toimetuse poolt. "Vaba Maa" pöördus selle teema juurde tagasi isegi pärast Tõnissoni valitsuse lahkudes, nentides, et "iga leht, isegi "Riigi Teataja" oleks võinud muutuda paberikorviks, kuhu iga juhuslik möödamineja, kelle nime lehes on mainitud, võib oma soovi ja äranägemise järele sisse visata kõik, mis ta aga iganes tahab. /-/ Tervest seaduseelnõust paistab läbi, et ajakirjanduse peale vaadatakse kui riiklikult kardetava määratseja peale, kelle sidumiseks ja taltsutamiseks kõik võimalikud abinõud küllalt head on."⁵⁶⁶ Leht pidas maksvat trükiseadust täiesti optimaalseks, sest ka õienduste osas andis see igaühele võimaluse enda kohta esitatud valeandmete ümberlukkamiseks, kaitses aga samas lehti õiendusõiguse kurjastitarvitamise eest. Õigustatud

562 Samas .

563 Päevaleht. 29.08.1933. Nr. 201. Päevaküsimusi.

564 Postimees. 27.09.1933. Nr. 226. Trükiseaduse muutmine.

565 Vaba Maa. 06.10.1933. Nr. 234. Sundõiendused.

566 Vaba Maa. 28.10.1933. Nr. 253. Halb mälestus.

õienduste avaldamata jätmise eest kaitses õiendajaid kohus.

Ka kautsjoninõudes nägi “Vaba Maa” mõtteviisi “mida sagedamini leht ilmub, seda rohkem jõuab ta laimata”.⁵⁶⁷ “Samal määral kautsjoni nõutakse miskipärast ka vanadelt soliidsetelt lehtedelt, aga temast on vabad igasugused valimiseelsed laimuproklamatsioonid, mis lühikese ajaga palju rohkem teotada jõuavad, kui mõni pikemat aega ilmunud leht kogu oma eluea keskel,” imestas “Vaba Maa”. “Ükski ajakirjanik ei vaidle vastu, et igal vabadusel peavad olema piirid. Kuid et neid piire määrata, peab küsimuse täpselt läbi mõtlema, aga mitte otsustama asja selle silmapilkse meeletibeduse all, kui mõni leht on julenud mõnda temale tulnud õiendust mitte just puhta kullana võtta,” vihjas “Vaba Maa” oma kunagisele õiendusetülile Jaan Tõnissoniga.

2.3.6. Ajakirjanduse järelhinnang tsensuurile.

14., 15. ja 16. oktoobril 1933. a. peetud rahvahääletus kiideti heaks vabadussõjalaste esitatud põhiseaduse muutmise eelnõu. Jaan Tõnisson tõlgendas seda umbusaldusavaldusena oma valitsusele ning otsustas oma 17. oktoobri istungil võimust loobuda.⁵⁶⁸ 19. oktoobril tühistati kaitseseisukord (jättes ta kehtima tavapärasel ulatuses piirialadel jm.),⁵⁶⁹ 20. oktoobril tühistas sisekaitse ülem oma sundmäärusega nr. 13 tsensuuri reguleerivad sundmäärused nr. 8 ja 10.⁵⁷⁰ Kaitseseisukord ja tsensuur kaotasid kehtivuse 20. oktoobri keskpäeval, mil lehtede tsenseerimine lõpetati poole lehekülje pealt.⁵⁷¹ “Peapõhjus, mis pärast kaitseseisukord üle riigi suvel maksma pandi, on kadunud. Demokraatliku korra kaitset selles ulatuses, nagu seda nõudis rahvahääletuse eelne aeg, pole enam vaja. Meeleolud on rahunenud ning omavoli on ära jäänud,” põhjendas “Postimees” valitsuse otsuseid.⁵⁷² Teisel avaldas valitsus lootust, et “ajakirjandus ise edaspidi hoidub sihilikkudest kallaletungidest meie maksvale riigikorrale ja selle korra alusel tegutsevatele riigi organitele, ilma et tulevasel valitsusel oleks vajadust uuesti võtta tarvitusele ajakirjanduse vabaduse piiramiseks erakorralisi määrusi.”⁵⁷³

Kas õiglaselt või ebaõiglaselt, ent Jaan Tõnisson ja tema valitsus oli rahva silmis saavutanud harukordse ebapopulaarsuse. Hääletustulemuste selgudes põletasid korporandid Tartus “Postimeest” ning skandeerisid solvanguid Rahvusliku Keskerakonna tegelastele.⁵⁷⁴ Tallinnas Narva maanteel

⁵⁶⁷ Samas.

⁵⁶⁸ Postimees. 19.10.1933. Nr. 245.

⁵⁶⁹ Riigi Teataja 1933. Nr. 83. Lk. 957

⁵⁷⁰ Riigi Teataja 1933. Nr. 84. Lk. 961.

⁵⁷¹ Vaba Maa. 21.10.1933. Nr. 247. Tsensuur lõpetas tegevuse.

⁵⁷² Postimees. 20.10.1933. Nr. 246. Kaitseseisukord lõpeb reede keskpäeval.

⁵⁷³ Postimees. 21.10.1933. Nr. 247. Kaitseseisukorraga seatud kitsendused lõpetatakse.

⁵⁷⁴ Vaba Maa. 18.10.1933. Nr. 244. Tartus põletati “Postimeest”.

puhkes 4000 vabadussõjalaste-meelse osavõtjaga spontaanne meeleavaldus.⁵⁷⁵ Kuid kõigele sellele lisaks tuli Tõnissoni valitsusel veel ära kuulata, mida tema kohta arvasid tsensuuri alt vabanenud ajalehed.

Ajakirjandusringkondades peeti kaitseisukorra ja tsensuuri kehtestamise idee autoriks üldiselt Jaan Tõnissoni, kes ei suutnud enam välja kannatada lehtede kriitikat oma valitsuse aadressil. Leidus ka neid, kes pidasid tsensuuri autoriks hoopis Rahvusliku Keskerakonna peasekretäri Ilmar Tõnissoni.⁵⁷⁶ Ka kirjutati tsensuurimälestustes hiljem üpris veendunult, et sotsialistide “Rahva Sõna” 9. augusti ärev teade vabadussõjalaste kavandatavast riigipöördest oli koalitsiooniga kokkulepitud provokatsioon, et anda vormilist põhjust kaitseisukorra väljakuulutamiseks.⁵⁷⁷ Tsensuuri otseseks eesmärgiks pidas “Vaba Maa” kontsern tahet “sulgeda suu meie lehtedele ja lämmitada vastasrinda keskerakonnas eneses.”⁵⁷⁸ “Vaba Maa” hilisema väite kohaselt kaalunud riigivõim mitme ajakirjaniku (V. Koch, H. Vellner) Tallinnast väljasaatmist.⁵⁷⁹

Sestap andiski vabanenud ajakirjandus nüüd tsensuurile ja selle kehtestajale hävitava hinnangu. “Vaba Maa” nimetas seda plekiks Eesti iseseisvuse ajajärguks: “See oli valelikkuse ajajärk, kui loodeti vale abil valitseda ja tõde taheti matta suukorviga.”⁵⁸⁰ “Meie kuulsime, kuidas pärast rahvahäältust riigivanema suust käis traagiline valukarjatus: Ainult see, kellele vabadus on tarvilik kui õhk, võivat aru saada, mis me selle rahvahääletusega oleme kaotanud! Üheks meie poliitilise elu huvitavamaks psühholoogiliseks mõistatuseks jääb küsimus: kuidas võis seesama riigivanem kaks kuud varem raadios kõneleda vabaduse kaotamise kasvatavast mõjust,” lisas leht.⁵⁸¹ Teisal kirjutati: “On küsitav, kas ajakirjanduse tooni parandamine väljaspoolt ajakirjandust ennast on üldse võimalik. Kuigi selle üle võiks vaielda, oli täiesti vastuvõtmata, et väevõimuga teistele “head tooni” hakkasid õpetama need, kes seda ise polnud seni harrastanud põrmugi rohkem kui teised. Mis ja kuidas on kirjutanud “Postimees”, “Maaleht” ja “Uudisleht”, see ei ole ju saladus.”⁵⁸² “Vaba Maa” pahameelele andis veelgi hoogu Jaan Tõnissoni tagantjärele-süüdistused kontserni lehtede aadressil, mis olevatki tsensuuri kehtestamise vajalikuks teinud.⁵⁸³

“Päevaleht” leidis: “Tsensuur oli oma tegevuses väga agar, kui mitte rohkem öelda. Tõmmati maha ega lubatud avaldada ka sõnumeid, mis kuidagi ei kuulu demokraatliku riigikorra vastu käivate,

575 Vaba Maa. 19.10.1933. Nr. 245. J. Tõnissoni valitsus lahkus.

576 Vaba Maa. 22.10.1933. Nr. 248. 2 kuud tsensuuri all I.

577 Vaba Maa. 24.10.1933. Nr. 249. 2 kuud tsensuuri all II.

578 Vaba Maa. 25.10.1933. Nr. 250. 2 kuud tsensuuri all III.

579 Vaba Maa. 01.11.1933. Nr. 256. 2 kuud tsensuuri all IX.

580 Vaba Maa. 03.11.1933. Nr. 258. 2 kuud tsensuuri all XI.

581 Vaba Maa. 22.10.1933. Nr. 248. Kaitseisukord ära kaotatud.

582 Vaba Maa. 02.11.1933. Nr. 257. Sõit tiigri seljas ja maharonimine.

583 Vaba Maa. 08.11.1933. Nr. 262. J. Tõnissoni sensatsioonilised paljastused.

julgeolekut ähvardavate ja ärestust tekitavate kategooriasse.”⁵⁸⁴ “Päevalehe” peatoimetaja H. Tammer deklareeris: “Vaba ajakirjanduse ülesanne on /-/ kaitsta ajakirjanduse vabadust kõigi võimalustega, olla ja jääda vabaks mõjutustest oma vaadetes, olla valvel hoiatamiseks, kui kerkib hädaohti silmapiirile, ja alarmeerida rahva kaitseinstinkte.”⁵⁸⁵

“Rahvaleht” alustas uuesti ilmumise rõõmsa suure loosungiga “Leheneeger jälle vaba!” ning Miini Mihkel lubas Liisile kere peale anda.⁵⁸⁶ “Hommikleht” aga leidis: “sisseseatud tsensuur oli kõik muu kui riiklik. Isegi sisekaitse ülema legaalne suhtumine ei aidanud. Telgitagused poliitilised jõud surusid oma tahet kõikjal peale. Pinevuse vähendamise asemele valitsus oma poliitikaga aina suurendas seda.”⁵⁸⁷ “Kaja” kirjutas: “Tsensuuri oli koonduse ja keskerakonna meestel nähtavasti tarvis, et takistada ajakirjandust arvustamast nende väärsumme poliitikas, nende mitmesuguseid hukkamõistmisväärseid summe.”⁵⁸⁸ Endale iseloomulikult pidas “Kaja” kõige kurja juureks mõistagi koondustalunikke.⁵⁸⁹

Peaaegu kõik ajalehed asusid avaldama oma tsensuurimälestusi, süüdistades enam-vähem kõigis tsensuuriebamugavustes isiklikult Jaan Tõnissoni. Mõistagi polnud see talle kerge. Ehk kõige paremini võttis riigivanema traagika kokku “Vaba Maa”, tsensuuri muidu kaalukaim kritiseerija: “Meie kõige vanem rahvusline tegelane, kes 1890ndate aastate lootusetus pimedikus võidelnud venestuse ja saksastuse vastu, kes Eesti rahvusliku iseteadvuse apostlina rainunud läbi 1905. a. punaste aastate, Vene vanglas kinni istunud, enamlaste poolt kinni võetud ja maalt välja saadetud, Eesti iseseisvuse unistuse tähtsamaks kuulutajaks ja teostajaks olnud – nüüd, Eesti iseseisvuse 15ndal aastal kukutatakse ta rahva kvalifitseeritud enamusega ja seda sündmust pühitsevad rahvahulgad tänavatel juubeldades ja isamaa laule lauldes kui “rahvuslist revolutsiooni”.”⁵⁹⁰

584 Päevaleht. 22.10.1933. Nr. 288. Mille teadmine rahvale oli keelatud I.

585 Tammer, H. Ajaleht ja poliitika. // Päevaleht. 20.11.1933. Nr. 317.

586 Rahvaleht. 31.10.1933. Nr. 97. Leheneeger jälle vaba!

587 Hommikleht. 21.10.1933. Nr. 62. Anna neile andeks, sest nad ei teadnud, mis nad tegid.

588 Kaja. 24.10.1933. Nr. 249. Koonduse diktatuuri päevilt. Kuidas töötas J.Tõnissoni valitsuse tsensuur I.

589 Kaja. 29.10.1933. Nr. 254. Koonduse diktatuuri päevilt. Kuidas töötas J.Tõnissoni valitsuse tsensuur V.

590 Vaba Maa. 19.10.1933. Nr. 245. J. Tõnissoni valitsus lahkus.

III. EESTI AJAKIRJANDUSE OLUKORRAST 1934-1940.

3.1. Ajakirjanduspiirangute rakendamine ning praktika.

Kaitseseisukorra kehtestamisega 1934. aasta 12. märtsil ei kaasnenud selgesõnalisi määrusi, mis piiranuks ajakirjandusvabadust. Kaitsevägede ülemjuhataja sisekaitse ülema ülesannetes Johan Laidoner sulges vabadussõjalaste ajalehed (vt. alajaotus 3.3.1). 24. märtsil tühistas G. Jonson kaitseväge ülema asetäitjana kõigi nende perioodiliste trükiteodete registreerimised, mis ei olnud 12. märtsiks 1934 ilmumist alustanud.⁵⁹¹ Muu ajakirjanduse kohta kehtis pooleldi aumehekokkuleppena vaadeldav sisekaitse ülema suusõnaline korraldus ise “piiri pidada”, ähvardusega vastasel korral rakendada kaitseseisukorra seaduse § 9 p. 8 tulenevaid sanktsioone kuni väljaande sulgemiseni.⁵⁹²

1934. aasta 26. septembril asutati riigivanema dekreediga siseministeeriumi juurde valitsuse informatsiooni ja propaganda talitus, mille ülesandeks määrati informatsiooni andmine valitsuse ja selle asutuste tegevusest ning riikliku ja rahvusliku propagandatöö korraldamine.⁵⁹³ Oskar Looritsa väitel tekkis riigivanem Konstantin Pätsil mõte propagandatalituse loomiseks juba sama aasta suvel.⁵⁹⁴ “Avalikku arvamust suunavat, poliitilist organiseerimist korraldavat ja ajakohast selgitustööd tegevat asutust oli vaikiva aja valitsusele vaja. Jätkuvaid segastes meeleoludes vajas valitsus rahva arusaamist ja toetust ettevõetavatele sammudele, mis pidid riigielu juhtima tagasi tasasematele teedele,” meenutab propagandatalituses töötanud K. Kadak.⁵⁹⁵ William Tominga arvates oli propagandatalituse otseseks eeskujuks aga natsliku Saksamaa “Das Reichministerium für Volksaufklärung und Propaganda.”⁵⁹⁶ Samuti talituses töötanud Andrus Roolahe arvates oli asutuse otseseks eeskujuks aga hoopis tsaristliku Venemaa samalaadset asutust – trükiasjade peavalitsuse juures töötanud informatsioonibürood.⁵⁹⁷ Uurijate arvates on sedavõrd erinevad hinnangud tingitud paljuski ka propagandatalituse erinevatest ülesannetest eri aastatel – nii näiteks suurenes alates 1935. aastast kultuuripropaganda osakaal.⁵⁹⁸

591 ERA. F. 1. N. 7. S. 262. L. 201.

592 [Tõnisso]-n, [Jaan]. Ei, - tema ei ole midagi õppinud! // Postimees. 16.03.1934. Nr. 74.

593 Riigi Teataja. 1934. Nr. 81. Lk. 1396.

594 Loorits, Oskar. Eesti ajaloo põhiprobleemid. //Tõrvik. 1955. Lk. 168.

595 Kadak. K. Mitme taeva all. Stockholm, 1974. Lk. 84.

596 Tomingas, W. Vaikiv ajastu Eestis. New York, 1961. Lk. 249.

597 Roolaht, Andrus. Nii see oli... Kroonika ühest unustuseliiva maetud ajastust. Tallinn, 1990. Lk. 110-111.

598 Rajasalu, Inda. Riiklik Propaganda Talitus ja eesti nimi. // Tundmatu Eesti Vabariik. Tallinn, 1993, Lk. 98.

17. detsembril antud siseministri käskkirjaga nr. 2 loodi talitusse informatsiooni osakond, propaganda osakond ja viimase juurde veel ajakirjanduse büroo.⁵⁹⁹ Informatsiooni osakonna ülesanneteks sai: 1) info andmine ajalehtedele valitsuse ja ta asutuste tegevusest; 2) ajalehtede kontroll ja suunamine; 3) kultuuripoliitiline propaganda ja sellele vastavad aktsioonid; 4) töö raadio, filmi, teatri jms. Propagandaosakonna ülesanneteks olid: 1) valitsuse üldise suuna ja reformide jaoks pinna valmistamine ning valitsuse sammude selgitamine ja populariseerimine; 2) valitsuse suuna pooldajate rakendamine valitsuse seljatoeks; 3) “siserahu ja ühtluse vajaduse üle arusaamise levitamine”; 4) poliitiliste meeleolude silmaspidamine; 5) poliitiliste meeleolude käsitlemine ja mõjutamine riiklikus ja valitsuse suunas; 6) ebariiklike ja ebasotsiaalsete meeleolude ja vaadete vastu võitlemine selgitustöö abil; 7) üksikud propagandaaktsioonid jne.

Alates 1935. aastast Riikliku Propaganda Talituse nime kandnud ja 1940. aasta aprillis Informatsiooni Keskuseks ristitud asutust juhtis propagandajuht, kelleks olid eri aastatel Hugo Kukke, Ants Oidermaa (enne 1935. aasta 4. jaanuari: Hans Oidermann) ja Edgar Kigaste.⁶⁰⁰ 1939. dekreediga loodud propagandaministri kohale määrati Ants Oidermaa.

Riigikantselei väljaanne “Valitsusasutiste tegevus” nimetas propagandatalituse ülesannetena täieliku ülevaate andmist valitsuse tegevuses, mis “pole Valitsuse sammude ametlik õigustamine, vaid selles tuleb näha Valitsuse lojaalset aruannet avalikkusele ning rahvale, kelle huvides ja kelle nimel Valitsus töötab.”⁶⁰¹ Nagu järgnevalt näha, kujunesid RPT ülesanded siiski teistsuguseks.

1934. aasta sügisel asus valitsus ajakirjanduse üle kontrolli saavutamise kava kindlakäeliselt ellu viima. Juba 15. septembril teatas ülemjuhataja J. Laidoner: “Mis puutub aga ajakirjanduse kohta, siis ei panda maksma uut seadust ajakirjanduse kohta, mille töötas välja eelmine valitsus, kuna see tegelikus elus võib tuua mitmesuguseid raskusi. Küll aga antakse ajutised määrused ja selle järele, kuidas need löövad läbi, koostatakse lõpuks seadus.”⁶⁰² Ajakirjandusvabaduse otsustav hävitamine viidigi läbi 1834. aasta 18. detsembril, mil ilmus siseminister Karl. Einbundi (pärast 1935. aasta 4. jaanuari: Kaarel Eenpalu) sundmäärus nr. 19.⁶⁰³ Selle § 1 kohustas kõiki perioodiliste trükiteoste sisu koostamisel kaastegevaid isikuid oma kaastöodes käsitlema asjaolusid tõele vastavalt ja hoiduma kõigest, mis on Eesti Vabariigile kahjulik või muidu süüdsusetu. § 2 nõudis, et

599 ERA. F. 1093. N. 1, S. 1. L. 2.

600

Rajasalu, Inda. Kuidas Eesti Vabariigis ajakirjandust vaos hoiti. // Poliitika. 1991. Nr. 1. Lk. 47.

601 Valitsusasutiste tegevus. Tallinn, 1935. Lk. 104.

602 Päevaleht. 16.09.1934. Nr. 255. Peab tulema uus demokraatlik kord.

603 Riigi Teataja. 1934. Nr.107. Lk.1830-1832.

riigivanema, kaitsevägede ülemjuhataja ja üldse valitsuse kohta käivate kirjutiste pealkirjad oleksid koostatud võimalikult jaatavas vormis. § 3 aga sedastas: “Vähemalt kaks korda nädalas ilmuvad perioodilised trükitooted on kohustatud avaldama Riigivanema, kaitsevägede ülemjuhataja, Vabariigi Valitsuse ja Vabariigi Valitsuse liikmete ametlikke teadaandeid, kui vastav teadaanne saadetakse avaldamiseks käesoleva sundmääruse alusel.

Samuti on eelmises lõikes tähendatud perioodilised trükitooted kohustatud avaldama valitsuse poolt antavaid seletusi ja kirjeldusi. Perioodilise trükitoote toimetusel, arvestades trükitoote kausta, on lubatud teha neis seletustes ja kirjeldustes lühendusi, kuid ainult niisuguses ulatuses, et ei muutuks seletuste ja kirjelduste mõte ega jääks välja neis esinevad olulised asjaolud. Teadaanded, seletused ja kirjeldused tulevad avaldada esimeses pärast nende kättesaamist ilmuvas perioodilises trükitoote numbris, kui see veel ei ole trükivalmis seatud teadaande või seletuse kättesaamisel. On see aga juba trükivalmis seatud, siis tuleb teadaanne, seletus või kirjeldus avaldada järgmises numbris. Teadaanded, seletused ja kirjeldused tulevad avaldada trükitoote tähtsamal leheküljel, arvestades vastava trükitoote materjali tavalist paigutamist, ja silmapaistva trükikirjaga.”

§ 4 loetles asju, mille avaldamine keelati: sihiliku lugupidamatuse avaldused Eesti Vabariigi maksva demokraatliku riigikorra, riigivanema, riigikogu, kaitsevägede ülemjuhataja, riigikohtu, vabariigi valitsuse ja selle liikmete vastu; ebaõiged ja moonutatud teated riigiasutuste tegevuse kohta, samuti kirjutised, mis “objektiivse arvustuse asemel sisaldavad riigiasutuste tegevuse väärhindamist või milles esineb otsitult mahategev toon riigiasutuste tegevuse kohta”; teated ja sõnumid riigiasutustes otsustamisel olevaist asjust, mille avaldamine ei ole veel lubatud; avalikku julgeolekut või riigikaitse huve rikkuda võivad kirjutised; kirjutised ja kujutised, mis oma “hässitava, demagoogilise või näakleva väljendusega võivad õhutada vaenu või tekitada lahkkelisid üksikute rahvakihtide, poliitiliste voolude või muude ühiskondlikkude rühmituste vahel või on muul viisil kahjulikud kodurahule või ühistahte saavutamisele rahva keskel”; kirjutised, mis sisaldavad mõnitavaid või sõimlevaid vaidlusi mõne teise perioodilise trükitootega, samuti sellelaadsed kujutised; teated, kirjutised ja kujutised, mis võivad rikkuda riigi välispoliitilisi huve; teated, kirjeldused ja kujutised vägistamistest, vallaslaste tapmistest ja enesetappudest; teated, kirjeldused ja kujutised “muust kordasaadetud süüteost ning selle karistatavast katsest; suguelu puutuvaist asjust, lahtusasjust, abieluvahekordadest, perekonnatülidest või üldse kodaniku intiimellu puutuvaist asjust, seesuguse pealkirjaga, seesuguse väljendusviisiga või välise kujuga, mis riivavad kõlbluse- või sündsustunnet”; kõlvatud ja nilbusse kalduvad, “kõdistavalt mõjuvad” või sündsustunnet haavavad kirjutised, kujutised ja kuulutused; andmed kinnisel kohtuistungil arutlusel olnud asjadest, välja arvatud kohturesolutsioon.

§ 9 kohustas perioodiliste trükitoodete toimetusi arvestama kõiki informatsiooni talituse kaudu valitsususe poolt tulevaid korraldusi “ühenduses käesoleva sundmääruse täitmisega.”

Siseminister K. Einbund esines sundmääruse väljakuulutamise puhul ajakirjanikele, paludes võtta määrust mitte ajakirjanduse vabaduse kitsendamisena, vaid vabadusele õigete piiride määramisena: “Piirideta vabadus kujuneb halvaks orjuseks, nagu me oleme näinud oma minevikust. Sellepärast oleme kõik palju eksinud oma rahva ühiste püüete, kõlblise oleku ja oma rahva ühiste eesmärkide vastu ka ajakirjanduse kaudu. Seal kus oli vaja jagada ühist vaimu, oleme lõhestanud; kus oli vaja ühist tahet ja kultuuriavaldusi, seal oleme pahatihti kiskunud maha; seal kus oli tarvis anda kõlblist suunda, oleme väljendanud ebamoraali ja tundeid kõditavaid kirjeldusi. Mina paluksin, et Eesti avaliku elu organid arvestaksid oma kõrgema ülesandega, olla oma rahva kasvatajad ja kirjasõna tõsine kool. Selles peitubki sundmääruse tahe. Sundmäärus on mõeldud ajutisena, et selguksid ka praktilised piirjooned, mille järgi võiks asendada määrust juba seadusega.”⁶⁰⁴

1935. aasta 18. septembrist pärineb riikliku propaganda talituse seadus⁶⁰⁵ ning sama aasta 27. septembrist talituse funktsioone täpsustav määrus,⁶⁰⁶ mis kohustasid ministeeriume, valitsus- ja omavalitsusasutusi talituse tööle igati kaasa aitama ning talle edastama soovitud materjale ja ülevaateid. Need aktid ei määratlenud aga talituse võimu ajakirjanduse üle, seda jäi endiselt tegema siseministri sundmäärus nr. 19, ertiti selle § 9.

1938. aasta 11. aprillil anti riigihoidja dekreediga uus kaitseseisukorra seadus.⁶⁰⁷ Selle § 13 andis siseministrile õiguse “anda määrusi igasuguse tegevuse või käitumise kohta, mis võib ohustada riigi julgeolekut ja avalikku korda või takistada riigikaitse ning riigi sisemise julgeoleku ja avaliku korra kaitse teostamist, kitsendades vajaduse korral kodanike põhiseaduslikke õigusi.” § 20 lõige 5 andis sisekaitseülemale õiguse “sulgeda üksikute perioodiliste trükitoodete väljaandmine või seisma panna kuni kaitseseisukorra kehtivuse lõpuni või lühemaks ajaks nende ilmumine ning konfiskeerida trükitooteid, samuti keelata üksikute trükitoodete välismaalt sissetoomine.” Sama paragrahvi lõige 13 andis sisekaitseülemale õiguse “lasta kontrollida kahtlustatavat kirjavahetust ning muud posti, telegraafi, telefoni, raadio või muu sidevahendi abil peetavat läbikäimist ja kõrvaldada edasisaatmisest posti- ja telegraafisaadetisi, kui nad sisaldavad süüteo-tunnuseid või ohustavad riigi julgeolekut ja avalikku korda.”

604 Vaba Maa. 20.12.1934. Nr. 299. Sundmäärus ajakirjandusele.

605 Riigi Teataja. 1935. Nr. 79. Lk. 1893.

606 Riigi Teataja. 1935. Nr. 84. Lk. 1991-1992.

607 Riigi Teataja. 1938. Nr. 40. Lk. 1362-1368.

1938. aasta 19. aprillil riigihoidja dekreediga antud uus trükiseadus põhimõtteliselt kinnistas siseministri sundmääruses nr. 19 sätestatu.⁶⁰⁸ Avaldamiseks keelatud asjade nimistusse (§16) lisandusid veel lugupidamatuse avaldus Eesti riigi ja rahvuse, õiguskantsleri, riigikontrolöri ja kohtute vastu; ebaõiged ja moonutatud teated või kujutised omavalitsuste tegevusest; kirjutised, kujutised ja kuulutused, mis “riivavad kodaniku head nime või käivad vastu maa headele kommetele”; teated igasugustest juurdlus- ja eeluurimisasjust enne kohtuistungit või asja lõpetamist ilma vastava loata; teated valitsuse, riigikogu üldkoosoleku, riigivolikogu ja riiginõukogu või nende komisjonide kinnistel koosolekutel arutatuist ilma vastava loata; riigi- ja omavalitsasutuste salajased dokumendid ja teenistuslikud kirjad ilma vastava loata.

§ 17 andis ametlike teadaannete ning seletuste ja kirjelduste kohese avaldamise õiguse ka õiguskantslerile, riigikontrolörile ja riigisekretärile. § 18 lisas kohustuse avaldada “Riigikogu üldkoosoleku, Riigivolikogu ja Riiginõukogu juhatuste, Vabariigi Valitsuse ja Vabariigi Valitsuse liikmete, Sõjavägede Ülemjuhataja või Sõjavägede Juhataja, Riigikohtu esimehe, Õiguskantsleri, Riigikontrolöri ja Riigisekretäri ametlikke õiendusi ja ümberlükkamisi perioodilises trükitootes avaldatud asjaolude kohta. Õiendused ja ümberlükkamised tuleb avaldada muutmatult ja ilma igasuguste märkusteta nende tekstis ning samasuguse trükikirjaga ja samas osas, millega ja kus oli avaldatud esialgne teade.” § 19 kohustas avaldama ka riigi- ja omavalitsusjuhtide, nende ametnike ja eraisikute õiendusi ja ümberlükkamisi, “kui need ei sisalda süüteo tunnuseid, ei kanna vaidluse iseloomu ning piirduvad ainult õiendavate või ümberlükkavate asjaolude esitamisega.”

§ 21 sedastas: “Riigi sise- või välispoliitilisest vajadusest tingitud Vabariigi Valitsuse poolt vastava asutise kaudu tulevaid sooviavaldusi on perioodilised trükitooted kohustatud arvesse võtma.” § 22 andis valitsusele õiguse sõjaministri ettepanekul keelata perioodilistes trükitoodetes avaldada teateid ja kirjutisi riigikaitse ja relvajõudude korraldamise ja relvastuse kohta. § 23 kohaselt oli siseministril õigus “riiklikel kaalutlusil keelata avaldada perioodilistes trükitoodetes teatava aja jooksul teateid või kirjutisi mõnede riikliku tähtsusega küsimuste kohta.” § 39 andis siseministrile õiguse keelata riiklikele huvidele kahjulike trükiste sissevedu.

1935. aasta riikliku propaganda talituse seadusest johtuvalt hakkaski talitus ministeeriumidelt ning muudelt valitsusasutustelt nõudma infot kõigist neis ettevalmistamisel olevaist seaduste ja määruste eelnõudest ning kavadest koos seletuskirjadega enne, kui need saadetakse seisukoha võtmiseks teistele asutustele.⁶⁰⁹ “Seni on ajakirjandus saanud ametiasutustelt teoksilolevatest seaduse ja

608 Riigi Teataja. 1938. Nr. 42. Lk. 1436-1442.

609 ERA. F. 14. N. 2. S. 232. L. 8.

määruse eelnõudest informatsiooni juhuslikult, kusjuures propaganda talitusel, kelle ülesandeks avalikkuse varustamine õige informatsiooniga, ei ole ülevaadet olnud ametiasutustes arutamisel olevatest küsimustest, mille tõttu temal ei olnud võimalik anda õiget informatsiooni ega ka pidurdada ebaõiget ja poolikut informatsiooni, mida ajakirjandus ise hangib tihti kaudselt ja enneaegselt,” põhjendas talituse juht H. Oidermann seda nõuet siseministrile.⁶¹⁰ Siseminister K. Eenpalu vastas, et ei pea otstarbekaks ajakirjanduse informeerimist kõigist ettevalmistamisel olevaist eelnõudest, sest need võivad pärast ajakirjanduses avaldamist veel muutuda.⁶¹¹ Ühtlasi pidas Eenpalu vajalikuks korraldada, et talituse ametnikud hangiksid asutustes ise neid huvitavat teavet, mitte ei ootaks asutuste ettekandeid, ning et ametiasutustes määrataks talitusega suhtlemiseks kindlad ametnikud. Ajalehtedele hakkasid laekuma talituse infobülletäänid, neile lisaks aga konkreetseid kirjutised koos trükiseaduse § 21-le tuginevatele sooviavaldustega, mis muutsid kirjutiste avaldamise kohustuslikuks. Ministeeriumidel ja nende Tallinna osakondadel oli õigus erakorralist informatsiooni pressile edastada ka otse, enamik infost pidi aga liikuma propagandatalituse kaudu. Otse edasi antud informatsioon tuli edastada ka propagandatalitusele teadmiseks. Talituse informatsiooniosakonnale tuli korduvalt infoedastamise reegleid ministeeriumidele meelde tuletada.⁶¹²

Eriti tähtsatele materjalidele (riigijuhtide kõnede tekstid, riigi elu silmapaistvate sündmuste kirjeldused) kirjutiste puhul määrati lehtele ette ka nende avaldamise aeg ja kord.⁶¹³ Ajalehtedele edastatud artiklid käsitlesid kõige erinevamaid teemasid, alates riigikaitse vajadustest⁶¹⁴, riigitegelaste pöördumistest maakondlikeks rahvuspäevadeks⁶¹⁵ kuni arutlusteni rahvaarvu suurendamise võimalustest.⁶¹⁶

Propagandatalituse tegevus kutsus esile ka ajalehtede proteste, ent need polnud põhimõttelised väljaastumised ajakirjandusvabaduse eest, pigem vastupidi. “Postimehe” tegevtoimetaja Jaan Kitzberg kirjutas 1937. aasta 16. oktoobril küll propagandatalitusele, et “Teie poolt antud korralduste täitmine on mõnedel puhkudel kahjustanud meid üle möödapääsematu määra nii majanduslikult kui ka lugijate silmis prestiizhi langetamise suhtes,” kuid pidas sellega silmas keeldu võtta riigihoidja ja valitsusliikmete kõnede tekste otse ringhäälinguülekandest, vaid oodata ära talituselt saadetavad ametlikud tekstid, mis andis ajalise eelise Tallinna lehtedele.⁶¹⁷

610 ERA. F. 14. N. 2. S. 232. L. 9.

611 ERA. F. 14. N. 2. S. 232. L. 18.

612 ERA. F. 1093. N. 1. S. 52. L. 23.

613 Rajasalu, Inda. Kuidas Eesti Vabariigis ajakirjandust ohjati. //Poliitika. 1991. Nr.1.Lk.49.

614 ERA. F. 1093. N. 1. S. 20. L. 7.

615 ERA. F. 1093. N. 1. S. 20. L. 8.

616 ERA. F. 1093. N. 1. S. 20. L. 9.

617 ERA. F. 1093. N. 1. S. 41. L. 4.

K. Eenpalu sekkus aktiivselt ajakirjanduse juhtimisse, eelistades kirjalikele korraldustele tihti suulisi vestlusi pea- ja vastutavate toimetajatega. “Vaba Maa” peatoimetaja märgib oma päevaraamatus mitmeid selliseid suulisi juhendeid.⁶¹⁸ Samas lubas Eenpalu vastutasuks lojaalsusele ja “arvustamisele vaid valitsuse seisukohast” garanteerida, et uusi suuri lehti Eestisse juurde ei tule.⁶¹⁹ Ajapikku Eenpalu nõuded täpsustusid kuni ettekirjutuseni suruda näiteks kriminaalteated lehtedes kokku ainult ühele veerule ja hoiduda kõrgema seltskonna “pistballide” kajastamisest, rääkimata kõikvõimalikest poliitlistest sooviavaldustest. “Eenpalu hoopis hulluks läinud,” kirjutas “Vaba Maa” peatoimetaja E. Laaman oma päevikusse 1936. aasta 26. märtsil.⁶²⁰ Propagandajuht Oidermaa soovitas aga lehtedel asendada poliitilistest kirjutistest tekkinud tühik Lääne ajakirjanduse eeskujul *human interest*-lugudega.⁶²¹

1934. aasta 26. novembril saadeti toimetustele järelepärimine toimetuste isikkoosseisu andmete kohta, kusjuures nõuti lisaks nimele ka toimetuseliikmete vanuse, elukoha, koduse telefoni, ajakirjanike liitu kuuluvuse ja kutsealase staazhi teatamist.⁶²²

Et paljud propagandatalituse ametlikud sooviavaldused olid suulised, tõestab lisaks üksikjuhtumite materjalidele veel ka “Vaba Maa” peatoimetaja Eduard Laamani kiri talitusele 1935. aasta 11. novembrist, milles ta määrab korralduste vastuvõtmiseks kindlad telefoninumbrid, et vältida nende sattumist juhuslikult telefoni juures viibivate isikute kätte ja kindlustada korralduste täpset vastuvõttu.⁶²³ Varsti pidi Laaman teadet kordama, seekord koos palvega anda korraldustele selgepiirilne telefonogrammi kuju ja fikseerida nii edastaja kui saatja.⁶²⁴

Vaikiva oleku hammasrataste vahele sattunud Jaan Tõnisson kasutas kõiki võimalusi, et propagandatalituse tegevust paljastada. 1938. aasta 2. novembril riigivolikogus peetud kõnes loetles ta valikuliselt talituse sooviavaldusi: “27.10.36. a. Ei tohi avaldada sõnumeid üliõpilaste poolt toime pandud uste ja akende määrimise kohta Tartus. 30.10.36.a. Ei tohi nimetada isamaaliitlasteks isikuid, kes teevad valimiste eeltöid. /-/ 11.12.36.a. Peatoimetajaile käsk – kirjutada Rahvuskogu valimistest osavõtuks õhutavaid artikleid. /-/ 8.01.38.a. Peaministri isiklik ja kirjalik korraldus: rahvarinde moodustamisele tuleb suhtuda täie heatahtlikkusega. Ei tule anda värvingut, et tegemist on ametlikult poolt juhitava või ametliku organisatsiooniga. /-/ 14.01.38.a. Ei tohi kirjutada sellest,

618 ERA. F. 827. N. 1. S. 1a. L. 270, 189.

619 ERA. F. 827. N. 1. S. 1a. L. 41.

620 ERA. F. 827. N. 1. S. 1a. L. 128.

621 ERA. F. 827. N. 1. S. 1a. L. 186.

622 ERA. F. 1093. N. 1. S. 20. L. 6.

623 ERA. F. 1093. N. 1. S. 20. L. 28.

624 ERA. F. 1093. N. 1. S. 28. L. 1.

et mõnda ajalehte on karistatud. 24.04.38.a. Keelati arvustav kirjutamine maakonna- ja linnaseadusest, trükiseadusest ja üldse kõigi dekreetide kohta arvustavad sõnavõttud ära jätta.”⁶²⁵ 1938. aasta lõpus Tartus “Vanemuises” oma valijaskonnaga kohtudes jätkas Tõnisson paljastustööd: ei tohi kirjutada endiste riigivanemate märgukirjast K. Pätsile; peaministri korraldusel ei tohi kirjutada küsimusest, kas põhiseadus läheb rahvahääletusele või mitte; keelatud on avaldada kirjutisi valimistel ilmsiks tulnud korrariikkumistest; ei tohi kirjutada katsetest esitada riigivolikogus arupärimisi valitsusele; keelatud on J. Tõnissoni nime avaldamine ühenduses poliitiliste sündmustega jne.⁶²⁶

Propagandatalituse tegevuse ametlik ideoloogia ilmneb kasvõi kaaskirjas, mille propagandajuht Oidermann lisas 1934. aasta 13. oktoobril Tartu “Õpilaslehele” saadetud Johan Laidoneri kirjale ja foto klisheele: “Mina sooviksin, et meie noorsugu kasvaks positiivses elutahte vaimus, et meie noored otsiksid oma ümbrusest ja kaaskodanikkude juurest kõike, mis on hea, mis on ilus, ja et meil kaoks või vähemalt jääks tahaplaanile kõike kritiseeriv ja mahategev ilmavaade.”⁶²⁷

Lisaks bülletäänidele ja ametlike sooviavaldustega (ükskõik kas kirjalikus või suulises vormis) varustatud kirjutistele mõjutati lehti ka mitteametlikus vormis. Nii sai “Postimehe” toimetaja M. Nurk 1935. aasta 30. märtsil talitusest H[ugo].K[ukke].-lt kirja, milles nenditi, et Soome lehed lähevad Eesti olude ja riigitegelaste kritiseerimisel “juba päris liiale.”⁶²⁸ “Neile tuleks öelda, et see on lubamatu võõraste asjade sisse segamine, mis ei tule kummalegi maale kasuks. Meie poolel ei ole üldse mõeldav, et ükski leht ühegi teise riigi kohta niiviisi kirjutaks, kõnelemata veel sõbraliku riigi ja vennasrahva asjus. Meie avalikul arvamisel on küllalt riiklikku iseteadvust, et kindla sõnaga protesteerida sellise talitusviisi vastu. See on seda enam vajalik, et kahjuks meie saadik Soomes ei ole nähtavasti suutnud luua õigeid sidemeid ja vahekordi Soome avaliku arvamise tegijatega. /-/ Palun Sind väga kõige selle puhul kirjutada ja avaldada “Postimehes” üks korralik protesti-juhtkiri, üksikasju mitte refereerides ja tsiteerides, vaid üldjoontes näidates, et Soome lehtede talitusviis astub üle riikide ning rahvaste vahelisest kombest ja taktist. Sa tunned seda asja ise kõige paremini,” seisis selles kirjas.

Propagandatalitust võisid mõned lehed katsuda ära kasutada oma konkurentide vastu. Nii kaebas Narvas ilmunud “Põhja Kodu” 1938. aasta 10. augustil politseivalitsuse direktorile, et ajaleht “Uus

625 Harro, Halliki. Ajakirjanduse õiguslik regulatsioon Eestis aastail 1918-1940 ja 1990-1993. Tartu, 1994. Lk. 83-84.

626 Tomingas, W. Vaikiv ajastu Eestis. New York, 1961. Lk. 465-466.

627 ERA. F. 1093. N. 1. S. 20. L. 1.

628 ERA. F. 1093. N. 1. S. 20. L. 20.

Eesti Narva Uudised” on avaldanud lubamatuid teateid Vene pommitajast Narva kohal, Vene vahilaevast Eesti vetes, piiriületajatest jms.⁶²⁹ Propagandatalitus lükkas aga kaebuse tagasi.

1938. aasta 15. novembril kooskõlastas propagandatalitus välisministri poolt peaministrile mõeldud kirja kava: “Vastavalt suulisele ettekandele palun Teid lahkesti korraldada, et valitsuse informatsiooni ja propaganda talitus teataks ajalehtedele, et Saksamaal asetleidnud ja edaspidi asetleidvate juutide vastu sihitud sammude kohta, samuti ühenduses nende sammudega Saksamaal ja teistes maades juutide ning sakslaste vaheliste kokkupõrgete kohta, on neil lubatud avaldada ainult neid teateid ja välismaa ajakirjanduse kommentaare, mida annab edasi ETA. Ühtlasi palun lasta korraldada, et nendele sõnumitele ja refereerimistele ei antaks sisule mittevastavaid ja sensatsioonilisi pealkirju.”⁶³⁰

Välisministeeriumi roll propagandatalituse kaudu ajakirjanduse suunamisel kasvas aasta-aastalt. Lisaks tavalistele välisestlastele pidi ajakirjandus välisministeeriumi juhendamisel hoolitsema ka väliseestlaste kojutoomise⁶³¹ ja väliskaubanduse hea maine eest.⁶³² Välisuudiste valdkonnas ajakirjanduse õpetamisega konkureeris ministeeriumiga aga ka sõjavägede ülemjuhataja, kutsudes sellega esile kergemaid arusaamatusi propagandatalituse ja välisministeeriumi vahel.⁶³³

Sõjategevuse puhkemisel Euroopas määrati peaministri poolt sõjategevuse ja sellega seonduva välisinformatsiooni kajastamiseks kord, et selleks võib kasutada vaid ETA kaudu saabuvasid välisministeeriumis kontrollitud teateid. 1939. aasta 5. septembril peaminister Eenpalu täpsustas seda korda: lisaks ETA teadetele võivad toimetused kasutada ka ise raadio teel vastu võetud teateid, kuid ainult neil aladel, “millest meie siseelu on tarvilik informeerida tehnilisel, kaubavahetuse, laevanduse, rahanduse, erapooletuse jm. aladel. Enne nende poolt vastuvõetud teadete lehte paigutamist küsivad ajalehed sisepoliitilisest küljest valitsuse informatsiooniosakonna ja välispoliitilisest küljest välisministeeriumilt, selle järgi kumma iseloomuga teade on, luba”; ETA nimel peab samalaadset kontakti välisministeeriumi ja propagandatalitusega ETA direktor; sõjavägede staabi huvide täitmise eest ajakirjanduses vastutavad välisministeerium ja propagandatalitus, kes staabiga ka ühendust peavad.⁶³⁴

Eesti ja Nõukogude Liidu vastastikuse abistamise pakti elluviimiseks moodustatud segakomisjoni

629 ERA. F. 1093. N. 1. S. 49. L. 1.

630 ERA. F. 1093. N. 1. S. 49. L. 18.

631 ERA. F. 1093. N. 1. S. 49. L. 22.

632 ERA. F. 1093. N. 1. S. 49. L. 23.

633 ERA. F. 1093. N. 1. S. 49. L. 36-37.

634 ERA. F. 1093. N. 1. S. 53. L. 3.

poolt mereväe osas alla kirjutatud protokollides sisaldus ka tsensuuriklausel. Sellest johtuvalt edastas propagandatalitus 1939. aasta 12. ja 13. oktoobril kõigile enam kui kord nädalas ilmuvatele perioodilistele väljaannetele, Riigi Ringhäälingule ja ETale järgmise valitsuse sooviavalduse: “Mitte avaldada miskisuguseid teateid, kirjutisi ega kujutisi Eesti ja Nõukogude Liidu väeüksuste, laevastiku, rannakaitse, lennuväe, dislokatsiooni, väeüksuste liikumise ja ümberpaigutamise, samuti julgestusteenistuse kohta, arvatud välja Sõjavägede Staabi poolt kas otseselt või Riikliku Propaganda Talituse kaudu avaldamiseks antav ametlik informatsioon või samade asutuste poolt ametlikult lubatud fotomaterjalid.”⁶³⁵ 16. oktoobril 1939 edastas siseministeeriumi politseitalituse direktor Joh. Sooman kõikidele prefektidele korralduse: “Ühenduses N.S.V. Liidu sõjaväeosade asumisega Eestisse ja sõjasaladuse hoidmise sihiga palun teostada Teie tegevuspiirkonnas ilmuvate ajalehtede, ajakirjade ning igasuguste muude perioodiliste kui ka mitteperioodiliste trükitoodete kõige valjumat järelevalvet, et hoida ära igasugust teadete avaldamist, mis puudutavad Eesti ja Nõukogude Liidu sõjaväeosade dislokatsiooni, väeüksuste liikumist ja ümberpaigutamist, või mis käivad laevade, lennuväe ja merejõudude, rannakaitse osade kohta, missuguste on keelatud vabariigi valitsuse määrusega 9. jaanuarist 1924 (RT 1924, 10/11 ja RT 1935, 16, 156). Seda eeskirja tuleb kohandada samuti raadiosaadete, kinofilmi ja fotoasjandusele. Trükitooted, missugused sisaldavad keeluvastaseid teateid või kujutisi, kuuluvad konfiskeerimisele Kaitseseisukorra seaduse § 20 p. 5 alusel, tulevad nende avastamisel aresti alla panna ning süüaluste vastutuselevõtmiseks juurdlust alata. Ühtlasi palun Teie tegevuspiirkonnas ilmuvate ajalehtede ja ajakirjade vastutavaid toimetajaid hoiatada avaldamast nende poolt väljaantavais trükitoodetes ka igasuguseid muid sõjaväelise iseloomuga teateid, arvatud välja selleks ametlikult volitatud asutuste poolt antud informatsioon.”⁶³⁶

1940. aasta 4. jaanuaril pani propagandatalituse informatsiooni osakond ajalehtede suhtes valitsuse sooviavaldusena maksma korra, mille kohaselt võis teated Eesti ja välismaa laevade liiklemisest seoses Eesti asutuste ja ettevõtete poolt sooritatud tehingutega avaldada vaid majandusministeeriumi nõusolekul.⁶³⁷ 22. veebruaril täiendati seda korda teedeministri soovil nõudega, et kõigist Eestiga seotud laevade liiklemisest võib tuua teateid vaid tagantjärele. 29. aprill aga soovisid kaubandus-tööstuskoda ja Eesti Laevaomanike Ühing veelgi rangemaid piiranguid, et vältida majanduslikku ja laevanduslikku spionaazhi ning laevaomanike ja meremeeste suhete halvenemist.⁶³⁸ Majandusministeerium ja välisministeerium nõudsid kõigi laevaliiklust puudutavate teadete keelamist. 13. aprillil teataski propagandaminister A. Oidermaa teedeministrile, et

635 ERA. F. 1093. N. 1. S. 53. L. 15.

636 ERA. F. 1093. N. 1. S. 53. L. 16.

637 ERA. F. 1093. N. 1. S. 56. L. 4-6.

638 Samas.

trükiseaduse § 21 alusel on maksma pandud kord: “Eesti laevade ja nende liiklemise kohta seoses Eestiga, võib avaldada ainult neid teateid ja kuulutusi, mille avaldamiseks on nõutud Veeteede Talituse konkreetne nõusolek või mis antakse ametlikult kas Riikliku Propaganda Talituse või Veeteede Talituse poolt. Selle kintsenduse alla ei käi kirjeldused meresõidust ilma konkreetseid fakte (laeva nimi, siht- ja kodusadam, marsruut, laadung, reisijad jne) paljastamata, s.t. kirjeldused n.-ö. väljaspool aega ja ruumi.”⁶³⁹

1940. aasta 6. veebruaril edastati ajakirjandusele valitsuse sooviavaldus, mille kohaselt riigivolikogu ja riiginõukogu komisjonide koosolekutest võis ajalehtedes avaldada vaid seda materjali, mis “Riigivolikogu resp. Riiginõukogu peasekretäri poolt ametliku informatsiooni-bülletääni kujul on ajalehtedele saadetud.”⁶⁴⁰

Tundub, et 1940. aasta I poole ärevas õhkkonnas ütlesid nii mõnigi kord üles nii ajakirjanike kui propagandatalituse töötajate närvid. Pärast “Päevalehe” vastu tõstetud süüdistuse “Svenska Dagbladeti” kirjutise ebatäpses refereerimises alusetuks osutumist kirjutas “Päevalehe” pea- ja vastutav toimetaja H. Tammer talitusele: “Ma ei taha ka siinkohal hakata avaldama oma isiklikku arvamisi ajalehtede ja ametiasutuste koostöö aluste kohta, kuid ma julgen siiski arvata, et toimetajate põhjendamatu kvalifitseerimine “võltsijaiks” ei meelita vist eriti ühtki ajakirjanikku, jätab aga asjast puudutatud arusaamatusse mõningate arusaamiste suhtes.”⁶⁴¹

3.2. Ajakirjanduse reageeringud sõnavabaduse olukorrale alates 1934. aasta 12. märtsist kuni 1934. aasta lõpuni.

Kaitseseisukorra väljakuulutamine 1934. aasta 12. märtsil ei tekitanud ajakirjanduses esialgu mingit muret ega ohuaimdust oma olukorra suhtes.

Vaid mõni päev enne kaitseseisukorra maksmapanekut 1934. aasta 12. märtsil tuletas Jaan Tõnisson “Postimehes” meelde oma konflikti ajakirjandusega 1933. aasta suvel. “Suur osa ajakirjandusest omakorda aitas aina õli tulle valada. Sihiliku kahtlustuse, laimu ja insinuatsiooni teel külvati üldist ärevust, mis pidi laialised rahvahulgad viima tasakaalust,” kordas Tõnisson oma möödunudsuvist retoorikat.⁶⁴² Tema sõnul asus “suurem osa kodanlikust ajakirjandusest ägedasse vastasrinda valitsuse püüetele. Kodaniku-vabaduse nimel rünnati valitsust ja selle juhti kõige vihasemalt. Aidati

639 ERA. F. 1093. N. 1. S. 56. L. 7.

640 ERA. F. 1093. N. 1. S. 53. L. 28

641 ERA. F. 1093. N. 1. S. 52. L. 8.

642 [Tõnisso]-n, [Jaan]. Mis öeldakse nüüd! // Postimees. 09.03.1934. Nr. 67.

kõik rahustamise katsed halvata ja õhutati üldist ärevust.” Ka leidis endine riigivanem, et Konstantin Pätsi valitsuse järeleandlikkus ajakirjanduses soovitud suunale on viinud riigi ärevusse, millest pääsemiseks tuleb rakendada mullusest hoopis tõsisemaid kodanikuvabaduse piiranguid. Päev hiljem tegi Tõnisson ajakirjanduse käitumisele oma valitsuse suhtes uusi etteheiteid: “Kõik, mida suudeti aga suust välja ajada ehk paberile panna teotamise, kahtlustamise, laimu, mõnitamise ja varjuheitmise poolest, valati välja meie peale, sest et meie julgesime avalikult nõuda kõikidelt enesekitsendust, distsipliini, korda ja kohusetäitmist, - vastase korral aga appi võtta riikliku võimu, et luua korda.”⁶⁴³

“Päevaleht” vastas Tõnissoni sõnadele vihase artikliga, öeldes, et “suurema osa kodanliku ajakirjanduse” vastasrind valitsusele oli tingitud sellest, et “ajakirjanike veendumuse ja parema arusaamise järele valitsuse sammud tegelikult pidid andma sootu teisi tagajärgi, kui seda, mida ta lootis. /-/ Nimelt ei olnud selles mingit meetodit.”⁶⁴⁴ “Päevaleht” tuletas taas meelde Tõnissoni tsensuuri erakondlikkust ning reglementeerimatust, leides, et nüüdse ülemjuhataja “strateegiline iseloom” kindlustab mulluste vigade vältimise.

Nii tähistasidki juhtivad lehed kaitseseisukorra sisseseadmist omavahelise sõnasõjaga. “Postimehes” vastas Tõnisson omakorda “Päevalehele”, leides selle tooni kinnitavat, et “kui tema saaks, siis paneks tema nüüd jälle kajama mullused helid. Kui mullused vastasrindlased nüüd oskavad valitsuse suhtes endid õige taltsalt väljendada, siis küll just selle tõttu, et nüüd on vägede ülemjuhataja sisekaitseülem kohustes üles seadnud valju nõudmise: ajalehtede toimetajad peavad ise selle järele valvama, mis nende lehed kirjutavad, - kui mõni ajaleht hakkab valitsusele raskusi tegema, tuleb karistus kuni lehe jäädava sulgemiseni!”⁶⁴⁵ Tõnisson nentis, et tema valitsuse omaaegne kava panna maksma samasugused ranged meetmed oli ära jäänud vaid vastutulekuna ajakirjanike palvetele. “Kui võidakse meile valitsuses siin midagi ette heita, siis küll vahest ainult seda, et meie olime ajalehtede, nende väljaandjate ja toimetajate suhtes liig leplikud ja humaansed. Neile oleks nähtavasti pidanud vastu astuma täie valjusega nagu nüüd, - teisest keelest ei saa nemad aru,” arvas Jaan Tõnisson.

1934. aasta 12. märtsil Konstantin Pätsi valitsuse poolt maksma pandud kaitseseisukord pälviski “Postimehe” veergudel Jaan Tõnissoni aktiivse heakskiidu. Tõnisson nimetas valitsuse astunud sammu vajalikuks ja mõõdapääsmatuks ning avaldas täit usaldust Johan Laidonerile. “Võime kinnitada, et ühes meiega on kahtlemata kõik teadlikud kodanikud valmis lojaalselt oma peale

643 Tõnisson, Jaan. Aktsiooni vastu aktsioon! // Postimees. 10.03.1934. Nr. 68.

644 Päevaleht. 14.03.1934. Nr. 72. Mis öeldakse nüüd?

645 [Tõnisso]-n, [Jaan]. Ei, - tema ei ole midagi õppinud! // Postimees. 16.03.1934. Nr. 74.

võtma kõiki paratamatuid kohustusi ja kitsendusi kaitseseisukorra teostamisel, kui riiklikku võimu kindla käega kasutatakse riikliselt lähtekohtadelt riiklikkudes huvides,” kirjutas ta.⁶⁴⁶

15. aprillil peetud Eesti Ajakirjanike Liidu peakoosolekul ei tõstatunud ajakirjandusvabaduse küsimus.⁶⁴⁷

1. juunil pühendas “Päevaleht” oma juhtkirja tõhusa riikliku propagandatöö nõudmisele. “Valitsuse sammud peaksid leidma juba nende kavatsusastmes laialdase ja mitmekesise valgustamise võimalikult kogu rahva keskel. Inimesile peaks püütama teha selgeks, miks on üks või teine samm vajaline ja miks nimelt sellisel kujul, nagu ta tehakse. Riiklik propaganda peaks õhutama rahva keskel optimismi - kuigi mitte alusetut - ja usku parema ning inimväärsema elu võimalusse,” juhendas “Päevaleht”.⁶⁴⁸ Augustis nentis leht, et propagandaameti kiire käivitamisega pole hakkama saadud: “12. märtsil tõsteti meie ajakirjanike poolt üles küsimus ajakirjanduse järjekindlast informeerimisest, et see suudaks täie kaaluga täita oma ülesandeid valitsuse ja rahva ees, kuid see on jäänud seni vagaks sooviks /-/ Meie riigi tulevane struktuur on aga küsimus, mis huvitab laialdasi ringkondi kõige enam.”⁶⁴⁹ Tuleb aga silmas pidada, et riikliku propagandaameti tugevdamist nõudes lootis “Päevaleht” sellest kujunevat kahepoolset suhtluskanalit valitsuse ja ajakirjanduse (st. üldsuse) vahel.

Mõningat rahulolematust oma olukorraga kutsus ajakirjanduses esile alles kaitseväge ülemjuhataja plaan keelata lehtede ilmumine järgmise päeva (st. homse) kuupäevaga. “Päevaleht” selgitas, et senine ilmumiskord polnud kapriis, vaid eluline vajadus: pärastlõunal Tallinnas ilmuvatele lehtedele trükiti homme kuupäev seetõttu, et nad järgmise päeva hommikuks provintsis müügile jõudes oleksid sealsete värskete kohalike lehtedega jaemüügis konkurentsivõimelised. “Ajalehed on seni rakendunud parima tahte ja parima arusaamisega riigi ja rahva poliitilise huvide teenistusse ja nad väärisksid oma pingutustes ka tunnustust võimudelt. Ajalehed ei tohiks olla millegagi teeninud seda, et vähepõhjendatud kaalutlustega tullakse sunniviisiliselt muutma nende olemasolu aluseid. Kahju ei oleks selle asemel mitte ainult ajalehtedel, vaid ka rahval ja valitsusel. Iga valitsus, olgu ta nii tugev kui tahes, vajab hästiorganiseeritud, elujõulist ja informatsioonivõimelist ajakirjandust, mis on niivõrd tunnustatud tõde, et selle üle ei maksa kulutada sõnu,” kirjutas “Päevaleht”.⁶⁵⁰ 18. juunil uus kord siiski jõustus.⁶⁵¹

646 Tõnisson, Jaan. Riiklik paratamatus! // Postimees. 14.03.1934. Nr. 72.

647 Päevaleht. 17.04.1934. Nr. 134. Ajakirjanike parlament oli koos.

648 Päevaleht. 01.06.1934. Nr. 147. Riiklik propaganda.

649 T[ammer], H. Rahunemisajajärk. // Päevaleht 21.08.1934. Nr. 229.

650 Päevaleht. 08.06.1934. Nr. 154. Ajaleht ja sundmäärus.

651 Päevaleht. 15.06.1934. Nr. 161. Tähelepanuks “Päevalehe” lugejaile ja kuulutajaile.

Ajapikku hakkas “Päevalehes” kõlama üha süvenev rahulolematu saladuselooriga valitsuse kavade ümber. Juulikuus ilmus mitu juhtkirja, mis kritiseerisid korporatiivset ühiskonnakorda ning hoiatasid valitsust selle tee valimise eest. Ilmus karikatuur K. Pätsist ja tema korporatiivse korra ihalusest.⁶⁵² Sügisel lisandus sellele kriitika valitsuse kava kohta moodustada parlamendi teine koda ilma valimisteta, nimetades seda despotismi-lähedaseks mõtteks.⁶⁵³

Avaldati ka teateid eeltsensuurile allutatud Läti ajakirjanduse kohta⁶⁵⁴ ning refereeriti Saksamaa juhtkonna korraldusi sealse ajakirjanduse suu sulgemiseks.⁶⁵⁵ Kas osati “Päevalehes” juba augustis karta, et need Göbbelsi ettekirjutused sarnanevad suurel määral vähem kui poole aasta pärast Eestis rakenduva Eenpalu sundmäärusega? Igatahes meenutati “Päevalehes” 3. novembril K. Eenpalu sõnu aastast 1921, kus ta nimetas ajakirjanduse teeneid iseseisvuse saavutamisel sama suurteks kui sõjaväe omi, ning nenditi: “Avalik arvamine ei sünni viimistletud tõena korraga, vaid alles siis, kui poolt- ja vastuväited kaalutud. Kui aga tõe otsimine monopoliseeritakse, kui ainult ühele poolele antakse analüüsi patent, siis ei saa selle tagajärjel tekkida säärast avalikku arvamist, mis hulkasid tõmbaks analüüsi teraselt jälgima ja seda protseduuri hingeliselt kaasa elama. /-/ Ka ajakirjanduse lipukirjaks on: ühises vaimus tõeotsimisele! Aga seda selles teadmises, et a priori tõdesid on vähe, küll aga palju neid, mis ootavad avastamist ja puhastamist sellest, mis küll kiirgab, kuid ometi pole kuhas kuld.”⁶⁵⁶

10. novembril astus “Päevaleht” välja parlamentarismi kaitseks, märkides, et autoritaarne juht murdub koos riigiga, parlametaarne kord aga suudab sobimatu valitsusjuhi õigeaegselt kõrvaldada. Parlamentarism on aga tihedalt seotud vaba ajakirjandusega: “Kui meie parlament saadeti pikemaajalisele puhkusele, oli arvamine (vähemalt ajakirjanduses), et rahva poliitilisi meeleolusid suudab kajastada ajakirjandus. See ei ole aga teostunud. Ka ajakirjandus on jäänud tummaks. Ajakirjandus käsitab turismi, nime muutmise ja mitmesuguseid tehnilisi küsimusi, kuna puhtpoliitilised probleemid kipuvad hoopis kaduma sealt. Nähtavasti ei saa ajakirjandus küllalt tungida ilma oma paarimehe – parlamendita – rahva tundeorganite sisemusse, nähtavasti kuulub ajakirjandusele siis enam reguleeriv (vähemalt praegustes oludes) kui algatav ülesanne, ja parlamendi puudumisel võib niihästi valitsus kui ka ajakirjandus pikapeale jääda pimedusse./-/ Liig pikale veninud erakordne seisukord võib kujuneda süsteemiks saavaks autoritaarseks korraks,

652 Päevaleht. 19.08.1934. Nr. 34. Karikatuur.

653 Päevaleht. 15.11.1934. Nr. 284. Põhiseaduse tõlgitsemisest ja teise koja ihalemisest; Päevaleht 16.11.1934. Nr. 285.

Kas ühe- või kahekojaline parlament?

654 Päevaleht. 25.07.1934. Nr. 202. Hümn juhiprintsiibile.

655 Päevaleht. 08.08.1934. Nr. 216. Korraldus Saksa ajakirjanduse suu sulgemiseks.

656 Päevaleht. 03.11.1934. Nr. 306. Avaliku arvamise sünnist.

millest loobumine aga juba väga raske.”⁶⁵⁷ Nädal hiljem nentis “Päevaleht”, et poliitiline võitlus küll väsitas inimesi, kuid “samal hetkel tekitas lainetusi ja pani liikuma rahvahulki nii mõneski sihis ja suunas. Kui nüüd seda kõike ei ole, koosolekusaalid on tühjad – tuled sealt kustutatud ja ajalehed toovad vaid valitsuse teadaandeid, kirjutavad perekonnanimede muutmise vajadusest, nii nagu seda keskkohast soovitakse, kas siis ei ole karta, et rahvas, kes äsja elas nii tormirikast poliitilist elu, et ta nüüd vaikivas olekus – maha jäetud oma juhtidest, ära eksib ega tea, kuhu ta välja jõuab, kui kord teda jälle lubatakse poliitilisele näitelavale.”⁶⁵⁸

18. detsembril 1934 ilmunud siseministri sundmäärusele nr. 19 reageeris “Päevaleht” teravalt, leides, et see läheb liiga kaugele, “nii et ajakirjandus enam ei saa täita oma sotsiaalset kohustust lugejate ees ega informeerida neid kahjustest, mis teadmatuse tõttu võivad neid puudutada vahel vägagi valusalt. /-/ Valitseb nähtavasti eelarvamine, et ajakirjanikud muud ei tahagi teha, kui rikkuda ja segada valitsuse tööd. Üksikuid vääratusi võib ajakirjanike poolt olla tulnud ette, kuid asjatu on mõne vääratuse pärast isoleerida täiesti valitsusasutused ajakirjandusest. Meil kurdetakse niigi, et valitsuse ja rahva vahel puudub side ja leitakse, et “vaikiv olukord” pole kasulik ka valitsusele. Viimaste sidemete katkilõikamine nõuaks siiski vist veidi enam kaalumist.”⁶⁵⁹

Jaan Tõnisson leidis sundmäärusele pühendatud “Postimehe” juhtkirjas tagasihoidlikumalt, et sundmääruse nõuded kõlbluse hoidmisest ja demokraatliku riigikorra ründamise keelamisest on õigustatud, kuid nõudis samas määruse poliitiliste ettekirjutuste täpsustamist ning seejärel nende ausat täitmist: “Vastasel korral oleks tõsine ajakirjandus sunnitud minema ettevaatuses nii kaugele, et ajakirjanduse-vabaduse parem osa – kohustus tõe ja õiguse eest väljaastumisel – kannataks, ja avalik arvamine ei saaks õieti välja kujuneda.”⁶⁶⁰

“Päevalehe” arvates piisanuks valitsuse ja ajakirjanduse vahelise koostöö jaluleseadmiseks senistestki seadustest, kui nendele lisada tihe kontakt valitsusametnike ja juhtivate toimetajate vahel.

Need juhtkirjad jäidki viimasteks endasarnasteks. Uue, 1935. aasta tulekuga algas Eestis lõplikult ka vaikiv ajastu, mis viis viie aastaga omariikluse märkamatu mandumisele. Hilisemad katsed kehtestatud korda kritiseerida (“Postimees”, “Vaba Maa”, “Rahva Sõna”) said võimude kõige resoluutsema vastulöögi osaliseks (vt. järgmine alajaotus).

657 T[ammer], H[arald]. // Vaatlusi ja tähelepanekuid. Päevaleht. 10.11.1934. Nr. 310.

658 Lattik, Jaan. Vaikivas olekus. // Päevaleht 17.11.1934. Nr. 317.

659 T[ammer], H[arald]. // Sundmäärus ajakirjanduse kohta. Päevaleht 21.12.1934. Nr. 351.

660 Tõnisson, Jaan. // Ajakirjanduse-vabaduse õige reguleerimise huvides. Postimees. 21.12.1934. Nr. 349.

3.3. Repressioone ajakirjanduse vastu aastail 1934-1940.

3.3.1. Ajalehtede tasalülitamised ja sulgemised.

Rängimad karistused, mis lehtedele osaks said, olid mõistagi sulgemised või täielikud tasalülitamised. Esimene episood selles vallas alates 1934. aasta 12. märtsist oli kirjastusühingu "Võitlus" sulgemine.

1934. aasta 12. märtsil pani kaitseväge ülemjuhataja sisekaitse ülem kohustes kindral-leitnant Johan Laidoner oma otsusega nr. 2527 seisma ajalehtede "Võitlus" (Tallinn), "Uued Ajad" (Viljandi), "Võrumaa Tulevik", "Lääne Teataja", "Meie Võitlus" (Kuressaare), "Kalevlane", "Häire" (Tartu), "Herold" (Tartu) ja "Vabadussõjalaste Koduleht" (Tallinn) ilmumise kuni kaitseisukorra kehtvuseni, tühistades ühtlasi ka ajalehtede "Isamaalane", "Ärka Eesti" ja "Vabadussõjalaste Võitlus" registreerimised.⁶⁶¹ Samal päeval sulges sisekaitse ülem oma otsusega nr. 2529 ka kirjastusühingu "Võitlus" kuni 1934. aasta 1. septembrini, kuna see oli "andnud välja perioodilisi ja mitteperioodilisi trükitooteid, mille kaudu on avaldatud Põhiseadusega maksma pandud riigi- ja ühiskondliku korra vastast propagandat, ässitatud rahvast üles selle korra vastasele tegevusele ja õhutatud vaenu üksikute rahvakihtide vahel, mis on hädaohtlik üldisele rahule ja ühiskondlikule julgeolekule."⁶⁶² Otsus tugines riigivanema otsusele sama aasta 12. märtsist, kaitseisukorra seaduse §§ 7 ja 9 p. 10 ja 12. "Võitluse" talitus otsiti 13. märtsil läbi ning pitseeriti, riigivõim hakkas pankadest jm. otsima kirjastusühingu varasid.⁶⁶³ Sama aasta 22. augustil pikendas Laidoner (seekord kui kaitseväge ülemjuhataja) oma otsusega nr. 522 kirjastusühingu "Võitlus" sulgemist kuni kaitseisukorra kehtvuseni.⁶⁶⁴

1934. aasta 22. novembril sulges siseminister sisekaitse ülem ülesannetes K. Eenpalu kuni kaitseisukorra kehtivuseni Tartus ilmunud ajalehe "Vaba Sõna" selle valitsusvastase suuna ja endiste vabadussõjalaste juhtivate tegelastega ühendusepidamise eest.⁶⁶⁵

Ajalehe tasalülitamisenä on vaadeldav ka "Postimehe" sekvestri alla panek, millele eelnesid mitmed kergemad karistused.

⁶⁶¹ ERA. F. 852. N. 1. S. 2493. L. 111.

⁶⁶² ERA. F. 852. N. 1. S. 2493. L. 1.

⁶⁶³ ERA. F. 852. N. 1. S. 2493. L. 26

⁶⁶⁴ ERA. F. 852. N. 1. S. 2493. L. 13.

⁶⁶⁵ Päevaleht. 23.11.1934. Nr. 323. "Vaba Sõna" ilmumine peatati.

Juba 1934. aasta 14. detsembril karistas politseivalitsuse direktor "Postimehe" vastutavat toimetajat Oskar Mändi 600-kroonise rahatrahvi või 30-päevase arestiga, kuna "Tartus ilmuv asjalehes "Postimees" on vaatamata mitmekordistele hoiatustele korduvalt avaldatud kirjutisi, mis sisaldavad sihilikku lugupidamatust siseministri korralduste vastu ja tekitavad sellega ärevust ja lahkkelisid avaliku elu organite vahel, mis praeguses olukorras on lubamatu ja mõjub takistavalt riigielu rahulikule arengul."⁶⁶⁶ Mändi selgitas oma edasikaebuses siseministrile, et kõiki võimudelt saadud korraldusi (J. Teemandi kohtukõne avaldamise keeld, Riigikogus peetud kõnede referaadi avaldamise keeld, sõjalaevade protsessi kirjeldamise keeld jne) on "Postimehes" täidetud, ent see ei vabastanud karistusest. Uus karistus järgnes 1935. aasta 19. jaanuaril, mil Mändile määrati 1500 krooni trahvi või 60 päeva aresti siseministri sundmääruse nr. 19 § 9 rikkumise eest (informatsiooni talituse kaudu tulevate valitsuse korralduste mitteametamine).⁶⁶⁷ Karistus jäi Mändile kehtima hoolimata Aleksander Tiitsmaa määramisest "Postimehe" vastutavaks toimetajaks 22. jaanuaril, kuni viimaks märtsis siseminister K. Eenpalu Mändi karistusest vabastas.

1935. aasta 1. mail kirjutas "Vaba Maa" peatoimetaja E. Laaman oma päevaraamatus, kuidas K. Päts "kirub J. Tõnissoni, kes ei taha "Postimehe" saneerimist, vaid selle omanike saneerimist. "Postimees" ise elada valitsuse rahadega ja samal ajal kihutab kõige enam valitsuse vastu, kindlas teadmises, et teda karistada ei saa, sest seda tuleks maksta valitsusel endal. "Postimees" tuleks "Uue Sõnaga" ühendada ja niisama ühendada "Vaba Maa" "Kajaga", et saada korralik leht, kes tugev küllalt "Päevalehega" võistleva."⁶⁶⁸

20. ja 22. juulil avaldas "Postimees" Jaan Tõnissoni juhtkirjad, milles "Kajaga" polemiseerides toetati demokraatlikke väärtusi ning tehti sellest tulenevalt kaudseid etteheiteid Konstantin Pätsi valitsusele. 28. juulil teatas siseminister sisekaitse ülemal kohustes K. Eenpalu oma otsusega nr. 308 asjalehe ja kirjastusühisuse "Postimees" sekvestri alla võtmisest: "Võtnud arvesse, et korduvaist hoiatusist hoolimata on Eesti Kirjastusühisuse "Postimees" väljaandel Tartus ilmuv asjaleht "Postimees" jätkanud tegevust vastuolus ajakirjanduse kohta maksvate sundeeskirjadega, on järjekindlusega arendanud edasi lahkkelisid tegevuses seisma pandud poliitiliste parteide suunas ja sellega on sünnitanud tõsist kahju riiklikus ülesehituse töös praegusel ajal hädavajalikule kodurahvale ja ühistahte saavutamisele rahva keskel. Oma viimasel ajal avaldatud kirjutistes on asjaleht "Postimees" asunud vastu töötama kõigile põhiuundustele, mis valitsus oma maa ja rahva juhtijana peab paratamatuks meie edasises riiklikus hüvanguks, ja on asunud kohtulikult tõestatud

666 Harro, Halliki. Kirjastusühisuse ja päevalehe "Postimees" sekvestri alla panek 1935. a. suvel (uute andmete valguses) // Fakt, Sõna, Pilt XII. Tartu 1989, lk. 46.

667 Samas, lk. 47.

668 ERA. F. 827. N. 1. S. 1a. L. 59.

riikliku kuritegevuse õigustamisele, seejuures mõnitavalt käsitledes praeguse aja ülesehitavat tööd. Ühtlasi võlgneb Eesti Kirjastusühisus “Postimees” riigipangale ja riigi vastutusel töötavatele ja hulgale muudele rahaasutustele suuremaid mitteküllaldaselt kindlustatud summasid ja asudes maksuraskustes, ei tasu isegi laenuprotsente, vaid kasutab juba mõnda aastat temale antud moratooriumi; samuti oma teenijatele palkade maksmises ja tasude õiendamises on tal alalisi raskusi. Arvestades ajaleht “Postimees” kauast iga Eesti ajakirjanduses, ei saa pidada õigeks tema sulgemist, pealegi võiks see sünnitada suuremaid kahjusid tema võlausaldajatele, mispärast tuleb pidada kohasemaks abinõusid, mis võimaldavad K/Ü-sse “Postimehe” ärilise külje tervendamise ja sellega ajaleht “Postimees” ilmumise jätkamise tema äri uuendatud valitsemisel.”⁶⁶⁹ Otsus toetus kaitseseisukorra seaduse § 9 p. 12-le ja kaitseseisukorra muutmise seaduse § 7 l. 2-le. Järgnevalt vallandati peatoimetaja kohalt Jaan Tõnisson (kellele keelduti ka edaspidi perioodiliste väljaannete asutamiseks luba andmast). Siseminister K. Eenpalu keelas teistel väljaannetel “Postimehe” sekvestri alla paneku kommenteerimise.⁶⁷⁰ Uueks peatoimetajaks ja seejärel vastutavaks peatoimetajaks sai Jaan Kitzberg. Mõnda aega oli valitsusringkondades arutlusel ka sekvestrialuse “Postimehe” väljaüürimine “Uus Eestile”.⁶⁷¹

Kolme aasta pärast langetati “kõrgeim karistumäär” järgmisele suurele lehele – ajalehele “Vaba Maa”.

Juba 1935. aasta mais oli K. Eenpalu nõudnud “Vaba Maa” väljaandjalt Aleksander Veilerilt peatoimetaja E. Laamani lahkumist ja lehe suuna muutmist, millest juhatas aga keeldus.⁶⁷² See langes ajaliselt kokku mahukama plaaniga ajakirjanduse tasulitamiseks, mille osadeks oli ka “Postimehe” valitsuse kontrolli alla võtmine ning valitsuslehe “Uus Eesti” asutamine (ilmus 18.09.1935-21. juuni 1940). 1935. aastal aga veel “Vaba Maani” ei jõutud. 1937. aasta aprillis nõudis Eenpalu uuesti Laamani ning ajakirjanike Harald Vellneri ja Arnold Süvalepa lahkumist “Vaba Maast” ja valitsuskomisjoni sisseseadmist lehte, kui “Vaba Maa” oli kajastanud Jaan Tõnissoni ähvardust alustada Rahvuskogu vastu kohtuprotsessi, kui see peaks kehtestama uue põhiseaduse ilma rahvahääletuseta.⁶⁷³ Laaman kirjutas oma päevikusse 1937. aasta 3. aprillil: “Weiler oli vastanud, et ka vapsid Rõuk ja Jalak olid talt nõudnud minu lahkumist. W. Maa otsustada aga oma peatoimetaja asju ise. Oma elus olla ta 2 korda otsast peale hakkanud ja võivat veelgi kord hakata. Sp. olla ta valmis lehed ennem ise sulgema kui valitsuse kursil neid pikkamööda

669 Harro, Halliki. Kirjastusühisuse ja päevalehe “Postimees” sekvestri alla panek 1935. a. suvel (uute andmete valguses) // Fakt, Sõna, Pilt XII. Tartu 1989, lk. 50.

670 Aru, Krista. Milleks, millest ja kuidas tervendati “Postimeest” 1935. aastal. // Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Paar sammukest XIII. Tartu, 1996 lk. 21.

671 ERA. F. 827. N. 1. S. 1a. L. 71.

672 ERA. F. 827. N. 1. S. 1a. L. 65.

673 ERA. F. 827. N. 1. S. 1a. L. 221.

näljutada laskma. Weileri järel võttis Eenpalu Sihveri vastu ("Päevalehe" väljaandja – A.L.) ja nõudis seda Tammeri asjus. Sihver olla vastanud, et see ju riigivanema usaldusmees – neist poleks lojaalne teda vallandada, ka ei saavat juhatus seda teha ilma peakoosolekuta. – Ei seda mitte, arvanud Eenp. – Lõpuks lepitud Tammeri pikema välisreisiga."⁶⁷⁴ Pikemale reisile Ungarisse sõitis 1937. aastal ka Laaman.

1938. aasta 18. veebruaril saatis välisminister Fr. Akel siseminister Eenpalule salajase kirja nr. 563, milles teatas: "Korduvatel ametlikkudel kõnelustel Tallinnas ilmuvate ajalehtede peatoimetajatega, muu seas ka "Vaba Maa" peatoimetaja Laamaniga, olen mina erilisel rõhutanud, et pilkepildid välisriikide riigipeade ja riigi tegelaste kohta on täiesti lubamatud ja et samuti tuleb hoiduda pahakspanevatest kirjutistest välisriikide, eriti meie suurte naabrite aadressil. Kuna sellest hoolimata on "Vaba Maa" nr. 40, 17. veebruaril 1938 lk. 7 toonud mõnitavaid karrikatuure, mis otseselt kahjustavad meie suhteid Saksamaaga, palun Teie otsust süüdlaste karistamiseks Siseministri sundmääruse nr. 20 § 1 p. 5 ja kaitseseisukorra seaduse § 9 p. 2 põhjal, kusjuures pean soovitavaks määrata kõrgem karistus, mis oleks küllaldaseks tagatiseks sarnaste nähete ärahoidmiseks tulevikus."⁶⁷⁵

Samal päeval laekus siseministrile veel teinegi salajane kiri (nr. 564) välisministrilt: "Kodurahu pidamiseks on Teie poolt Eesti ajakirjandusele antud rida juhtnööre, millede kohaselt muuseas on keelatud kirjutuste ja karrikatuuride avaldamine, mis võiksid osutada kahjulikuks meie riiklikule julgeolekule ja heakorra. Leides, et välise rahu ja heade vahekordade pidamise tähtsus eriti meie suurte naabritega, N. Liiduga ja Saksamaaga, pole väiksem Eesti julgeolekule, kui siserahu, palun Teie vastavaid korraldusi, et Eesti ajakirjandus ei saaks kahjustada riigi välispoliitilisi huvisid. Palun Teie korraldust, et ajalehtede peatoimetajatele ja väljaandjatele teatavaks saaks tehtud, et :

1. Eesti välispoliitika kohta annab teateid ainult Välisministeerium. Mujalt saadud informatsioon pean enne avaldamist olema teatavaks tehtud Välisministeeriumile seisukoha võtmiseks.
2. Karrikatuuride avaldamine riigipeade, Mussolini ja Stalini kohta, on keelatud. Samuti ei tohi avaldada karrikatuure, missugused võivad meie vahekordi teiste riikidega rikkuda.
3. Eriti ei tohi avaldada Saksamaad ja N. Venemaad haavavaid kirjutusi ja kujutusi.

674 ERA. F. 827. N. 1. S. 1a. L. 221-222.

675 ERA. F. 852. N. 1. S. 2563. L. 4.

Ma arvan, et on vist üleliigne lähemalt põhjendada nende korralduste vajadust. Meie ajakirjanduses on korduvalt avaldatud kuulujuttudele põhjenevaid ja tõele mittevastavaid teateid välisriikide ning välispoliitiliste sündmuste kohta, mõttetuid karrikatuure jne. Oleme mitmel korral juhtinud peatoimetajate tähelepanu selliste nähete sobimatusele ja kahjulikkusele riigi välispoliitiliste huvide seisukohast, - kuid tagajärjetult. Mis puutub eriti Saksamaasse, siis märgiksin vaid, et Saksa ajakirjanduses pole alates 1935. a. ilmunud ühtki sihilikku või ebasõbralikku kirjutust Eesti kohta, kuna näiteks “Vaba Maas” 17.2.1938 nr. 40 ilmunud 4 karrikatuuri (mis siia juurde lisatud) ei või teisiti kvalifitseerida, kui mõttetut Saksamaa haavamist, mille siht mulle jääb arusaamatuks. Peab ainult endale seadma küsimust, mis tunnetega näeksime meie sarnast karrikatuuri meie Riigipea ja silmapaistvate riigitegelaste kohta Saksa, Soome või Läti ajalehtedes?”⁶⁷⁶

1938. aasta 28. veebruaril kuulati üle “Vaba Maa” vastutav toimetaja Olev Soots, kes selgitas tüli tekitanud karikatuuride (Gori (Vello Agor) karikatuurid Hitlerist, Göringist, marssal v. Blombergist, marssal Tshiangkaišhekest ja von Neurathist) tagamaid.⁶⁷⁷ Soots selgitas, et tema arvates ei ole karikatuurid siseministri sundmäärusega nr. 19 vastuolus, kuna neis ei leidu midagi rohkemat kui ajakirjanduse tavalistes sõnumites karikatuuridel kujutatud isikute kohta, mistõttu neid võib liigitada pigem “sõbralike sharzhide rubriiki, ei mingil tingimusel aga selliste pilkepiltide hulka, mis kuidagi sündmatult või meie välispoliitilisi huvisid kahjustavalt võiks riivata sõbralikkude riikide tegelasi.” Järgnevalt seletas Soots karikatuuride mõtted üksipulgi lahti – paberitükid Hitleri ümber tähendasid Hitleri enda sõnu saksa rahvast köitvate lepingute puruksrebimisest; õhupallid Göringi ümber sümboliseerisid teda kui Saksa õhujõudude ülemjuhti; suurtükid ja mürsud marssal Blombergi ees tähendasid Saksa varjamatut taasrelvastumist; marssal Tshiangkaišhek varjas end päikesevarju ehk Hiina nõrkade relvajõududega Jaapani kõrvetava päikese eest; von Neurathi tühi kott iseloomustas tema tähe langemist Saksa välispoliitikas. “Seega karikatuurid vaid illustreerivad seisukohavõtte Eesti lehtedes ja maailmaajakirjanduses. Eesti lehtedes ilmunud välispoliitiline materjal on sealjuures saadud riigi poolt kontrollitavalt telegraafiagentuurilt “ETAlt”,” õigustas end Soots. Veel viitas ta Gori kui karikaturisti üldisele tunnustatusele ning tema piltide sagedasele ilmumisele Euroopa ajakirjanduses, ning palus piltide hindamiseks moodustada asjatundlik komisjon. “Täiendavalt lisan juure, et minu teada pole riikliku propagandatalituse, välisministeeriumi ega ka teiste ametasutuste poolt olnud keeldu välispoliitiliste karikatuuride avaldamise kohta ajalehes,” seisab Sootsi ülekuulamisprotokollis.

676 ERA. F. 852. N. 1. S. 2563. L. 41-44.

677 ERA. F. 852. N. 1. S. 2563. L. 6.

1938. aasta 4. märtsil allkirjastas siseminister sisekaitse ülemä ülesannetes K. Eenpalu oma otsuse nr. 1161-Sk: “vaadanud läbi ajaleht “Vaba Maa” asjas toimetatud juurdrluse ja võtnud arvesse, et ajalehes “Vaba Maa” on korduvalt avaldatud pilkelisi kujutusi ja kirjutusi Eestile sõbralikkude välisriikide riigipeade ja teiste juhtivate riigitegelaste kohta, mis on kahjustanud Eesti Vabariigi suhteid välisriikidega ning silmaspidades, et käesolev poliitiliselt pingeline ajajärk nõuab ajakirjanduselt enam kui kunagi varem riikide vahelist sõprust ja koostööd edendavat suhtumist välispoliitilises avaldusis ja et Siseministri sundmääruse nr. 19 § 4 p. 7 järgi on keelatud perioodilistes trükiteodetes avaldada teateid, kirjeldusi või kujutusi, mis võivad rikkuda riigi välispoliitilisi huvisid ja et “Vaba Maa” toimetajaid on meie välispoliitika juhtide poolt korduvalt hoiatatud mitte avaldada halvustavaid kirjutusi ja pilkepilte välisriikide, nende riigipeade ja riigitegelaste kohta, mille “Vaba Maa” toimetused on jätnud tähele panemata, leian, et elltähendatud tegevusega on “Vaba Maa” toimetused teadlikult kahjustanud Eesti Vabariigi välispoliitika huvisid, mispärast aluseks võttes Välisministri kirja nr. 563 Siseministrile ja käsitades kaitseseisukorra seaduse § 9 p. 8, otsutasin: ajaleht “Vaba Maa” ilmumine panna seisma.”⁶⁷⁸

Järgnevalt põhjendati kirjas Gustavsoni kirja avaldamise paratamattust pikemalt, öeldes: “Kui õiendust kohtuga lehele peale oleks sunnitud, siis oleks leht vaevalt saanud oma kaitseks tuua, et Propaganda talitusest vastupidist soovi on avaldatud, seda enam, et sarnast sooviavaldust must valgel ei eksisteeri.” Lõpetuseks paluti lubada “Vaba Maad” uuesti ilmuda või siis tuua “Vaba Maa” Pärnu väljaanne üle tuua Tallinna.

Mida sisaldas endas siis see Oskar Gustavsoni pahandust tekitanud kiri? Ei midagi rohkemat kui trükiseaduse alusel lehele antud õiendust, et valimisjaoskonnas nr. 38 Abja vallas ei levitanud võltsitud valimissedeleid mitte tema, vaid keegi, kes tahtis teda sellega läbi kukutada.⁶⁸⁰

Ka “Vaba Maa” peatoimetaja E. Laaman annab oma päevaraamatus mõista, et ajalehe sulgemise üks olulisi ajendeid oli O. Gustavsoni kirja avaldamine.⁶⁸¹ “Vaba Maa” esindajate isiklikul kohtumisel Eenpaluga süüdistas viimane aga ajalehte ka opositsiooni õhutamises Riigivolikogus.⁶⁸² Küllap tulebki lehe sulgemise tegelikke põhjusi otsida pigem sealt, ehkki nii mõnigi autor arvab lihtsustatult, et karikatuurid olidki sulgemise ainsaks põhjuseks.⁶⁸³

“Vaba Maa” 5. märtsi kirjale K. Eenpalu ei vastanud, kuid andis selle kirja alusel 7. märtsil korralduse otsida välja “Vaba Maas” 1936-1938 ilmunud välispoliitiliselt kahjulikud materjalid.⁶⁸⁴

Siseministeriumis koostatigi kataloog “Vaba Maas” viimastel aastatel ilmunud välispoliitiliselt kahjulikest materjalidest. Lisaks pahanduse ajenditele kanti sinna veel 15 karikatuuri ning neli artiklit. Viimastest esimene (Eduard Laamani juhtkiri “Tunnustus klaasiga” – “Vaba Maa” nr. 21) käsitles Läti välisministri Muntersi klaasitõstmist Itaalias “Tema majesteedi Itaalia kuninga ja Abessiinia keisri terviseks.” Juhtkiri nentis, et sellega sai Lätist esimen Balti riik, kes tunnustas Abessiinia vallutamist. “Rahvasteliidu sekretariaadile lähedalseisev Genfi leht “Journal des Nations” tuletas aga nüüd Muntersile meelde, et Abessiinia on alles rahvasteliidu liige – seepärast olevat küsitav, kas Munters võib veel jääda rahvasteliidu komisjoni esimeheks, kes arutab Kaug-Ida konflikti. Mis siis, kui äkki ühel ilusal päeval loetakse lehest, et härra esimees on sõitnud Tokiosse ja tõstnud klaasi mikaado kui Hiina uue taevapoja terviseks? Tulevat kahetseda, et nii tähtsa komisjoni esimees peab nii kompromiteerivaid lauakõnesid,” kirjutas juhtkiri, küsides, kuidas revideerib see juhtum Balti riikide suhtmist Rahvasteliitu.

680 Vaba Maa. 03.03.1938. Nr. 52. O. Gustavsoni “erasedelite” saladus.

681 ERA. F. 827. N. 1. S. 1a. L. 275, 307.

682 ERA. F. 827. N. 1. S. 1a. L. 275.

683 Veskimägi, K.-O. Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed. Tallinn, 1996. Lk. 18.

684 ERA. F. 852. N. 1. S. 2563. L. 31.

Artiklis “Usutunnistuskriis – Saksamaa vaenlane” (“Vaba Maa” nr 253. 1937) anti kriitiline ülevaade kiriku olukorrast Saksamaal – tagakiusamistest, vangistamistest, usuõpetuse väljajuurimisest koolidest, Vana Testamendi keelustamisest jne. Lühisõnumis “Hitler ja kumminui” aga toodi ära Hitleri sõnad teda Nürnbergi parteikongressil tervitanud politseinikele: “Rahvussotsialistlik riik kergendas politsei ülesandeid seega, et kohe pärast võimuletulekut kõrvaldati novembriaja iseloomulik tunnusmärk, kumminui. Meie arusaamise järgi on kaks võimalust: kas jätkub politseiniku isiklikust autoriteedist või tuleb respekti ja kuulekust luua terarelvaga. Võimatu on aga, nagu mõnel metslasemaal rahvast alavääristada, pekstes ta selga kumminuudiga.” Artiklis “Või asemel kahurid” (“Vaba Maa” nr. 252 – 1936) kirjutati, kuidas relvastumine on Saksa majanduse “kinni tõmmanud”, mida maskeeritakse loosungiga “Kahurid on tähtsam kui või!”

12. märtsil saatis “Vaba Maa” sisekaitse ülemale uue kirja, paludes oma pöördumisele vastata ning osutas viivitusest tulenevatele suurtele ainelistele kahjudele.⁶⁸⁵ 15. märtsil kirjutaski K. Eenpalu “Vaba Maa” 5. märtsi kirjale resolutsiooni: ““Vaba Maa” suleti põhjusel, mis toodud Sisekaitse ülema ostuse motiivides. Teie tõlgitsus on ebaõige. Pärnu väljaande toomine Tallinna ei ole võimalik.”⁶⁸⁶ 18. märtsil saatis “Vaba Maa” sisekaitse ülemale kolmanda palve taasilmumiseks, kus teatas, et 15. märtsil välisministriga peetud läbirääkimiste tulemusena teatas välisminister, et ei pea “Vaba Maa” ilmumise edasist takistamist enam vajalikuks,⁶⁸⁷ ent 22. märtsil otsustas K. Eenpalu jätta ka selle palve tagajärjeta.⁶⁸⁸

“Vaba Maa” ei vandunud aga veel alla. 26. märtsil saadeti avaldus valitsusele, kus teatati samuti välisministri nõusolekust lubada lehel uuesti ilmuda ning tähendati muu hulgas: “Ühe ajalehe sulgemisest välispoliitilistel põhjustel järeldatakse väljaspool emba-kumba: kas põhjalikku lahkuminekut valitsuse välispoliitikast või ühe võõrriigi tegevat vahelesegamist. Kuna esimeseks oletuseks ei leidu kõrvalseisjale silmatorkavaid aluseid, jääb üle teine oletus, mille alusel aga ajalehe kauem kinnijäämine oleks vaevalt kasulik Eesti välisele prestiishile.”⁶⁸⁹

Siseministeerium kommenteeris avaldust kui lihtsalt informatsiooni, mitte edasikaebust, mida oleks üldse võimalik rahuldada. Avaldus tuli arutlusele alles 29. aprilli valitsuse istungil, mida juhatas K. Eenpalu kui peaministri asetäitja, ning “Vaba Maa” kiri võeti vaid teadmiseks,⁶⁹⁰ seda hoolimata välisministri, ülemjuhataja ja suure osa valitsusliikmete nõusolekust lubada lehel uuesti ilmuda.⁶⁹¹

685 ERA. F. 852. N. 1. S. 2563. L. 32.

686 ERA. F. 852. N. 1. S. 2563. L. 33.

687 ERA. F. 852. N. 1. S. 2563. L. 34.

688 ERA. F. 852. N. 1. S. 2563. L. 35.

689 ERA. F. 852. N. 1. S. 2563. L. 36.

690 ERA. F. 852. N. 1. S. 2563. L. 39.

691 ERA. F. 852. N. 1. S. 1a. L. 294, 6.

“Vaba Maa” sulgemist põhjendas Konstantin Päts oma jutuajamises E. Laamaniga arvamusega, et Eestis on lehti liiga palju.⁶⁹² “Vaba Maa” väljaandja Veileri kohtumisel välisminister Fr. Akeliga lausunud aga viimane, et sulgemise põhjuseks olid siiski karikatuurid. Laaman kirjutab oma päevaraamatus: “Vana (Päts – A.L.) olla väga tundlik, kui teda võõrsil karrikeeritakse. Sp. pannud A. (Akel – A.L.) kodus riigipeade karrikeerimise keelu alla. 17/2 karrikatuuridele juhtunud Vana ise ta tähelepanu, kuid õnneks olnud A-l kiri Eenpalule juba ärasaadetud.”⁶⁹³

Ehkki omaaegsete sotsialistide “Rahva Sõna” oli vaikiva ajastu tingimustes kaotanud suure osa oma mõjust ja levikust, sai tallegi osaks otsustava karistuse kandmine.

1937. aasta 6. aprillil pani siseminister sisekaitse ülema ülesannetes K. Eenpalu kuni kaitseisukorra kehtvuseni seisma ajalehe “Rahva Sõna”, mis ilmus Tallinna Kirjastuse ja Trükitööstuse Ühingu “Rahva Sõna” väljaandel ja Alma Kalbergi vastutaval toimetamisel. Sulgemisotsuses (nr. 24-sk) toodi põhjusena asjaolu, et “Rahva Sõna” on “käesoleval aastal järjekindlalt toonud kirjutisi, milles avaldatakse sihilikku lugupidamatust riigikorra ja valitsuse teevuse vastu, õhutatakse klassivaenu ja sallimatust üksikute rahvakihtide ja ühiskondlikkude rühmituste vahel, halvustatakse ning mõnitatakse riigiasutuste tegevust, samuti avaldanud teateid ja kirjeldusi, mis kahjulikud riigi välispoliitilistele huvidele, milliste kirjutiste avaldamine on keelatud Siseministri sundmääruse nr. 19 § 1 ja § 4 p. 1, 2, 5 ja 7ga.”⁶⁹⁴ Otsuse aluseks oli riigivanema otsused 21. novembrist 1934 nr. 949 (RT 101-1934) ja 9. septembrist 1936 nr. 630 (RT 73-1936) ning kaitseisukorra seadus § 9 p. 8.

Riigiarhiivis leidub loetelu “Rahva Sõna” artiklitest, mis just sulgemise tingisid. Need olid: nr. 2 – “Mida peaksid Rahvuskogu liikmed arvestama?”, “Pessimistlikke mõtteid”; nr. 5 – “Siin on meestel selgroogu”, “Töötingimustest, töö ja töolistepuudusest maal”; nr. 7 – “Rahvuskogu asub tööle”; nr. 10 – “Haritud töölist vihatakse”, “Monarhia ja presidentaal-demokraatia”; nr. 11 – “Tasalülitatud Latvia”; nr. 12 – “Arvamusi Rahvuskogu töökäigust”.⁶⁹⁵

Artikkelis “Mida peaksid Rahvuskogu liikmed arvestama” nenditi, et välismaal, ei fashistlikes ega demokraatlikes riikides Eesti siseolukorda ei mõisteta ning alles uue põhiseaduse iseloomust sõltub, kas demokraatlik maailm hakkab Eestit taas usaldama: “Ärgu meie “Uus Eesti” kohvitargad

692 ERA. F. 827. N. 1. S. 1a. L. 278.

693 ERA. F. 827. N. 1. S. 1a. L. 284-285.

694 ERA. F. 852. N. 1. S. 2539. L. 1.

695 ERA. F. 852. N. 1. S. 253., L. 2.

mõtelgu, et Saksamaa võidab või et Saksamaa meid (Vene vastu – A.L.) kaitseb. /-/ Osutume meie oma rezhiimi poolest vastuoluliseks demokraatialle, kes kostab siis suurel arveteõiendamisel meie eest? Kui meie Rahvuskogu oskab õieti hinnata rahvusvahelist olukorda, kui ta meile annab võltsimata demokraatia, siis on kodurahu, mida “Uus Eesti” nii palavalt ihaldab, sada protsenti kindlustatud. Aga kui vaikiv olukord edasi kestab ja demokraatia nime all hakatakse valet kultiveerima, siis muutub see vaen (mille olemasolu keegi ei saa eitada), mis kõigis autoritaarsetes diktatuuri-riikides susiseb tuha all, avalikkudeks lõkkepuhanguteks,” kirjutas “Rahva Sõna”, lisades, et ka rahvusvahelises elus tuleks Eestil siis “otsita sõpru sealt, kus meist tahetakse teha kotletti. Siis võibolla panevad lähemad aastad Eestile, kui iseseisvale riigile, mälestustahvli.”⁶⁹⁶ Samas numbris avaldatud artiklis “Pessimistlikke mõtteid” kirjutati, et kui I põhiseadus oli kantud revolutsiooni vaimust, II kontrrevolutsiooni vaimust, siis kavandatav III põhiseadus tuleb paratamatult apoliitilisest ja antiparlamentaarsest vaimust kantu.⁶⁹⁷

Artiklis “Siin on meestel selgroogu” ironiseeriti riigimajandusnõukogu üle, kes, muidu iseseisvusetu ripats, otsustas tagasi lükata vaimsel alal töötajate töökaitseaduse eelnõu,⁶⁹⁸ artikkel “Töötingimustest, töö ja töölistepuudusest maal” aga tõestas, et maateenijate palk ei ole reaalselt tõusnud.⁶⁹⁹

Artiklis “Rahvuskogu asub tööle” nenditi, et Rahvuskogu ei saa võrrelda Asutava Koguga, nagu seda ametlikult tehti: “Asutav Kogu sündis rahva võitlusvaimust ja loomejõust; ta oli vabaduse eest võitleva ja riiki loova rahva tõeline esindus, maa peremehe täieõiguslik volinik, julge ja mehine, sest ta teadis, et vaba rahvas oma parema äratundmise järgi oli usaldanud ta kätte oma saatuse. Rahvuskogu on vaikiva rahva habras esindus, suletud mitmekordsetesse raamidesse, oma isikliku koosseisu poolest enamikus kujunenud ilma rahvahulkade otsese osavõtuta.”⁷⁰⁰ Artiklis “Haritud töölist vihatakse”⁷⁰¹ kritiseeriti tööolusid, artiklis “Monarhia ja presidentaal-demokraatia” leiti aga, et Eesti presidentaal-demokraatia on parteide, parlamendi, ajakirjanduse, poliitiliste koosolekute ja meeleavaldustega palju paremini hakkama saanud kui omaaegne Vene monarhia: “Põhilähtekohalt on mõlemad üks ja sama: rahvas on beebi, kelle eest peab hoolitsema kõrgem võim kas ainult Jumala või Jumala ja ka rahva armust.”⁷⁰²

696 Rahva Sõna. 15.01.1937. Nr. 2. Mida peaksid Rahvuskogu liikmed arevstama.

697 Rahva Sõna. 15.01.1937. Nr. 2. Pessimistlikke mõtteid.

698 Rahva Sõna. 03.02.1937. Nr. 5. Siin on meestel selgroogu.

699 Rahva Sõna. 03.02.1937. Nr. 5. Töötingimustest, töö ja töölistepuudusest maal.

700 Rahva Sõna. 17.02.1937. Nr. 7. Rahvuskogu asub tööle.

701 Rahva Sõna. 12.03.1937. Nr. 10. Haritud töölist vihatakse.

702 Rahva Sõna. 12.03.1937. Nr. 10. Monarhia ja presidentaal-demokraatia.

Artiklis “Tasalülitatud Latvia” esines E. Joonas äärmiselt kriitiliselt Läti siseolude suhtes,⁷⁰³ artiklis “Arvamusi Rahvuskogu töökäigust” refereeriti aga eri elualade inimeste Rahvuskogu suhtes ükskõikseid seisukohti.⁷⁰⁴

Uuesti hakkas “Rahva Sõna” ilmuma 14. mail, teatades, et jätkab seismist “võltsimatu demokraatia” eest.

1938. aasta 29. septembril leidis siseminister sisekaitse ülema ülesannetes Richard Veermäe oma otsuses nr. 553-Sk: ““Rahva Sõna” on kestvalt ja järjekindlalt avaldanud kirjutisi, sõnumeid ja kuulutusi, mis on tõsiselt kahjustanud lugupidamist Eesti Vabariigis kehtiva demokraatliku riigikorra vastu, samuti tekitanud lahkkelide ja vastuolude jämedat külvamist rahvakihtide ja poliitiliste voolude vahel. Veel rohkem ajaleht “Rahva Sõna” on alanud juba mõnda aega ässitavalt uuesti istutama teravat vaenuliste voolude ja klassivõitluse õpetamist ning tegelikkust, tahtes sellega liikuma panna meil kujunenud ühiselulise rahu ja rahvaühatsuse lõhkumist. Samuti on ajaleht “Rahva Sõna” oma kirjutistega pidanud joont, mis Eesti Vabariigi häänaaberlikkudele suhetele välisriikidega võib tuua otsest kahju ja rikkuda sellega meie riigikaitse ja rahvusvahelise läbikäimise huve. Eeltoodut arvesse võttes ja silmas pidades, et ajaleht “Rahva Sõna” tegevus on vastuolus perioodiliste trükitoodete kohta kehtivate eeskirjadega, mispärast käsitades kaitseseisukorra § 20 p. 5 otsustasin: sulgeda Tallinnas Kirjastuse ja Trükitootuse Ühing “Rahva Sõna” väljaandel ilmuva ajaleht “Rahva Sõna” väljaandmine.”⁷⁰⁵

Siseministeeriumis oli koostatud kollektsioon “Rahva Sõnas” ilmunud “kahjulikest” artiklitest.⁷⁰⁶ Sinna kuulusid järgmised artiklid: “*Tööliskond ja tulevikusõda*” – “Rahva Sõna” 09.09.1938. nr. 35; “*Meie sakslased*” – “Rahva Sõna” 09.09.1938. nr. 35 (Eesti sakslased usuvad Hitlerisse); “*Lõppegu metsik aktsioon ametiühingute vastu!*” – “Rahva Sõna” 09.09.1938. nr. 35 (Tööliskoja kriitika); “*Vallandatakse staazhikaid inimesi*” – “Rahva Sõna” 09.09.1938. nr. 35; “*Saksamaa valmistub löögiks idas*” – “Rahva Sõna” 12.08.1938. nr. 31 (kirjeldus Saksamaa läänepiiri kindlustamisest ja uue tapatalgu ettevalmistamisest Euroopa südames, tugines Inglise lehtede teadetele); “*Meie postiasutiste imeväärne kiirus*” – “Rahva Sõna” 12.08.1938. nr. 31 (lugu postipaki teekonnast Prahast Tallinna kahe nädalaga, vihje postitsensuurile); “*Rahvaleht 100% fashistlik*” – “Rahva Sõna” 12.08.1938. nr. 31 (nimetas “Rahvalehe” ettepanekut sulgeda Töölisspordiliit fashistlikuks); “*Tööliskojale nõutakse korralikku peasekretäri*” – “Rahva Sõna”

703 Joonas, E. Tasalülitatud Latvia // Rahva Sõna. 19.03.1937. Nr. 11.

704 Rahva Sõna. 26.03.1937. Nr. 12. Arvamusi Rahvuskogu töökäigust.

705 ERA. F. 852. N. 1. S. 2569. L. 1.

706 ERA. F. 852. N. 1. S. 2569. L. 4-25.

16.09.1938. nr. 36 (ülevaade ametiühingute arvamusalaldustest); “Aastakümme pärast Jaak Sosti tapmist” – “Rahva Sõna” 16.09.1938. nr. 36 (sotsialist Sosti mõrva seostamine vabadussõjalastega ning kaasaja olude kriitika: “Ometi oleks ekslik uskuda, et vapsluse likvideerimisega on meil likvideeritud ka fashism kui niisugune. Vapsluse kõrvaldamisest peale meie ühiskonnas toimubki õieti fashistliku ideoloogia kohaldamise katse meie oludele ja meie rahva psühholoogiale. Reaktsiooni arengu seda uut joont me võime nimetada fashismitsevaks rahvusluseks. /-/ Eesti fashismitsev rahvuslus mõistab seda (et fashism on eesti rahvale võõras) ja selle poolest ta erinebki nii vapsismist kui ka oma välismaistest sõsarliikumistest, et ta püüab hoiduda otsese toore vägivalga ja terrori tunnustamisest. Oma põhilaadilt ta muidgu ei erine milleski pärisfashismist. Nagu pärisfashism, ta ei tunnusta meelsuslikku enesemääramise õigust, ta ei salli poliitilist vaba isetegevust, ta peab kardetavaks teaduse ja üldse vaimuelu sõltumatust administratiivvõimust, ta ei taha võimaldada riigivõimu ja selle poliitilise kursi kujunemist ühiskondlike jõuvahekordade alusel. Ta taotleb võimumonopoli ja mõtleb selle teostamiseks välja kõige keerulisemaid kaudseid teid ning süsteeme. /-/ Nagu pärisfashism katab ka fashismitsev rahvuslus oma tõelist olemust õilsate üldsihtidega: riigitugevus, rahva-terviku heaolu, ühiskondlik kooskõla jms. Kui õilsad on aga fashismitseva rahvusluse teod, seda nägime viimastel Riigivolikogu valimistel, ja ei ole kaugeltki mitte juhus, et valimistulemuste avalikuks tulnud võltsimine toimus just selles valimisringkonnas, kus esimene ekstreem-fashisti kuul röövis Jaak Sosti elu...”); “*Agitatsioon tikutoosil*” – “Rahva Sõna” 19.08.1938. nr. 32 (Saksamaal on tikutoosidele trükitud “Ein Volk – Ein Reich – Ein Führer”, toos maksab aga senise 3 senti asemel 20 senti); “*Liig-ideelised üürilised*” – “Rahva Sõna” 19.08.1938. nr. 32 (amnesteeritud poliitilistele vangidele öeldi korter nende liig-ideelisuse pärast üles); “*Massiline suremine koonduslaagrites*” – “Rahva Sõna” 19.08.1938. nr. 32 (Saksa koonduslaagrite olude kirjelduse refereering Inglise lehtedest); “*Saksamaa salakuulajate organisatsioon Ameerikas*” – “Rahva Sõna” 19.08.1938. nr. 32; “*Hitleri manöövrid Saksamaal – milleks?*” – “Rahva Sõna” 19.08.1938. nr. 32 (Hitleri kavast Tšehhoslovakkia “ära pühkida”); “*Popsitare mured*” – “Rahva Sõna” 02.09.1938. nr. 34 (töölaagrite kriitika); “*Saksamaa ka Läänemere ruum*” – “Rahva Sõna” 09.09.1938. nr. 34 (Saksa valmistab ette lööki Skandinaaviale); “*Tšehhoslovakkia arvel saavutatud “rahu”*” – “Rahva Sõna” 23.09.1938. nr. 37 (kriitika Inglismaa, Prantsusmaa ja Nõukogude Liidu aadressil Tšehhoslovakkia üksijätmise eest, sõjaennustus); “*Kas natside salaluure Eestis?*” – “Rahva Sõna” 23.09.1938. nr. 37 (Hitlernoorde aktiivne turism mööda Eestimaad ja üle piiri venelastele rusika näitamine – kas salaluure eesmärgil?); “*Rahvasaadik Metslangi debüüdi-katse*” – “Rahva Sõna” 23.09.1938. nr. 37 (iirõniline artikkel Metslangi püüdest saada iga hinna eest Tööliskoja peasekretäriks); “*Saksa töö ja leib*” – “Rahva Sõna” 23.09.1938. nr. 37 (ülevaade toidupuudusest Saksamaal). Lisaks artiklitele olid ära märgitud veel Hispaanias langenud eestlaste nekroloogid (“Rahva Sõna” 09.09.1938. nr. 35) ja surmakuulutused (“Rahva

Sõna” 23.09.1938. nr. 37).

1935. aasta 18. märtsil suleti ka “Maaleht”.

3.3.2. Juurdlused ja karistused eksimuste eest riigi- ja avaliku elu tegelaste tegevuse käsitlemisel.

1935. a. 4. juulil ilmunud “Vaba Maas” nr. 155 avaldati artikkel “Keila-Joa valitsuse liigete suvituskohana”, kus kirjeldati elu-olu valitsuse suveresientsiks muudetud endises välisministeeriumi residentsis Keila-Joal. Residentsi koos peredega kasutajatena märgiti teedeminister Sternbedi, majandusminister Selterit, põllutööminister Taltsi, kohtuminister Müllerit, välisminister Seljamaad ja parkide valitsuse direktorit Peeter Pätsi. Artikkel märkis, et varem kohalikele elanikele avatud ala oli kõrvalistele isikutele suletud, ning edastas idüllilise pildi residentsi asukate elust. Ühtlasi kirjutati, et rannale on kavas rajada lennuväli.⁷⁰⁷

5. juulil 1935. a. algatas poliitiline politsei artikli asjus uurimise, kuna “see sisaldab ebaõigeid andmeid Vabariigi Valitsuse korralduste ja kavatsuste kohta, nagu Keila-Joa rannale oma lennujaama rajamine, Keila-Joal suvila reserveerimine parkide valitsuse direktor Peeter Pätsile jne.”⁷⁰⁸ Lehe vastutavat väljaandjat Tõnis Tompi süüdistati siseministri sundmääruse nr. 19 § 4 p. 2 ja § 9 rikkumises, eriti “pidades silmas, et “Vaba Maa” toimetuse informatsiooni talituse hoiatusele vaatamata on avaldanud ebaõigeid andmeid Vabariigi Valitsuse korralduste ja kavatsuste kohta.”

5. juulil üle kuulatu vastutav toimetaja Tõnis Tomp teatas, et “poliitiliste ja valitsuse tegevust puudutavate artiklite kohta järelevalve kuulub toimetuse sisekorra järgi pea- ja tegevtoimetajatele,” mistõttu tema pole asjaga kursis.⁷⁰⁹ “Vaba Maa” päevauudiste osakonna juhataja Harald Vellner seletas, et toimetus soovis kajastada ennekõike metsiku pargi kujundamist kultuurseks ja peab oma kohuseks “informeerida lugejaskonda positiivsest ülesehitavast tööst kõige riigielu aladel.” Artikkel paigutatud lehte “kindlas usus, et see ei sisalda valetateid ja et selle avaldamisega võiks leht kasulik olla valitsuse ülesehitava töö tutvustamisel laiemale rahvahulgale.” Veel lisas Vellner, et “toimetus ei olnud teadlik, et informatsiooni ja propaganda talitus oleks keelanud jaatavas vaimus kirjutiste avaldamise Keila-Joal teostatavate ehituste ja pargi korrastamise kohta.”⁷¹⁰

707 Vaba Maa. 04.07.1935. Nr. 155. Keila-Joa valitsuse liigete suveresidentsina.

708 ERA. F. 852. N. 1. S. 2507. L. 1.

709 ERA. F. 852. N. 1. S. 2507. L. 2.

710 ERA. F. 852. N. 1. S. 2507. L. 3.

9. juulil 1935. a. määras politseivalitsuse direktori asetäitja Joh. Sooman otsusega nr. 2755 Tõnis Tompile ebaõigete teadete avaldamise ja sellega siseministri sundmääruse nr. 19 § 4 p. 2 ja § 9 rikkumise eest 500 krooni trahvi või 30 päeva aresti.⁷¹¹ Otsus tugines siseministri sundmääruse nr. 19 § 10-le ja kaitseseisukorra seaduse § 9 p. 3-le.

29. oktoobril 1935 tühistas siseminister sisekaitse ülema ülesannetes K. Eenpalu Tõnis Tompi karistuse ning lõpetas juurdluse.⁷¹²

1936. aasta 6. aprillil määras politseivalitsuse direktor oma otsusega nr. 305.k. “Rahvalehe” vastutavale toimetajale Olev Sootsile karistuseks 200 krooni trahvi või 30 päeva aresti sama aasta 27. märtsi “Rahvalehes” nr. 37 ilmunud artikli “Prantsuse veini ball Estonias” ning 3. aprilli “Rahvalehes” nr. 40 ilmunud artikli “Arestimaja kordnik 8a. sunnitööle” eest.⁷¹³ Esimese artikli puhul pandi süüks tõele mittevastavaid asjaolude avaldamist ning teisele otsitult mahategeva tooni kasutamist politseiametniku süüteo kirjeldamisel. Sellega loeti vastutav toimetaja eksinuks siseministri sundmääruse nr. 19 § 1 ja § 4 p. 2 vastu, võttes aluseks sama sundmääruse nr. 19 § 10.

Olev Sootsi ülekuulamisel oli peamiselt jutuks aga vaid artikkel Estonia veiniballist. Selles esinevad tõele mittevastavad asjaolud seisnesid lehe väites, et ballil viibis ka kindral Laidoner koos abikaasaga. Sootsi seletuse kohaselt sattus Laidoneri nimi ekslikult lehte laduja vea tõttu, mis juhtus suure töökoormuse ja ajapuuuse tõttu. “Juba kindral Laidoneri nime paigutamine teiste nimede leotelu keskele ei ole kooskõlas meie lehe tavalise kombega, kuna kindral Laidoneri oleks kindlasti olnud nimetatud juba kirjutuse algul,” seletas Olev Soots.⁷¹⁴ See aga ei päästnud teda karistuse määramisest.

29. aprillil esitas Soots edasikaebuse sisekaitse ülemale.⁷¹⁵ Selles teatas ta, et Laidoneri mainimine oli tingitud trükiveast, politseiniku kohtuasja käsitlemisel polnud aga otsitud mingit sihilikku tooni ja vahendatu mõlema protsessipoolle ütlusi, ning palus talle määratud karistuse tühistada. 1936. aasta 8. mail kirjutas siseminister sisekaitse ülema ülesannetes K. Eenpalu kaebuse resolutsiooni: “Nii see just ei ole, kuidas vastutav toimetaja vaidleb. Asja tuleb võtta sisuliselt, aga mitte seletamisega üksikute määruse lausete vastu, sest toimetaja ei käi siin kohut, vaid pöörab ametivõimu poole, kes teab süüasja ise sisult. “Rahvaleht” on astunud üle korrast, mis antud ette minu ja informatsioonitalituse juhataja Kaarlimäe korraldustega kuritegevuse kirjelduste

711 ERA. F. 852. N. 1. S. 2507. L. 1a.

712 ERA. F. 852. N. 1. S. 2507. L. 5.

713 ERA. F. 852. N. 1. S. 2515. L. 1a.

714 ERA. F. 852. N. 1. S. 2515. L. 2.

715 ERA. F. 852. N. 1. S. 2515. L. 5.

mahutamise kohta. Ja seda on ta teinud oma lehe huvides korduvalt. Sellest siis ka meeldetuletus karistamise näol, kõnelemata lehe suurest ettevaatamatusest, et ta on viinud ülemjuhataja veiniballile, kui teda tegelikult seal ei olnudki, ega ta ei pidanud enesele sündsakski seal olla. Kuna see viimane asjaolu oli lahendatud juba varem, siis võib jätta selle kõrvale, olles arvamises, et “Rahvalehe” peatoimetaja seab toimetuses sisse kindlama korra. Ka esimese asjaolu jätan “Rahvalehe” suhtes kõrvale viimast korda ja palun, et toimetaja võtaks kindla arvestava kontakti hrra Kaarlimäe’ga ja tooks kuritegevuse kirjelduste suhtes ja ka muus osas toimetuses korra majja. Karistuse määruse sellepärast muudan ära.”⁷¹⁶

1936. aasta 15. detsembril saatis propagandatalitus ajalehtedele propagandajuhi H. Oidermaa raadiokõne “Rahvuskogu I koja valimiste tulemustest” teksti, mille “Vaba Maa” ja “Päevaleht” (16.12.1936.) avaldasid lühendatult. 17. detsembril tegi siseminister K. Eenpalu korralduse kuulata üle selle kui sundmääruse nr. 19 nõuete rikkumise eest vastutavad isikud.⁷¹⁷

“Päevalehe” pea- ja vastutav toimetaja Harald Tammer teatas ülekuulamisel, et ei soovi avaldada oma arvamust, kas kärpimisega rikuti siseministri sundmäärust nr. 19.⁷¹⁸ “Päevalehe” toimetaja Oskar Mänd aga selgitas, et kärped tehti ruumipuudusel, kuid kõne mõtet muutmata: “Et “Päevaleht” korduvalt on kirjutanud Rahvuskogu tähtsusest, siis võiks see olla vabandata. Oidermaa kõne on avaldatud juhtkirjana, s.o. ajalehe tähtsamal leheküljel.”⁷¹⁹ Nähtavast valmistas riigi juhtkonnale lisaks kärbetele ka meelehärmi kõne trükitähtede suurus ning kõne omavoliline pealkirjastamine (“Valimistulemuste vastukajad”), sest Mänd jätkas: “Mis puutub kirjatähtede suurusesse, siis see sõltub ära ruumist ja ladumismasinast. Oleme varem ka riigivanema ja ülemjuhataja kõnesid ära toonud sama petit-kirjaga, seni pole sellest arusaamatusi tulnud. Pole nõutud, et propagandatalituse informatsioon peab olema sama pealkirjaga, oleme ka varem seda vabadust kasutanud.”

“Vaba Maa” vastutav toimetaja Tõnis Tomp selgitas ülekuulajaile, et toimetuse arvates oli kõne lühendamine sundmäärusega kooskõlas, “muidu oleks see 16. detsembri numbrist hoopis välja jäänud. /-/ Nimetatud kirjeldus ei ole toodud ajalehe tähtsamal leheküljel ja silmapaistva trükikirjaga põhjusel, et toimetuse sai kirjelduse niivõrd hilja, et ei olnud võimalust puht trükitehnilistel põhjustel seda paigutada sundmääruses ettenähtud kohale.”⁷²⁰ 21. detsembril lõpetas

716 ERA. F. 852. N. 1. S. 2515. L. 6.

717 ERA. F. 852. N. 1. S. 2528. L. 1.

718 ERA. F. 852. N. 1. S. 2528. L. 5.

719 ERA. F. 852. N. 1. S. 2528. L. 6.

720 ERA. F. 852. N. 1. S. 2528. L. 7.

siseminister K. Eenpalu süüdistuse kui “ajaleheväljaandjatega lahendatu.”⁷²¹

1937. aasta 25. jaanuaril avaldas “Vaba Maa” nr. 16 lühiteate: “Skandaalne lugu vaimuliku perekonnas. Kohutvõimude korraldusel võeti Tallinnas vahi alla ja paigutati vangimajja ühe vaimuliku poeg – usuteaduskonna üliõpilane, kelle vastu on tõstetud süüdistus vägivalla tarvitamises ühe kohaliku keskkooli õpilase, 17-aastase tütarlapse kallal.”⁷²² Tegemist oli Tallinna Kaarli koguduse õpetaja Friedrich Stockholmi pojaga, keda süüdistati peksmises ja vägistamises.⁷²³ Teade ilmus hoolimata sellest, et 21. jaanuaril oli Tallinn-Harju kriminaalkomissar ajalehti selle teate avaldamise eest hoiatanud.⁷²⁴ Ülekuulamisel leidis vastutav toimetaja Tõnis Tomp, et teate avaldamisega pole rikutud siseministri sundmäärust nr. 19, sest ära on trükitud vaid vägivalla asetleidmise fakt, pealegi liikus sellekohane jutt linnas niikuinii.⁷²⁵

1937. aasta 25. jaanuaril määras politseivalitsuse direktor oma otsusega nr. 925 Sk. “Vaba Maa” vastutavat toimetajat Tõnis Tompi siseministri sundmääruse nr. 19 § 4 p. 8 rikkumise eest 200 krooni trahvi või 10 päeva aresti.⁷²⁶ Karistuse määramisel arvestati varasema hoiatuse mitteamistamist ning tugineti siseministri sundmääruse nr. 19 § 10-le ja kaitseseisukorra seaduse § 9 p. 3-le.

Tõnis Tomp saatis hårda abipalvekirja haridusminister Jaaksonile, oma Vabadussõja-aegsele ülemale, palvega astuda samme tema karistuseks päästmiseks ja kirjeldades õudusi, mis teda vastasel korral vanglas ees ootavad.⁷²⁷ Haridusminister saatis kirja edasi politseivalitsuse direktorile, kes oma otsusega nr. 925 Sk vähendas 27. jaanuaril rahalise karistuse määra 150 kroonini,⁷²⁸ millise summa Tomp ka tasus.⁷²⁹

1937. aasta 23. septembril ilmus “Vaba Maas” nr. 218 artikkel “Uueks rektoriks prof. A. Paldrock?” ning 24. septembri lehes nr. 219 kirjutis “Lainetav labasus”. Neist esimene mainis, et Tartu selts- ja üliõpilaskonnas usutakse, et Tartu Ülikooli senine rektor J. Kõpp asendatakse A. Paldrockiga, teine aga kujutas endast ringhäälingu muusikaprogrammide kriitikat. Algatud juurdlus leidis artikli “Uueks rektoriks prof. A. Paldrock?” sisaldavat ebaõigeid teateid riigihoidja ja riigiasutuste tegevusest ning oma demagoogiliste väljenditega õhutavat lahkkelisid üksikute ühiskondlikkude

721 ERA. F. 852. N. 1. S. 2528. L. 8.

722 Vaba Maa. 25.01.1937. Nr. 16. Skandaalne lugu vaimuliku perekonnas.

723 ERA. F. 852. N. 1. S. 2532. L. 7-8.

724 ERA. F. 852. N. 1. S. 2532. L. 2.

725 ERA. F. 852. N. 1. S. 2532. L. 4-5.

726 ERA. F. 852. N. 1. S. 2532. L. 1.

727 ERA. F. 852. N. 1. S. 2532. L. 7-8.

728 ERA. F. 852. N. 1. S. 2532. L. 10.

729 ERA. F. 852. N. 1. S. 2532. L. 14.

rühmituste vahel, olles sellega kahjulik kodurahule ja ühistahte saavutamisele, artikli “Lainetav labasus” aga sisaldavat nilbeid värsse.⁷³⁰

“Vaba Maa” vastutav toimetaja Olev Soots selgitas ülekuulamisel, et artiklis “Uueks rektoriks prof. A. Paldrock?” vaid fikseeriti korrektset toonist Tartu üliõpilaste ja seltskonnas liikuvaid jutte, mis “kuidagi ei võiks süvendada rahulolematust ja lahkkelisid või takistada jõudmast üksmeelele.”⁷³¹ Artikkel “Lainetav labasus” kujutanud aga vaid ringhäälingu maitstetu muusikarepertuaari arvustust ja paroodiat.

Politseivalitsuse direktor Joh. Sooman karistas Olev Sootsi 27. septembril oma otsusega nr. 588-Sk siseministri sundmääruse nr. 19 § 4 p. 5 ja 10 vastu eksimise eest 500 krooni trahvi või 60 päeva arestiga.⁷³² Otsuse aluseks oli siseministri sundmääruse nr. 19 § 10 ning otsus pöörati avalikkuse huvides täitmisele edasikaebamise tähtaja möödumist ootamata.

1939. aasta 2. juunil avaldas ajaleht “Uus Eesti” nr. 147 artikli “Kirjanik Karl Ast pressiatasheeks Sokholmi”, milles teatas kavandatavatest ametissemääramistest välisministeeriumis ja saatkondades. Samalaadse teate tõi 3. juunil ära ka “Päevaleht” nr. 148 (“Välissaadikute ümbernimetamisi tulemas”).

5. juunil teatas välisminister oma kirjas siseministrile: “Mõlemad ajalehes toodud sõnumid põhjenevad kuuldustel. Trükiseaduse § 21 järele perioodilised trükitooted on kohustatud arvesse võtma välispoliitilistest vajadustest tingitud sooviavaldusi, samuti on trükiseaduse § 16 p. 3 järele trükitoodetes keelatud avaldada teateid riigiasutustes otsustamisel olevaist asjust, mille avaldamine veel lubatud ei ole. Leian, et ajalehed “Uus Eesti” ja “Päevaleht” on rikkunud trükiseaduse § 16 p. 3 ja § 21, pean tarvilikuks karistada. Palun vastavat otsust.”⁷³³

“Uus Eesti” vastutav toimetaja toimetaja Gerhard Rahnulo keeldus ülekuulamisel teate allikat avaldamast, kuid kinnitas selle tõesust, lisades: “Selle sõnumi avaldamiseks toimetust mingit keeldu pole saanud ei Riiklikult Propagandatalitusest, ega mõnelt muult vastavalt ametasutusest. Vastavalt Propagandatalituse juhiste toimetust võib takistamatult avaldada kõiki sõnumeid, mille tõepärasuses mingit kahtlust ei ole, nagu käesoleval juhul, kuna luba küsida pole vaja. Ainult igakordse keelu korral on toimetust kohustatud sellega arvestama.”⁷³⁴ “Päevalehe” pea- ja vastutav

730 ERA. F. 852. N. 1. S. 2542. L. 5.

731 ERA. F. 852. N. 1. S. 2542. L. 8.

732 ERA. F. 852. N. 1. S. 2542. L. 1.

733 ERA. F. 852. N. 1. S. 2577. L. 1.

734 ERA. F. 852. N. 1. S. 2577. L. 4.

toimetaja Harald Tammer keeldus seletustest.⁷³⁵ 10. juunil lõpetas siseminister juurdluse, põhjendades seda 17. juunil välisministrile: vastavalt riikliku propagandatalituse direktiividele on eelteated valitsusasutustes toimuvatest nimetamistest lubatud, kui “ei ole otsekohest keelu ja kui need teated vastavad tõeloludele.”⁷³⁶

1940. aasta 11. juunil avaldas “Päevaleht” nr. 154 uudise “Kihutas autoga vastu posti”, milles kirjeldati 10. juunil Tallinnas Narva maanteel toimunud autoõnnetust haridusministeeriumi autoga. Artikli suhtes algatati juurdlus avarii kajastamise suhtes antud instruksioonide rikkumise pärast.⁷³⁷

“Päevalehe” pea- ja vastutav toimetaja H. Tammer ütles ülekuulamisel, et ta ei tea, et reporterid ei tohi politseist saadud informatsioonile ise lisa hankida.⁷³⁸ “Tavaline kord sel puhul kui tahetakse piirata mõninga informatsiooni avaldamist või seda hoopis ära jätta ajalehtedest on järgmine: informatsiooni keskus, juhataja minister Oidermaa allkirjaga, annab minule kui vastutavale toimetajale kirjalikult vastava sooviavalduse minu allkirja vastu. Kui sarnast sooviavaldust minule ei ole antud, siis ei ole minul mingisugust põhjust võtta üksikute sõnumite sisu või pikkust erilise tähelepanu alla,” rääkis Tammer. “Päevalehe” ajakirjanik Heino Õunapuu tunnistas, et kriminaalkomissar ja haridusministeerium küll keelasid uudise avaldamise, ent järelepärimisel informatsioonikeskusest ei teinud viimane mingeid omapoolseid takistusi.⁷³⁹ 19. juunil lõpetas politseitalituse direktori asetäitja juurdluse.⁷⁴⁰

3.3.3. Juurdlused ja karistused riigi välispoliitiliste huvide kahjustamise eest.

Juba 1934. aasta 23. veebruaril karistas sisekaitse ülem ajalehe “Esmaspäev” vastutavat toimetajat Tõnis Tompi artikli “Ankeetkomisjon uute üllatuste ees. Peruu saadik sai meelega” avaldamise eest “Esmaspäevas” nr. 6 5. veebruaril 1934, millega avaldati ebaõigeid andmeid ja halvustati Peruu saadikut E. Gildermeistrit.⁷⁴¹ Tomp sai sundmääruse nr. 11 alusel riigi välissuhete rikkumise ja seltskondliku ärevuse tekitamise eest 200 krooni trahvi või 30 päeva aresti.

8. juunil 1934 karistas sisekaitseülem 60-päevase vangistusega ja seejärel Tallinnas ja Harju maakonnas viibimise keeluga Suurbritannia ajalehe “Daily Express” kirjasaatjat Theodor Neumanni “täiesti väljamõeldud, ärevusttekitavate ja riigi välissuhteid rikkuvate” teadete avaldamise eest

735 ERA. F. 852. N. 1. S. 2577. L. 5.

736 ERA. F. 852. N. 1. S. 2577. L. 10.

737 ERA. F. 852. N. 1. S. 2599. L. 1.

738 ERA. F. 852. N. 1. S. 2599. L. 5.

739 ERA. F. 852. N. 1. S. 2599. L. 6.

740 ERA. F. 852. N. 1. S. 2599. L. 11.

741 ERA. F. 176-s/852. N. 2. S. 53. L. 5.

välismaa ajakirjanduses.⁷⁴²

1936. aasta 17. jaanuari “Rahva Sõnas” nr. 2 ilmus artikkel “Mussolini väimees päästab oma kulda”. Lehe peatoimetaja Erich Joonase ülekuulamisel antud tunnistuste kohaselt oli tegemist tõlkega Praha lehest “Sozialdemokrat”. “Pärast nimetatud sõnumi ilmumist teatati minule välisministeeriumist, et sõnumi puhul on Itaalia saadik pahameelt avaldanud,” kõneles Joonas poliitilise politsei töötajale.⁷⁴³ Läbirääkimistes välisministeeriumi informatsiooni büroo juhatajaga saavutatud kokkuleppe kohaselt avaldati järgnevas numbris teade, millisest allikast artikkel pärines. Siiski määras politseivalitsuse direktor oma otsusega 754 Sk 1936. aasta 30. jaanuaril Erich Joonasele riigi välispoliitilisi huvisid kahjustava artikli avalamise ja sellega siseministri sundmääruse nr. 19 § 4 p. 7 rikkumise eest karistuseks 50 krooni trahvi või 10 päeva aresti.⁷⁴⁴ Otsuse aluseks oli siseministri sundmäärus nr. 19 § 10 ja kaitseseisukorra seadus § 9 p. 3.

1936. aasta 26. aprilli Helsingi ajalehes “Helsingin Sanomat” nr. 112 ja 28. aprilli Riia lehes “Segodnja” nr. 96 ilmusid teated sakslastest koosneva enamlaste salakuulajate organisatsiooni paljastamisest Tallinnas. Et tegemist ei olnud ametliku teadaanega, alustasid ametivõimud informatsiooni päritolu uurimist.

“Helsingin Sanomate” Tallinna kaastööline, “Vaba Maa” toimetaja Harald Vellner selgitas 26. aprillil poliitilise politsei töötajale, et andis informatsiooni 25. aprillil Helsingisse vaid toimetusele teadmiseks ning see paigutati lehte tema keelu vastaselt. Vellner ise oli teabe saanud riikliku propagandatalituse informatsiooni osakonna korraldusest “Vaba Maa” toimetusele, et salakuulajate paljastamise kohta ei tohi teateid avaldada enne ametlikku luba, mis pidi tulema 27. aprillil. “Helsingin Sanomate” toimetuse eelnevat informeerimist pidanud Vellner aga vajalikuks, et vältida võimalikke süüdistusi sündmustega mitte kursis olemisest.⁷⁴⁵

“Segodnja” kirjasaatja, Tallinnas ilmunud “Vesti Dnja” peatoimetaja Aleksander Schultz selgitas poliitilisele politseile, et kuna sellekohaseid teateid oli juba ilmunud Soome ja Läti ajakirjanuses, et osanud ta nüüdset uudist pidada keelu alla kuuluvaks. “Pealegi oli minul enne teadete edasiandmist ajaleht “Segodnjale”, teadete tõepärasuse ja kohalikus vene lehes teadete äratoomise asjus läbirääkimine Eesti (siseministeeriumi) informatsiooni bürooga telefoni teel. /-/ Riikliku propaganda osakonnast seekord mind ei hoiatatud tähendatud teadete välislehtedele edasiandmiseks, nagu seda

742 Päevaleht. 09.08.1934. Nr. 155. Kõumajakirjanik 60 päeva vangi.

743 ERA. F. 852. N. 1. S. 2514. L. 7.

744 ERA. F. 852. N. 1. S. 2514. L. 1.

745 ERA. F. 852. N. 1. S. 2516. L. 2.

harilikult on tehtud teadete edasiandmise suhtes, kui edasiandmine ei ole soovitatav.”⁷⁴⁶

28. aprillil kutsuti Vellner ja Schultz propagandatalituse juhi A. Oidermaa juurde, kes neile teatas, et edaspidi tuleb “sarnaste informatsioonide asjus enne välislehtedele üleandmist läbirääkida vastava ametnikuga propagandatalitusest.”⁷⁴⁷

1936. aasta 2. mail määras politseivalitsuse direktor oma otsusega nr. 145 Sk. Aleksander Schultzile kontrollimata teadete edastamisega riigi välispoliitiliste huvide kahjustamise ja sellega siseministri sundmääruse nr. 19 § 1, § 4 p.3 vastu eksimise eest 600 kr. trahvi või 40 päeva aresti.⁷⁴⁸ Otsuse aluseks oli siseministri sundmääruse nr. 19 § 10.

Harald Vellneri suhtes süüdistus lõpetati.

11. mail esitas Aleksander Schultz edasikaebuse sisekaitse ülemale, milles eitas sõnumi kontrollimatust, sest siseministeeriumi informatsiooniosakonnast oli lubatud asja kohta ametlikku teadet ning seega leidis info tõesus kinnitust. “Võin veel lisada, et minule, kui välislehe kaastöölisele, keegi veel siiaajani juhtnööre ega hoiatusi pole annud mida teatud silmapilgul võib kirjutada ja mida mitte,” kaebas Schultz.⁷⁴⁹ 19. mail kirjutas siseminister sisekaitse ülema ülesannetes K. Eenpalu kaebusele resolutsiooni: “Seekord süüdistus lõpetada. Kuid palun vene lehe peatoimetajat propagandatalituse juhatajaga, või talituse informatsiooni osakonna juhatajaga kindel ühendus töös sisse seada, et sellised arusaamatused ei korduks. Direktori otsus ära muuta.”⁷⁵⁰

1939. aasta 16. jaanuaril avaldas “Päevaleht” tõlkena Taani ajalehest “Politiken” kirjelduse Saksa riigikantselei uuest hoonest pealkirjaga “Soomuslaevataoline Hitleri loss.” 17. jaanuaril juhtis välisminister peaministri tähelepanu sellele kirjutisele kui võõra riigipea suhtes halvustavale.⁷⁵¹ Peaminister K. Eenpalu korraldusel kutsus propagandatalitus “Päevalehe” toimetust kirjutise eest korrale.

1939. aasta 16. septembril Tallinnas ilmunud ajaleht “Majaomanike Teataja” nr. 22 avaldas artiklid “Hitler Vene paktist” ja “Liisk on langenud”. Esimeses tsiteeriti Hitleri “Mein Kampf” äärmiselt Vene-vaenulikke ning Venemaaga pakti sõlmimist välistavaid seiskohti, teises ennustati aga sõja

746 ERA. F. 852. N. 1. S. 2516. L. 3.

747 ERA. F. 852. N. 1. S. 2516. L. 2, 3.

748 ERA. F. 852. N. 1. S. 2516. L. 1a.

749 ERA. F. 852. N. 1. S. 2516. L. 5.

750 ERA. F. 852. N. 1. S. 2516. L. 6.

751 ERA. F. 1093. N. 1. S. 49. L. 25.

peatset puhkemist. Artiklid olid tõlgitud Shveitsi ajalehest “Die Weltwoche”.⁷⁵²

Sisekaitse ülem andis 18. septembril oma otsusega nr. 532-Sk korralduse kõnealune number konfiskeerida ja hävitada (kaitseseisukorra seaduse (RT 1938, 40) §20 p. 5 alusel).⁷⁵³ Politseidirektori otsusega 20. septembrist määrati vastutavale toimetajale Roman Viederfeldtile ja toimetajale Aleksander Parmile kummalegi 30 krooni trahvi või 10 päeva aresti siseministri sundmääruse nr. 19 § 4 p. 1 ja 7 vastu eksimise eest.⁷⁵⁴ Otsus tugines kaitseseisukorra seaduse (RT 38,40) § 20 p. 1 ja vabariigi presidendi käskkirjale 28. maist 1939. a. nr. 24 (RT 1938, 54).

1939. aasta 17. oktoobril õiendas sõjavägede staap: “Kuressaare ajalehes “Meie Maa” nr. 157 (2852) ilmus 16. skp. kirjutis pealkirja all “Kuressaare Teater ja rinnalastekodu jäägu tegutsema.” See kirjutis on vastuolus Sõjavägede Ülemjuhataja poolt 12. skp. nr. 408 all antud juhisega, mis käseb N. Vene sõjavägede majutamiseks kõige pealt ära kasutada just üldkasutatavaid hooneid nagu seltsimajasid, võõrastemajasid, klubisid jne. Tegelikult kirjutises käsitletud ruumid on nähtud ette varuna ja neid antakse N. Vene vägede paigutamiseks vaid viimases järjekorras siis, kui teistest ruumidest ei jätku.”⁷⁵⁵ Propagandatalituselt paluti abi selliste kirjutiste vältimiseks tulevikus, sest need võivat rahva meeli ärevile ajada ja riiklikke vahekordi rikkuda. Propagandatalitus juhtiski toimetuse tähelepanu vajadusele lahendada selliseid asju “seltskondlikul teel.”

1939. aasta 19. oktoobril teatas poliitilise politsei agent Tallinna komissarile, et tema valvekorra ajal 18.-19. oktoobril Tallinna Peapostkontoris helistas kella 00.12 ETAs Berliini Saksa ajakirjanik Eduard Richter, kes andis üle andmeid Nõukogude Vene vägede ületuleku kohta Eesti-Vene piirist. “Juba 18. oktoobri päeval tahtis Richter saada ühendust Berliiniga, kuid temale ei võimaldatud seda kaugejaama ametniku poolt. Sellepeale öelnud Richter, et ta vaatamata sellele takistusele peab oma kõne Berliiniga ära,” lisis agent.⁷⁵⁶

ETA toimetaja Ludvig Kõdar ütles ülekuulamisel, et Richteri esindatav Deutsches Nachrichten Büro on ETAGA lepingulises vahekorras ning seekordne kaugekõne võeti ETA direktori Karl Korneli teadmisel ja välisministeeriumi loal.⁷⁵⁷

Direktor Karl Kornel kehtestas alates 19. oktoobrist korra, et Richteri valitud teateid edastavad

752 ERA. F. 852. N. 1. S. 2578. L. 7.

753 ERA. F. 852. N. 1. S. 2578. L. 1.

754 ERA. F. 852. N. 1. S. 2578. L. 3.

755 ERA. F. 1093. N. 1. S. 53. L. 18.

756 ERA. F. 852. N. 1. S. 2585. L. 3.

757 ERA. F. 852. N. 1. S. 2585. L. 4.

edaspidi Berliini ainult ETA ametnikud⁷⁵⁸ ning 23. oktoobril lõpetas politseidirektor K. Kirsimägi juurdluse.⁷⁵⁹

1939. aasta 6. novembril ilmus ajalehed “Uus Eesti” sõnum “Eesti saatkond Washingtoni” alapealkirjaga “Prof. J. Tõnisson saadikuks Rootsi?”. Samal päeval välisministeeriumi poliitilisest osakonnast propagandatalitusesse saadetud kirjas leiti, et kirjutises “osaliselt käsitatakse praegu alles kaalumisel olevaid küsimusi, kuna osaliselt puudub sõnumil igasugune alus, nagu näiteks teatel J. Tõnissoni võimalikust nimetamisest Eesti saadikuks Rootsi. Välisaparaadi tegevusse puutuvate muudatuste enneaegne avaldamine võib arusaadavatel põhjustel kahjustada meie riiklisi huvisid. Palume Teid seepärast vajaliselt hoolt kanda selle eest, et meie ajalehed edaspidi sääraseid teateid ei avaldaks ilma Välisministeeriumi nõusolekuta.”⁷⁶⁰ Ühtlasi paluti tagada J. Tõnissoni määramist ümberlukkava õiendi avaldamine “Päevalehes”.

1939. aasta 27. detsembril edastas propagandatalituse ametnik V. Kures “Päevalehe” toimetajale J. Taklajale suuliselt vabariigi valitsuse sooviavalduse “Riikliku Propaganda Talituse informatsioon Vaindlo saare pommitamise kohta avaldada 1 veerul, pealkirjas Soomet mitte nimetada ja sellega piirduda.”⁷⁶¹ 28. detsembri “Päevalehes” nr. 351 leidis aga siiski omapoolseid lisandeid.

Ka telefonikõnede kontroll registreeris 1939. aasta 28. detsembri varahommikul “Päevalehe” toimetaja Evald-Abram Jalaka telefonikõne Kaunasesse, millega soovis anda edasi teadet, et Vaindloo saart pommitasid Soome lennukid. “Kontrollija katkestas ühenduse ja palus üle anda, et Soome tunnusmärkidega lennukid pildusid seal pomme. Pärast seda andis Jalak teated edasi nagu nõutud, s. o. et Soome tunnustega lennukid ründasid saart,” kirjutati telefonikontrolli märkmetesse.⁷⁶² 29. detsembril andis toimetaja Jalak Kaunasele uuesti päevauudiseid, mida kontrollametnikud oma märkmetes kajastasid: “Lõpul ütles rääkija vene keeles Kaunasele: “Nüüd võtke veel üks teade vastu, kuid ärge ütelge, et minu, vaid Stockholmi teade. Eile oli visatud Eesti territooriumile Soome lennukist lendlehti...” Siin kontrollametnik katkestas ülekande, ilma et ise või telefonikeskjaama ametnik oleks midagi ütlenud. Siis Tallinna mees ütles: “Ah vist ei või, noh hääd aega”.”⁷⁶³

Toimetaja Jalak selgitas ülekuulamisel, et oli tuttav propagandatalituse ametliku informatsiooniga,

758 ERA. F. 852. N. 1. S. 2585. L. 5.

759 ERA. F. 852. N. 1. S. 2585. L. 7.

760 ERA. F. 1093. N. 1. S. 52. L. 26.

761 ERA. F. 1093. N. 1. S. 56. L. 8.

762 ERA. F. 852. N. 1. S. 2589. L. 1.

763 Samas.

mille kohaselt Vaindlood pommitasid Soome tunnusmärkidega lennukid, kuid eksis teate edasiandmisel oma puuduliku vene keele oskuse tõttu.⁷⁶⁴ Oma teate palus Jalak avaldada Stockholmi teatena aga seetõttu, et “alaliselt Soome võitude üle teateid lansseerides ajalehte “XX Amzius” võin sattuda N. Liidu tegelaste põlu alla.”

1940. aasta 8. veebruaril hoiatas politseidirektor K. Kirsimägi Jalakut ning lõpetas juurdluse.⁷⁶⁵

Ent sellega “Päevalehe” välispoliitilised “patud” ei piirdunud. 1940. aasta 4. mail esitas propagandatalituse informatsiooni osakond siseministrile taotluse “Päevalehe” vastutusele võtmiseks, milles meenutas ülalkirjeldatud juhtumit, aga ka mitmeid teisi: 1940. aasta 4. jaanuaril anti “Päevalehe” toimetajale Mändile suuline sooviavaldus “Teateid 1) meie asutiste ja ettevõtete poolt kavatsevate või juba teostatud tehingute kohta ekspordi, impordi ja transiidi alal ning 2) sellega seoses Eesti või välismaa laevade liiklemise kohta, võib avaldada ainult siis, kui selleks on Majandusministri või mõne tema abi või Kaubandusosakonna direktori konkreetne nõusolek”, kuid 1940. aasta 12. jaanuari “Päevalehes” nr. 10 ilmus esiküljel kolmeveeruline artikkel ““Estonia” pääseb sõjavangist”; 13. jaanuari “Päevalehes” nr. 11 ilmus aga artikkel “Aurik “Vega” peeti merel kinni ja toodi Paldiski”, ehkki Paldiskis asub Nõukogude baas ja sellest kirjutamine võib riivata Eesti välispoliitilisi suhteid; 1939. aasta 5. septembril anti “Päevalehe” peatoimetajale Tammerile suuline sooviavaldus “Sõjategevuse ja sellega seotud välispoliitilist informatsiooni võib avaldada ainult ETA telegrammide näol”, ent ometi ilmus 1940. aasta 15. aprilli “Päevalehes” nr. 100 mitteametlik käsitlus Saksa ringhäälingu reportaazhist sõjaliste operatsioonide kohta Norras; 1940. aasta 13.-18. aprilli “Päevalehtedes” nr. 98-103 aga oli “sõjategevuse kohta informatsiooni avaldamisel järjekindlalt ühel või teisel viisil kõrvale kaldutud Vabariigi Presidendi otsusega 1. septembril 1939 deklareeritud valju erapooletuse hoiakust. “Päevalehe” nr. 100, 15. aprill 1940 esikohal ainult ühe sõdiva poole telegrammid (Reuter’s, Havas) /-/, samal ajal DNB telegrammid on jäetud tahaplaanile”; samu etteheiteid pälvisid ka “Päevaleht” nr. 101 17. aprillist ja nr. 107 17. aprillist.⁷⁶⁶

Toetudes välisministeeriumi poolt avaldatud korduvatele ja tungivatele rahulolematuseavaldustele andis propagandatalituse informatsiooniosakond 17. aprillil “Päevalehele” trükiseaduse § 21 põhjal “tungiva sooviavalduse hoida piinlikku ja valjut erapooletust sõjasündmuste edasiandmisel.”⁷⁶⁷ Kuid propagandatalitus pidi peagi nentima, et “Päevaleht” jätkas oma senist praktikat 19.-25. aprilli

764 ERA. F. 852. N. 1. S. 2589. L. 2.

765 ERA. F. 852. N. 1. S. 2589. L. 3.

766 ERA. F. 1093. N. 1. S. 56. L. 9-11.

767 ERA. F. 1093. N. 1. S. 56. L. 11.

numbrites 104-110, mis tipnes “Päevalehes” nr. 112 27. aprillil ilmunud Harald Tammeri juhtkirjaga “Väikeriigid ja sõda”, milles arvustati “uuema aja nõuet”, et ametlik erapooletus hõlmaks ka kogu ajakirjandust ja seltskondlikku tegevust, mis viib lõppkokkuvõttes erapooletu riigi suveräänsuse kahjustumisele. Nüüd leidis propagandatalitus, et see juhtkiri “nii oma sisult kui toonilt: 1) võib kõigutada meie rahva usaldust seadusega kehtima pandud erapooletuse poliitika vajalikkusse 2) võib asetada meie valitsuse poliitika nii meie oma rahva kui ka teiste riikide silmis ebaõigesse valgusse 3) tõmbab ebasobivaid võrdlusjooni Eesti välispoliitikale ja 4) käsitleb ja kommenteerib mõnede sõdivate riikide poliitikat sel viisil, et see võib kutsuda esile arusaamatusi nii kodu- kui välismaal ning võib tõsiselt kahjustada meie välissuhteid”, mistõttu leiti “Päevaleht” olevat süüdi trükiseaduse § 16 p. 8 ja § 21 rikkumises.⁷⁶⁸

1940. aasta 30. mail avaldas “Rahvaleht” nr. 125 reportaazi “Võõrsilt tulid töökaed”, mis kirjeldas võõrtööliste saabumist Eestisse ning nende jagamist taludesse. Artiklis polnud mainitud tööliste rahvust ega päritoluriiki, ent seal sisaldusid vihjed neile kui endistele kaadriallohviteridele, lisaks oli trükitud mitme tööliste poolapärased nimed.

30. mail algatati artikli suhtes juurdlus trükiseaduse § 16 p. 8 (RT 1938 , 42) rikkumise tunnustel, kuna “selles artiklis kirjeldatakse halvustavalt ja mõnitavalt võõrsilt saabunud põllutöölistest, nende teenistuskohdadele palkamisest ja esitatakse nende kohta eluloolisi andmeid, mis võib kahjustada ja rikkuda riigi välispoliitilisi suhteid.”⁷⁶⁹

“Rahvalehe” vastutav toimetaja Olev Soots teatas ülekuulamisel, et artikli puhul on “eriti piinlikult silmas peetud välispõllutööliste tuleku puhul Informatsiooni keskuse poolt 7. mail s.a. antud korraldust: “Eestisse saabuvate välispõllutööliste kohta avaldatud teated ja kirjutised ei või sisaldada andmeid nende rahvuse või riikkondsuse kohta”, keeldu kirjutada nende endisest sõjaväeteenistusest aga polnud.⁷⁷⁰ 8. juunil hoiatas politseitalituse direktor vastutavat toimetajat ning lõpetas juurdluse.⁷⁷¹

1940. aasta 26. aprillil edastas välisminister ajakirjandusele järgmise sooviavalduse:

“1. Välissündmuste, eriti sõjateadete, edasiandmisel loobuda tavalisest ajakirjanduse põhimõttest – kõige aktuaalsem uudis serveerida väljapaistvamalt ja tähtsaimale kohale.

2. Pealkirjad olgu indifferentsed, kiretud, mitte kvalifitseerides sündmusi ühe või teise poole kasuks

768 ERA. F. 1093. N. 1. S. 56. L. 12.

769 ERA. F. 852. N. 1. S. 2593. L. 2.

770 ERA. F. 852. N. 1. S. 2593. L. 5.

771 ERA. F. 852. N. 1. S. 2593. L. 8.

või kahjuks.

3. Sõnumite paigutamine lehekülgede ja asukoha tähtsuse poolest roteerugu mehaaniliselt.

4. Välissündmuste ulatust ja tähtsust tagasi tõmmata põhimõttel, et oma asi on alati tähtsam. Seda teha peamiselt sel teel, et välissündmused esiküljelt kaoksid ja et siseuudistest süstemaatiliselt tehakse sündmused.”⁷⁷²

7. juunil pöördus välisminister A. Piip siseministri poole kaebusega “Uudislehe” peale, et see etteantud korraldusi rikub.⁷⁷³ Selle tõestuseks loetles minister “Uudislehe” nr. 145, 146 ja 147 pealkirju: “Kas Mussolini astub sõtta täna või ootab veel mõned päevad?”, “Prantslased vastasid Pariisi ründamisele”, “Belgia valitsus mobiliseerib edasi”, “Narvik tuleleekides”, “Ameerikas valmistatakse liitlastele püssirohtu” ja “Saksa sõjaväed ründavad Somme’i suunas. Hitler... kardab pikka sõda”. “Need pealkirjad on nii sisult kui väliselt kõmulised, viimane neist koguni mõnitav. Sääraste pealkirjade tarvitamine meie ajakirjanduses on mitmel puhul kahjustanud Eesti välissuhteid,” kirjutas välisminister.

9. juunil üle kuulatud “Uudislehe” vastutav toimetaja Aleksander Peterson kinnitas, et leht pole soovinud välisministri korralduste vastu eksida.⁷⁷⁴ Saksa agentuuri DNB sõnumid olevat tihti tagaplaanil nende hilisema saabumise tõttu, “mis puutub pealkirjade suuusesse, siis välisministeeriumi poolt on meile lubatud kasutada kolmeveerulisi, meie aga oleme seda väga harva teinud, alati piirdudes kaheveerulistega,” kõneles Peterson, lisades, et välisuudiseid toovad esiküljel ära kõik lehed.

7. juunil välisministeeriumilt saadud uue korralduse kohaselt viiski “Uudisleht” 8. ja 9. juuni lehes välisuudised tahaplaanile ning vähendas nende silmapaistvust.⁷⁷⁵ Siiski määras politseitalituse direktor K. Kirsimägi 12. juunil Aleksander Petersonile 500-kroonise trahvi või 60-päevase aresti kõmuliste pealkirjade tarvitamise ja sellega Eesti välissuhte kahjustamise eest (siseministri sundmääruse nr. 19 § 1 ja § 4 p. 7 ja 9 kohaselt).⁷⁷⁶ 25. juulil siseminister sisekaitse ülemal ülesannetes tühistas karistuse.⁷⁷⁷

Eestisse keelati ka “ohtlikke” kirjatükke avaldanud välislehtede sissetoomine. 1939. aasta 22. septembril otsustas sisekaitse ülem keelata Rootsi ajalehe “Dagens Nyheter” sissetoomise Eestisse riiklikku julgeolekut kahjustada võivate ning seltskondlikku ärevust tekitavate teadete avaldamise

⁷⁷² ERA. F. 852. N. 1. S. 2596. L. 3.

⁷⁷³ ERA. F. 852. N. 1. S. 2596. L. 1.

⁷⁷⁴ ERA. F. 852. N. 1. S. 2596. L. 11.

⁷⁷⁵ ERA. F. 852. N. 1. S. 2596. L. 13.

⁷⁷⁶ ERA. F. 852. N. 1. S. 2596. L. 1a.

⁷⁷⁷ ERA. F. 852. N. 1. S. 2596. L. 21.

eest.⁷⁷⁸ Otsuse ajendiks oli ajalehe 12. ja 20. septembri numbrites ilmunud artiklid “Ny devalvering i Estland”, “Ryssarna blockera Estland...” ja “Rysk hevakning av Tallinns hamn”, mis käsitlesid Eesti krooni uue 30%lise devalveerimise võimalust ning “Orzeli” põgenemisest põhjustatud Tallinna blokaadi. Nende artiklitega numbrid konfiskeeriti ja hävitati. Ajalehe sissetoomise keeld ei kehtinud riigi keskasutustele, sõjaväe ja kaitseliidu asutustele, ülikoolidele, Tallinna Konservatooriumile, välissaatkondadele, päevalehtedele, konjunkturiinstituudile ning avalik-õiguslikele kutsekoolidele.⁷⁷⁹

16. septembril oli samalaadsetel alustel keelatud Soome ajalehe “Helsingin Sanomat” sissetoomine, 14. oktoobril lubas sisekaitse ülem aga taas nii “Dagens Nyheteri” kui “Helsingin Sanomate” riiki sissetoomist.⁷⁸⁰ 26. septembril keelas sisekaitse ülem Richard Veerma Shveitsi ajalehe “Die Weltwoche” Eestisse sissetoomise (“kirjutiste ja kujutiste tõttu, milles oli halvustavalt kirjeldatus ja kujutatud Eesti Vabariigiga sõbralikes suhetes seisvate riikide juhtivaid isikuid ja nende tegevust”)⁷⁸¹, 4. oktoobril rakendati sama otsus Pariisis ilmuvale ajakirjale “Sotsialistitsheskii vestnik”.⁷⁸² 1939. aasta 11. oktoobril keelas siseminister sisekaitse ülem ülesannetes Richard Veermaa Sofias ilmuva “Nasha Gazeta” sissetoomise Eesti Vabariigiga sõbralikes suhetes olevate riikide (esmajoonel Nõukogude Liidu) halvustamise eest.⁷⁸³ 1939. aasta 1. novembril keelas sisekaitse ülem Pariisis ilmuva ajalehe “Vozrozhdenie” sissetoomise ebaõigete teadete avaldamise eest Eesti ja talle sõbralike riikide kohta.⁷⁸⁴ 1940. aasta 17. aprillil keelas sisekaitse ülem New Yorgis ilmuva ajalehe “Uus Ilm” sissetoomise lugupidamatuse avaldamise eest Eesti Vabariigi kehtiva riigikorra ja valitsuse kohta ja riigiasutustest ebaõigete teadete avaldamise eest.⁷⁸⁵ 1940. aasta 6. juunil keelas sisekaitse ülem Belgradi ajalehe “Za Rossiju” ning Sofias ilmuva “Rodina” sissetoomise.⁷⁸⁶

Aresti alla pandi ka Rootsi ajalehtede “Stockholms Tidningen” ja “Svenska Dagbladet” mõned numbrid.⁷⁸⁷

3.3.4. Juurdlused ja karistused üldpoliitilistel põhjustel.

1934. aasta 13. oktoobril pandi 30-ks päevaks aresti “Maalehe” vastutav toimetaja Valter Oldt, kel

778 ERA. F. 852. N. 1. S. 2579. L. 1.

779 ERA. F. 852. N. 1. S. 2579. L. 13.

780 ERA. F. 852. N. 1. S. 2579. L. 15.

781 ERA. F. 852. N. 1. S. 2580. L. 1.

782 ERA. F. 852. N. 1. S. 2581. L. 1.

783 ERA. F. 852. N. 1. S. 2583. L. 1.

784 ERA. F. 852. N. 1. S. 2586. L. 1.

785 ERA. F. 852. N. 1. S. 2584. L. 1.

786 ERA. F. 852. N. 1. S. 2595. L. 1.

787 ERA. F. 852. N. 1. S. 2579. L. 34.

polnud võimalik tasuda 1000-kroonist trahvi, mis talle määrati “valitsuse tegevuse kohta ärevusttekitavate teadete levitamise pärast.”⁷⁸⁸ Rahtrahviga said karistada ka “Tartu Maalehe”, “Võru Maalehe”, “Viru Maalehe” ning “Tapa Sõna” vastutavad toimetajad.

1936. aasta 10. detsembril ilmus ajalehes “Elva Elu” nr. 27 Kaarel Lipingu artikkel “Valimiste komiteest ja propagandast”, milles autor esines mõnevõrra kummalise süüdistusega, et Isamaaliidu valimiskomiteed toetavad vaid Isamaaliidu kandidaate. Elva politseikomissar algatas vastutava toimetaja Mart Lukki suhtes uurimise siseministri sundmääruse nr. 19 § 4 p. 5 rikkumise asjus.⁷⁸⁹ Politseivalitsuse direktor Richard Veerma lõpetas uurimise 1936. aasta 14. detsembril, kuna ei leidnud kirjutises “haavavaid väljendusi vastaskandidaadi ega riigivalitsuse kohta.”⁷⁹⁰

1936. aasta 21. detsembri “Vaba Maa” nr. 292 avaldas artikli “Tartus tulevad poliitilised jõulud”, milles kirjeldati eri generatsioonide varjatud võitlust Tartu Isamaaliidus ning kuuldusi pahempoolsete koondumisest poolpõrandaalusesse rahvarindesse.⁷⁹¹ 22. detsembril algatas poliitline politsei artikli asjsus juurdluse, süüdistades seda ebaõigete andmete esitamises, seltskondliku ärevuse tekitamises, üksikute rahvakihtide vahel lahkkelide õhutamises ning kahjulikkuses kodurahule ühistahte saavutamisel rahva keskel, “seejuures heites varju riigi sisemise julgeoleku eest valvel olevatele riigiasutistele, nagu viimased ei oleks suutelised riigihuvisid kaitsma pääle tungiva pahempoolse illegaalse liikumise eest.”⁷⁹² “Vaba Maa” Tartu esindaja Viktor Minneste selgitas ülekuulamisel, et kirjutas, mida oli kuulnud,⁷⁹³ vastutav toimetaja Tõnis Tomp aga teatas: “Kirjutise avaldas toimetus selleks, et olla abiks ametivõimudele teatud asjaolude selgituseks ja kuulujuttude tõkestamiseks.”⁷⁹⁴ Toimetaja Harald Vellner teatas, et juhinduti ajalehes “Uus Eesti” pisut varem ilmunud kirjutisest, kus räägiti samuti põrandaalustest poliitilistest kombinatsioonidest.⁷⁹⁵ 1937. aasta 7. jaanuaril lõpetas politseivalitsuse direktor Richard Veermä süüdistuse.⁷⁹⁶

1938. aasta detsembris keelati tõenäoliselt siseministeeriumist lähtuval initsiatiivil ajakirja “Akadeemia” nr. 8 trükikojast väljumine numbris leiduva Oskar Mändi artikli “Jaan Tõnisson perioodil 1934-38” tõttu.⁷⁹⁷

788 Päevaleht. 14.11.1934. Nr. 283. Karistus “Maalehele” ja selle sabadele.

789 ERA. F. 852. N. 1. S. 2525. L. 1.

790 ERA. F. 852. N. 1. S. 2525. L. 5.

791 Vaba Maa. 21.12.1936. Nr. 292. Tartus tulevad poliitilised jõulud.

792 ERA. F. 852. N. 1. S. 2529. L. 1.

793 ERA. F. 852. N. 1. S. 2529. L. 4.

794 ERA. F. 852. N. 1. S. 2529. L. 7.

795 ERA. F. 852. N. 1. S. 2529. L. 9.

796 ERA. F. 852. N. 1. S. 2529. L. 11.

797 Aru, Krista. “Akadeemia” hilinevad artikkel 1938. aastast. //Akadeemia 1997 Nr. 7. Lk. 1390-1396.

1936. aastal oli juba korraks suletud Tartu ajakiri “Tänapäev” sama aasta 10. numbris ilmunud artikli eest, milles kritiseeriti Tartu Ülikooli autonoomia jalge alla tallamist riigivõimu poolt.⁷⁹⁸ Uurimine algatati ka 1937. aasta veebruarinumbri kohta ning 1938. aasta märtnumbri suhtes, viimasel juhul suleti ajakiri taas. Ajakirja “Tänapäev” asemel ilmusid seetõttu 1938. aastal “Noor-Eesti Kirjastuse” albumid “Künnipäev”, “Jüripäev”, “Jaanipäev” ja “7me magaja päev”. 1939. aasta 6. oktoobril otsustas siseminister sisekaitse ülema ülesannetes Richard Veermaa taas panna seisma ajakirja “Tänapäev” ilmumine ning konfiskeerida ja hävitada ajakirja 8. number, milles leidunud kirjutised olid “halvusatavalt käsitanud riigivõimu tegevust” ja milles oli avaldatud “haavavaid väljendusi Eesti Vabariigiga sõbralikes suhetes seisvate riikide kohta, mis võivad rikkuda riigi välispoliitilisi huvisid”, eksides sellega siseministri sundmääruse nr. 19 vastu.⁷⁹⁹ Otsuse aluseks oli kaitseseisukorra § 20 p. 5.

11. oktoobril kaebas kirjastusühisuse “Tänapäev” juhatus otsuse edasi sõjavägede ülemjuhatajale, kinnitades, et “ajakiri “Tänapäev” on püüdnud kaasa aidata meie riigi ja rahva kultuurilise, majandusliku ja poliitilise olukorra selgitamisele ning kujunenud seejuures suure osa eesti intelligentsi häälekandjaks.”⁸⁰⁰ 25. oktoobril nõustus Johan Laidoner ajakirja ilmumise taastamisega, jättes 8. numbri konfiskeerimisotsuse aga jõusse.⁸⁰¹

Riigivõimu huviorbiiti tõusis “Tänapäev” taas 1940. aastal. Siseministeeriumis loeti ajakirja hoolega ning märgiti “ärevamad” kohad punase joonega, alljärgnevalt neist märgetest pisut lähemalt. 1940. aasta kaksiknumbris 2/3 lk. 34 kirjutas Jaan Tõnisson artiklis “Väikeriikide rasked päevad”: “Mitte üksi Rahvasteliit, kollektiivse julgeoleku kaitsja, mis endise riikide liitude-süsteemi asemel pidi kindlustama Euroopas püsiva rahu, vaid isegi lepingute pühaduse mõte on põhjani vapustatud – Euroopa kontserdi asemel kajavad üle vana kontinendi üksiku rahva hegemoonia ja maailma-valitsuse hüüdsõnad; üldise tasakaalu põhimõtte asemel maade vallutamise ja teiste rahvaste alistamise sõjahüüded.”⁸⁰² Lk. 46 ilmunud H. Laanesti artiklis “Totaalne neutraliteet” leidis allakriipsutamist kriitika Göbbelsi sõnadele riigi seisukoha ja avaliku arvamuse eristamatusest: “Erapooletuse rikkumiseks peetakse juba seda, kui teatava riigi mõni ajaleht juhuslikult avaldab ühe poole sõjateated silmapaistvamalt kui teise omad (selline etteheide tehti Saksa ajakirjanduse polt hiljuti Taanile). /-/ Kõik see loetakse kõrvalekaldumiseks erapooletuse joonest ja võib välja kutsuda

798 Erelt, Pekka. “Akadeemia” ja “Tänapäev” ahju! Rännakuid Tartu-opositsiooni vastu. // Akadeemia. 1993. Nr. 3. Lk. 601-603.

799 ERA. F. 852. N. 1. S. 2582. L. 1.

800 ERA. F. 852. N. 1. S. 2582. L. 20.

801 ERA. F. 852. N. 1. S. 2582. L. 21.

802 ERA. F. 852. N. 1. S. 2598. L. 3.

vastuabinõud, sest “Saksa rahvas ei unusta kunagi ja kedagi, kes sellest õiglasest nõudmisest loobub.” (“Völk. Beobachter”).”⁸⁰³ Lk. 51 oli ära märgitud Hoffman v. Fallerslebeni sõnavabaduse-teemaline luuletus “Kiidulaul 1846” Ivar Paulsoni tõlkes⁸⁰⁴, lk. 53 avaldatud artiklis “Baltti sakslased ja Eesti ajalug” aga tõmmati alla lause “Seitsesada aastat oleme püüdnud neist lahti saada, nüüd ometi leidis mees, kes selle ülesandega toime tuli.”⁸⁰⁵

1940. aasta “Tänapäev” nr. 4 märgiti lk. 85 ilmunud H.G. Wells’i artiklis “Tuleviku poliitikast” lõik: “Meie nägime, et uued totaalsed doktriinid pole teostatavad, et neile rajatakse riigid, mis on vaesed ja karmid, mis teeb elu ebameeldivaks. Kapitalistlik doktriin on palju vähem vaevaline: ta võimaldab igale inimesele kordamineku shansi; ta pakub otsest võitlust igaühele.”⁸⁰⁶

1940. aasta kaksinumbris 5/6 märgiti lk. 115 ära Jaan Tõnissoni artikkel “Ei autoritaarselt ega monopoolselt”, kus kritiseeriti ühe-organisatsioonilise autoritaarse korra kehtestamist ning mõttevabaduse monopoli taotlemist.⁸⁰⁷ Selles numbris leidsid äramärkimist veel A. Hanko Norrat toetav artikkel “Kas välksõda või kurnamissõda” lk. 117⁸⁰⁸, Heinrich Heine irooniline luuletus “Sangarlik rassilisus” lk. 125⁸⁰⁹, “Raamatusõbra” artikkel “Üks vajalik õppetund” Moskva Eesti raamatunäituse halvast korraldamisest lk. 132⁸¹⁰, J. Vainu artikkel “Riigi õigused” sakslaste eluruumiteooria tagamaadest lk. 138⁸¹¹ ja artikkel “Isikuvabaduste tähtsuse rõhutamine” lk. 61⁸¹².

1940. aasata 17. juunil leidis sisekaitse ülem Jürima, et “Tänapäev” nr. 5/6 avaldatud artiklid võivad rikkuda riigi välispoliitilisi suhteid ning tekitada lahkkelisid ja vaenu üksikute rahvakihtide ja ühiskondlike rühmituste vahel, mistõttu ta lasi nr. 5/6 kaitseseisukorra seaduse § 20 p. 5 põhjal konfiskeerida.⁸¹³

1940. aasta 13. jaanuaril kaebas majandusministeerium propagandatalitusele ajalehtede “Päevaleht” ja “Uus Eesti” peale, kes olid samal päeval avaldanud ennatliku uudise laeva “Vega” kinnipidamisest ja Paldiskisse viimisest.⁸¹⁴ Propaganda juht Oidermaa siiski ei rakendanud lehtede suhtes meetmeid, viidates majandusministeeriumi informatsioonimääruste erinevale tõlgendamisele

803 ERA. F. 852. N. 1. S. 2598. L. 11.

804 ERA. F. 852. N. 1. S. 2598. L. 13

805 ERA. F. 852. N. 1. S. 2598. L. 14.

806 ERA. F. 852. N. 1. S. 2598. L. 32.

807 ERA. F. 852. N. 1. S. 2598. L. 49.

808 ERA. F. 852. N. 1. S. 2598. L. 50.

809 ERA. F. 852. N. 1. S. 2598. L. 54.

810 ERA. F. 852. N. 1. S. 2598. L. 58.

811 ERA. F. 852. N. 1. S. 2598. L. 60.

812 ERA. F. 852. N. 1. S. 2598. L. 61.

813 ERA. F. 852. N. 1. S. 2598. L. 1.

814 ERA. F. 1093. N. 1. S. 53. L. 26.

ministeeriumis ja toimetustes.⁸¹⁵

1940. aasta 5. juulil ilmunud ajakirjas “Trükitooline” nr. 4 avaldatud töölisküsimust käsitlevaid artikleid hindas sisekaitse ülem kui riigiasutusi ja riigivõimu halvustavaid ning rahvakihtide vahel vaenu õhutavaid ja seetõttu trükiseaduse § 16 p. 2 ja 5 vastaseid, konfiskeerides kõnealuse numbri.⁸¹⁶ Otsus tugines kaitseseisukorra seaduse § 20 p 5-le. 13. juunil keelas politseitalituse direktor ajakirja vastutaval toimetajal Alfred Offenbachil elamise kaitseseisukorra piirkonnas, välja arvatud Viljandimaa.⁸¹⁷ Otsus tühistati 20. juunil.⁸¹⁸

3.3.5. Juurdlused ja karistused töölisliikumise kajastamise eest.

1935. a. 30. aprillil ilmunud “Rahva Sõna” nr. 33 avaldas artikli “Eesti Töölispordi Liidu kongress”, milles anti ülevaade kongressi käigust. Muu hulgas trükiti ära ka kongressi tervitus Läti Töölispordi Liidu vangistatud esimehele Bruno Kalninile (“E.T.L. kongress avaldab soojemat kaastunnet Eesti Töölispordi sõbrale ja toetajale, ülekohtuselt vangistatud Läti töölispordi juhile, veendunud demokraadile Bruno Kalninile...”) ning delegaat A. Oina sõnad kavanatavate Berliini 1936. a. olümpiamängude kohta: “See on demokraatliku maailma vaenuline tagurluse paraad, millest ei tohiks võtta osa ükski demokraatlikult mõtlev inimene /-/. ETL kongress pöörab kõigi Eesti tööliste, üldse kõigi demokraatlikkude organisatsioonide poole, et nad asuks eitavale seisukohale oma liigete osavõtmise kohta 1936. a. Berliini olümpiaadist, millist olümpiaadi püütakse kujutada Saksa fashismi ja militarismi ülemaailmseks demonstratsiooniks.” Lisaks trükiti ka A. Oinase ettepanek lõpetada kongress Internatsionaali laulmisega.⁸¹⁹

Poliitiline politsei alustas 2. mail 1933. a. artikli asjus juurdlust, nähes selles sisekaitse ülema sundmääruse nr. 11 § 1 rikkumist.⁸²⁰ 3. mail kuulati üle “Rahva Sõna” vastutav toimetaja Juhan Eigo, kes eitas sundmääruse vastu rikkumist, kuna artikkel kajastas avalikku kongressi, millel öeldu eest vastub vaid kongressi juhatus. Pealegi viibinud kongressil politsei, kes kõnelejatele mingi takistusi ei teinud.⁸²¹ Lehe peatoimetaja Erich Joonas kinnitas sama., lisades: “Kuni lehe ilmumiseni ei politsei ega mõne teise riigivõimu esindaja poolt mingisuguseid hoiatusi ega sooviavaldusi kongressi kohta ei tehtud, millest ei oleks soovitatav olnud avaldada, kuna tavaliselt väiksemate

815 ERA. F. 1093. N. 1. S. 53. L. 27.

816 ERA. F. 852. N. 1. S. 2597. L. 1.

817 ERA. F. 852. N. 1. S. 2597. L. 2.

818 ERA. F. 852. N. 1. S. 2597. L. 14.

819 Rahva Sõna. 30.04.1935 Nr. 33. Eesti Töölispordi Liidu kongress.

820 ERA. F. 852. N. 1. S. 2504. L. 4.

821 ERA. F. 852. N. 1. S. 2504. L. 5.

analoogiliste nähete juures on seda viimasel ajal ikka tehtud.”⁸²² Ka see juurdlus lõppes karistusega.

1936. aasta 29. augusti “Vaba Maa” nr. 196 avaldati Eesti Töolisühingute Keskliidu kuulutus põlevikivikaevanduste streigi- ja palgavõitluse asjus. Sama aasta 19. augustil oli aga riiklik propagandatalitus edastanud ajalehtedele korralduse mitte avaldada põlevikivikaevanduste streikie asjus kuulutusi. Poliitiline politsei alustas juurdlust ning asjaosaliste ülekuulamisi.

“Vaba Maa” toimetuse sidemees riikliku propagandatalitusega Arnold Süvalep seletas, et “mõni aeg tagasi härra Raudmaa`lt propagandatalitusest sain korralduse mitte avaldada ajalehes kirjutusi, mis käsitavad töötüli ja streigi arengut põlevkivi rajoonis, väljaarvatud ametlikult antav informatsioon,” kuid mõistnud seda ka pärast teistkordset ülekordamist 27. augustil kui ühekordset korraldust konkreetseks päevaks.⁸²³ “Vaba Maa” vastutav toimetaja Tõnis Tomp selgitas, et ta ei teadnud, et streigiteemaliste kirjutiste keeld kehtib ka kuulutuste kohta.⁸²⁴ Üle kuulati ka riikliku propagandatalituse asjassesegatud kaastööline Ilmar Raudma, kes kinnitas, et “andsin edasi toimetaja Süvalepale Propagandatalituse korralduse “mitte avaldada miskisuguseid teateid ega kirjeldusi põlevkivi tööstuse rajooni palgavõitlusest ja streigist, kus juures see korraldus kehtib kuni tema muutmiseni või kaotamiseni Riikliku Propagandatalituse poolt ja ei käi Talituse poolt antava vastava informatsiooni kohta”. ”⁸²⁵

1936. aasta 3. septembril karistas politseivalitsuse direktor oma otsusega nr. 459 Sk vastutavat toimetajat Tõnis Tompi 50 krooni trahvi või 10 päeva arestiga siseministri sundmääruse nr. 19 § 9 vastu, kuna vastutav toimetaja loeti trükiseaduse § 9 alusel vastutavaks ka kuulutuste eest.⁸²⁶ Otsuse aluseks oli siseministri sunnmääruse nr. 19 § 10. Siseminister K. Eenpalu kommenteeris uurimist 2. septembril resolutsiooniga: “Informatsiooni talituse juhatajal panna maksma kinel kord, korralduste edasiandmiseks. See ei lähe, et ametijõud helistab mööda kuulutamise kontoreid, vaid tal on tegemist ainult vastutava toimetajaga või isikuga, keda toimetaja määranud korralduste vastuvõtjaks. Selles osas on käesoleval korral asi longanud. Korraldused peavad olema kindlad ja vormilt õiged.”⁸²⁷ Siseministri pahameele oli põhjustanud Raudma, soostudes 27. augustil Süvalepa soovitusel uurida ise “Vaba Maa” kuulutusteosakonnast järele, ega sinna pole toodud põlevikivikaevanduse streigi kohta käivat teadet.

822 ERA. F. 852. N. 1. S. 2504. L. 5.

823 ERA. F. 852. N. 1. S. 2519. L. 2.

824 ERA. F. 852. N. 1. S. 2519. L. 3.

825 ERA. F. 852. N. 1. S. 2519. L. 9.

826 ERA. F. 852. N. 1. S. 2519. L. 1.

827 ERA. F. 852. N. 1. S. 2519. L. 11.

1938. aasta 10. detsembril teatas poliitlise politsei Narva komissar politseitalituse abidirektorile, et ““Eesti Kiviõli” A/Ü juhatus on korduvalt juhtinud ametivõimude tähelepanu sellele, et mõned sõnumisaatjad meie ajakirjandust küllalt erapooletult ja objektiivselt ei informeerivat Kiviõli põlevkivi tööstuses ettetulnud õnnetusjuhtumitest ja teistest sündmustest ning katsuvat oma informatsioonis sageli kas olnud asjaolusid suurendada või ebaõigete teadete avaldamisega tekitada arusaamatusi ja lahkkelisid vabriku valitsuse ja tööliskonna vahel. Teiselt poolt ka tööliskonnas oli kuulda nurisemist, et ebaõiged ning liialdatud artiklid aitavat kaasa häiriva meeleolu tekkimiseks tööliste peres kui ka kodanike keskel ja valgustavat Kiviõlis töötamisolusid liialdatud ohtlikust küljest.⁸²⁸ Juurdlusele oli lisatud Eesti Kiviõli A/Ü poolt kogutud 102 ajaleheväljalõiget, millest 86-s nägi ettevõtte juhtkond valeandmete esitamist või asjaolude liialdamist.⁸²⁹ Eksimusi nähti enim artiklites, mis käsitlesid kaevandatud toorme tonnaazhi, kvaliteeti, kaevandustes juhtunud õnnetusi, töökorraldust ja vallandamisi, talude võõrandamisi kaevanduse tarbeks ning kaevanduse territooriumil toime pandud kuritegusid. Samas kaebas aga näiteks “Uus Eesti” toimetuse, et hoopis käitise juhatus kiusab taga kohalikke kirjasaatjaid, üritades nende suud vaikima sundida ka politsei abil.⁸³⁰ Politseivalitsuse direktor Juhan Sooman lõpetas juurdluse tulemusteta 1939. aasta 11. jaanuaril.⁸³¹

3.3.6. Juurdlused riikliku alkoholipoliitika halvustamise suhtes.

1934. aasta “Eesti Naise” augustinumbris ilmus leheküljel 243 Helmi Mäelo artikkel “Rahvale olgu viin kättesaadav...!”, kus kritiseeriti uut dekreediga kehtestatud alkoholimüügi korda, mis lubab “viina müüa igas poes ja metsatukas. Kõrts on toodud igale ukse ette ja surutud perekonda.”⁸³² Tartu prefekt alustas artikli kui sisekaitseülema sundmääruses nr. 11 (RT 76-1933) ette nähtud süüteo tundemärke sisaldava asjus juurdlust.⁸³³ 8. augustil kuulati üle “Eesti Naise” vastutav toimetaja Helmi Põld, kes kinnitas, et artikliga ei soovitud arvustada valitsuse tegevust, vaid võielda alkoholismi hävitustöö vastu.⁸³⁴ Artikli autor teatas ülekuulamisel 13. augustil, et kirjutas vastavalt südametunnistusele, pealegi oli artikkel varasema teemakäsitluse järg.⁸³⁵ 3. septembril lõpetas kaitseväge ülemjuhataja abi kindral-major G. Jonson juurdluse karistusega.⁸³⁶

Viljandi ajalehes “Sakala Pühapäev” nr. 11 ilmus 1937. aasta 13. märtsil artikkel “Kultuur

828 ERA. F. 852. N. 1. S. 2573. L. 1.

829 ERA. F. 852. N. 1. S. 2573. L. 4.

830 ERA. F. 852. N. 1. S. 2573. L. 2.

831 ERA. F. 852. N. 1. S. 2573. L. 1.

832 ERA. F. 852. N. 1. S. 2498. L. 7.

833 ERA. F. 852. N. 1. S. 2498. L. 1.

834 ERA. F. 852. N. 1. S. 2498. L. 3.

835 ERA. F. 852. N. 1. S. 2498. L. 4.

836 ERA. F. 852. N. 1. S. 2498. L. 22.

Kantrekülla”, milles süüdistati Viljandi linnavalitsust lasteaia asemel viinapoe ehitamises. Viljandi linnapea A. Maramaa kaebuse alusel algatatud juurdlusele lisati ka maksuinspektsiooni õiend, et Kantreküla linnaosa “viina tarbijate poolt korduvalt on maksuinspektsiooni tähelepanu juhitud sellele asjaolule,” et Kantrekülas puudub viinapood, mistõttu kaupluse ehitamine on igati õigustatud.⁸³⁷ Politseivalitsuse direktori asetäitja lõpetas juurdluse 1937. aasta 8. aprillil eksimuste mitteleidmise tõttu.⁸³⁸

3.3.7. Juurdlused ja karistused süüdistustest kirjutiste ja kuulutuste avaldamise eest.

1935. a. 16. oktoobril karistas politseivalitsuse direktor oma otsusega nr. 501 Sk ajalehtede “Külaleht”, “Põltsamaa Teataja”, “Türi Uudisleht” ja “Vändra Sõnumid” vastutavat toimetajat Theodor Kasperit nendes ajalehtedes 10. oktoobril ilmunud sõnumite “Kaansoos paaritati lammast ja koera” ja “Et Vihuveres käinud keegi noor neiu linnas suurt armastust ära viimas” kui kõlvatute ja süüdistustest riivavate eest 40 krooni trahvi või 15 päeva arestiga.⁸³⁹ Otsus tugines siseministri sundmäärusele nr. 19 § 4 p. 10 ja § 10.

1935. a. 19. novembri “Uudislehes” nr. 179 ilmus tutvumiskuulutuste rubriigis kuulutus: “Üksik vanem härra! Kui sa oled erak ja naitsepõlgur, palun võta endale sõbraks-seltsiliseks samasug. noormees. Tahan täita iga su soovi. “Noor sõber”.⁸⁴⁰ Sama aasta 30. novembril karistas politseivalitsuse direktor oma otsusega nr. 595 Sk “Uudislehe” vastutavat toimetajat Aleksander Petersoni 30 krooni trahvi või 10 päeva arestiga selle eest, et ta ei hoidnud kuulutuse ilmumist ära ning eksis sellega siseministri nundmääruse nr. 19 § 4 p. 10 vastu.⁸⁴¹ Otsuse aluseks oli siseministri sundmäärus nr. 19 § 10 ja kaitseseisukorra seaduse § 9 p. 3.

1936. aasta 29. juunil ilmus Narva ajalehes “Põhja Kodu” nr. 70 noorsooorganisatsioonidest rääkiv artikkel trükivea tõttu pealkirjaga “Elav tegevus Narva noorkotkaste ja kodutüdade peres”, mistõttu kohalik politsei alustas juurdlust, kahtlustades siseministri sundmääruse nr. 19 § 4 p. 10 rikkumist.⁸⁴² Lehe vastutav toimetaja Roman Hoona selgitas ülekuulamisel, et pealkirja põhjustas trükiviga, mitte soovilbusi avaldada.⁸⁴³ 1936. aasta 14. juulil otsustas politseivalitsuse direktori asetäitja A. Liit süüdistuse lõpetada.⁸⁴⁴

837 ERA. F. 852. N. 1. S. 2537. L. 5.

838 ERA. F. 852. N. 1. S. 2537. L. 13.

839 ERA. F. 852. N. 1. S. 2510. L. 1.

840 ERA. F. 852. N. 1. S. 2511. L. 10.

841 ERA. F. 852. N. 1. S. 2511. L. 1.

842 ERA. F. 852. N. 1. S. 2517. L. 1.

843 ERA. F. 852. N. 1. S. 2517. L. 3.

844 ERA. F. 852. N. 1. S. 2517. L. 4.

1937. aasta 17. jaanuari "Päevalehes" nr. 17 ilmus kuulutus: "Intelligentne haritud noormees soovib tutvust sadistlike kalduvustega aktiivse naisega. Kirjad (soovitav fotoga) slt. "Sobiv partner" all." 18. jaanuaril alustas kriminaalpolitsei kuulutuse asjus juurdlust süüdistusega "Päevalehe" pea- ja vastutava toimetaja Harald Tammeri vastu, leides kuulutuse olevat lubamatu siseministri sundmääruse nr. 19 §§ 1 ja 4 p. 9 ja 19 ning kaitseseisukorra seaduse alusel.⁸⁴⁵ "Päevalehe" kuulutusteosakonna juhataja Feliks Greenberg seletas ülekuulamisel, et kuulutus sattus lehte tähelepanemata tõttu.⁸⁴⁶ Kinni peeti ka kuulutuse panija Lembit-Oskar Lukas, kes väitis, et ei otsinud kuulutusega naispartnereid, vaid soovis lihtsalt uurida, kui palju on Tallinnas naissadiste. Ta sai kolm vastust.⁸⁴⁷ 1937. aasta 27. jaanuaril lõpetas politseivalitsuse direktor Richard Veermäa süüdistuste, "kuna tahtlikku tegu pole olnud."⁸⁴⁸

1939. aasta 2. juunil avaldas Tallinnas o/ü "Uus Eesti" väljaandel ilmunud nädalaleht "Tallinna Post" nr. 22 Leeno Tuvikese varjunime all pilkevärsi "Kuulujutt", mille eesmärk oli naeruvääristada linnas liikunud alusetut kuulujuttu sadistliku sarimõrvari tegutsemisest. Poliitilises politseis tekitasid aga rahutust teoses leidunud värsiread "*Ta matsutanud/ ilast suud/ ja puhtaks närind/ lapse luud./ Ükshaaval soolikate sees/ on sorinud veel/ sama mees.*" 3. juunil algatati juurdlus kõlblus- ja süüdistustunnet haavavate väljendite kui siseministri sundmääruse nr. 19 § 4 p. 10 vastase teo asjus.⁸⁴⁹ "Tallinna Posti" vastutav toimetaja Gerhard Rahnulo selgitas ülekuulamisel, et kuulujutu ümberlükkamine oli Tallinna kriminaalkomissari soov ning "Tallinna Post" kui ajaviiteleht valis selle vormi vastavalt oma sisule,⁸⁵⁰ sama kinnitas ka luuletuse autor Konstantin Osvet.⁸⁵¹ Politsei abidirektor K. Kirsimägi tegi 1939. aasta 6. juunil Rahnulole "tõsise hoiatuse" trükiseaduse (RT 1938, 42) § 16 p. 11 ja siseministri sundmääruse nr. 19 § 4 p. 10 rikkumise eest.⁸⁵²

3.3.8. Juurdlused ja karistused muudel põhjustel.

1935. aasta 26. märtsi "Uudisleht" nr. 48 avaldas artikli "Elektriseeritud õhkkond majaperemeeste hulgas", mis kirjeldas pingeid majaperemeeste organisatsiooni juhatuse valimistel. Politseivalitsuse direktor Richard Veerma leidis 26. märtsil oma otsuses nr. 2323, et artikkel "oma häirivate ja nääklevate väljendustega õhutab vaenu üksikute isikute kui ka rühmituste vahel ning on kahjulik

845 ERA. F. 852. N. 1. S. 2533. L. 3.

846 ERA. F. 852. N. 1. S. 2533. L. 4.

847 ERA. F. 852. N. 1. S. 2533. L. 5.

848 ERA. F. 852. N. 1. S. 2533. L. 6.

849 ERA. F. 852. N. 1. S. 2576. L. 2.

850 ERA. F. 852. N. 1. S. 2576. L. 3.

851 ERA. F. 852. N. 1. S. 2576. L. 4.

852 ERA. F. 852. N. 1. S. 2576. L. 7.

kodurahule ja takistab ühistahte saavutamist rahva keskel” ning karistas vastutavat toimetajat Aleksander Petersoni 100-kroonise trahvi või 15-päevase arestiga.⁸⁵³ Otsus tugines siseministri sundmääruse nr. 19 § 4 p. 5 ja § 10 ja kaitseseisukorra seaduse § 9 p 3-le. Petersoni 28. märtsil esitatud palve karistuse pehmenamiseks⁸⁵⁴ rahuldaski siseminister K. Eenpalu 30. märtsil otsusega nr. 177, määrates uueks karistuseks 20 krooni trahvi või 5 päeva aresti.⁸⁵⁵

1935. a. 8. juulil ilmunud Tartu ajalehes “Uus Sõna” nr. 154 avaldati Herbert Lillese artikkel “Kojameeste kärarikas koosolek”, milles kirjeldati 7. juulil Tartus Filosoofi tn. 11. peetud Tartu Majateenijate Ühingu koosolekut. Artiklis mainiti, et koosolek kujunes tormiliseks ning “tulid kuuldavale kärarikkad pahameeleavaldused juhatusele.”⁸⁵⁶ Politseivalitsuse peadirektor otsustas 1935. a. 3. septembril otsusega nr. 406 Sk, et artikkel on “käsitanud esitatavaid asjaolusid tõele mittevastavalt ja kahjustavalt ühingu juhatusele.”⁸⁵⁷ Nii artikli autor Herbert Lilles kui “Uus Sõna” päevauudiste osakonna juhataja Heinrich Jürisson loeti eksinuks siseministri sundmääruse nr. 19 § 1,2 ja §4 p. 5 vastu. Lilled karistati 50 krooni trahvi või 15 päeva arestiga, Jürissoni 10 krooni trahvi või 3 päeva arestiga (Lilles valis aresti, Jürisson maksis trahvi⁸⁵⁸). Otsuse aluseks oli siseministri sundmäärus nr. 19 § 10.

1936. aasta 14. septembril ilmus ajalehes “Uus Eesti Narva Uudised” nr. 97 artikkel “Kas Punase Risti Narva osakond uutele radadele?”, kus allakirjutanud “Punase Risti liige” kritiseeris osakonna kinnisvaratehinguid. Sama aasta 2. oktoobril esitas Eesti Punase Risti Narva komitee Narva prefektile avalduse “Uus Eesti Narva Uudiste” vastutava toimetaja Valdur Musteli selle artikli avaldamise eest vastutusele võtmiseks.⁸⁵⁹ Ülekuulamisel nimetas Mustel artiklis toodud asjaolusid õigeteks⁸⁶⁰ ning Narva prefekt tegi 6. novembril politseivalitsuse direktorile Richard Veermale ettepaneku uurimine lõpetada,⁸⁶¹ mis 13. novembril ka sündis.⁸⁶²

1936. aasta 29. detsembril koostas Pärnu politsei protokollis “Vaba Maa” Pärnu väljaande vastutavale toimetajale Aleksander Jürimäele, kes oli oma lehes teotanud “Pärnu Päevalehe” peatoimetajat Eduard Illermaad, nimetades teda “rõvedate kirjutiste autoriks”, “ebatõemeistriks” jne. Jürimäe suhtes algatati süüdistus siseministri sundmääruse nr. 19 § 4 p. 5 ja 6 rikkumise eest.⁸⁶³

853 ERA. F. 852. N. 1. S. 2501. L. 3.

854 ERA. F. 852. N. 1. S. 2501. L. 2.

855 ERA. F. 852. N. 1. S. 2501. L. 1.

856 Uus Sõna. 08.07.1935. Nr. 154. Kojameeste kärarikas koosolek.

857 ERA. F. 852. N. 1. S. 2508. L. 1a.

858 ERA. F. 852. N. 1. S. 2508. L. 12.

859 ERA. F. 852. N. 1. S. 2524. L. 2.

860 ERA. F. 852. N. 1. S. 2524. L. 4.

861 ERA. F. 852. N. 1. S. 2524. L. 6.

862 ERA. F. 852. N. 1. S. 2524. L. 7.

863 ERA. F. 852. N. 1. S. 2531. L. 1.

Politseivalitsuse direktor Richard Veerma lõpetas uurimise 1937. aasta 12. jaanuaril resolutsiooniga: “Arvesse võttes, et siin on toimetajate omavaheline kiskumine lehtedes, mis iseenesest küll tikub ületama korrektsuse piire ja haakuma sundmääruse taha, kuid ei too erilist ohtu üldsusele, lõpetan seekord süüdistuse. Palun teha mõlematele pooltele hoiatus edaspidiseks. Auhaavamise asju lahendatakse kohtus, mitte aga nende käes käsutada olevates lehtedes.”⁸⁶⁴

1937. aasta 3. märtsil ilmunud “Rahvaleht” nr. 27 avaldas reportaazhi “Surmanuhtlus viidi täide”, milles leiduvaid lauseid pidas kriminaalpolitsei halvustavateks, ebaõigeteks ja riigiametnike kohta moonutatud teateid toovaiks: “Tavaliselt veerand tundi enne kindlaksmääratud aega sõidab vangla ette kinnises autos prokurör. Temaga on kaasas surmanuhtluse täidesaatja.”; “Viimastena ilmuvad prokurör ja timukas”; “Direktor teeb talle teatavaks armupalve tagasilükkamise ning asjaolu, et kohtuotsus viiakse kohe täide. Siis paneb ta ette valida surmamisviisi. Hukatav valib mürgi.”⁸⁶⁵ “Rahvalehe” vastutav toimetaja Olev Soots teatas ülekuulamisel, et artiklis pole midagi haavavat ning võimalikud ebatäpsused on tekkinud kogemata, mitte sihilikult.⁸⁶⁶

Politseivalitsuse direktor nentis 17. märtsil oma otsuses nr. 1041-Sk, et artiklis on “kirjeldatud ebaõigelt ja moonutatud kujul surmanuhtluse täidesaatmise korda. Sellega on “Rahvalehe” vastutav toimetaja avaldanud ebaõigeid ja moonutatud teateid kohtuvõimude tegevuse kohta, missuguste teadete avaldamine on keelatud siseministri sundmääruse nr. 19 § 4 p. 2.”⁸⁶⁷ Võttes aluseks siseministri sundmääruse nr. 19 § 10, ja kaitseseisukorra seaduse § 9 p. 3 karistas politseivalitsuse direktor Olev Sootsi 100-kroonise trahviga.

1937. aasta 28. mail ilmus Narva ajalehes “Põhja Kodu” nr. 60 lihtne veste “Matusekõne” sellest, kuidas kurja naise ja joomatõve kätte surnud erukapten Moirekatsi matusele kõnet pidama kutsustud “linna suurim joomar ja kuldsuu” end ekslikult hoopis leitnant Joosep Taioste matusel arvas viibivat ning kiitis seetõttu Taioste ilusat hinge, mis teinud tähtsusetuks tema näo inetuse, rõõmustas, et leitnant, kes muidu naisepeksmise eest kinnigi istunud, enne surma abikaasaga ometi ära leppida jõudis ja õigustas Taioste nõrkusi küsimusega, et kes meie päevil ei jooks – kuni lõpuks täiesti elusa leitnant Taiostega vastastiku sattus. Vabariigi Ohvitseride Keskkogu juhatus esitas aga veste kui ohvitserkonda ebasoovitavasse valgusse asetava suhtes kaebuse sõjaministrile, paludes tal astuda samme, et “sellistele ohvitserkonda riivavatele kirjutistele tulevikus ajakirjanduses ruumi ei antaks.”⁸⁶⁸ Sõjaministrilt liikus kaebus edasi siseministrile, kes edastas selle propagandatalitusele.

864 ERA. F. 852. N. 1. S. 2531. L. 8.

865 ERA. F. 852. N. 1. S. 2535. L. 3.

866 ERA. F. 852. N. 1. S. 2535. L. 4.

867 ERA. F. 852. N. 1. S. 2535. L. 1.

868 ERA. F. 1093. N. 1. S. 1. L. 1.

Sealt andis Hugo Kukke lehe toimetusele suulise korralduse sellistest kirjutistest hoidumiseks ühes soovitusel avaldada juhtunu heaks tegemiseks õiend vestes kujutatud sündmuse olemisest “luulesünnitis”.⁸⁶⁹

1938. aasta 29. jaanuaril avaldas “Pärnu Päevaleht” nr. 23 rahvaliku veste “Pärnu Peegel”, milles kirjeldati minategelase Mari Prundi üleelamisi Pärnusse elamaasumisel, kui ta end politseiregistreerides isikutunnistuse asemel kogemata hobusepassi esitas. Veste alusel algatas Pärnu politsei juurduse, leides selle olevat ebaõige ja mahategava. “Nimelt kirjutatakse selles artiklis, nagu sööksid Pärnu linna politseijaoskonna ja aadressbüroo ametnikud töö juures, kugistaksid alla saiatükke ja ametikohuste täitmisel naeraksid ja pilkaksid kodanikke. Muuseas nimetatakse selles artiklis samu ametnikke pikaninalisteks, laiakõrvalisteks ja raibeteks,” kurtis Pärnu politsei, leides, et sellega on “Pärnu Päevalehe” vastutav toimetaja Mart Lekstein eksinud siseministri sundmääruse nr. 19 § 1 ja § 4 p. 2 vastu.⁸⁷⁰ Juurdlus algatati ka “Uus Eesti Pärnu Uudiste” vastu, mis sai kogu oma sisu “Pärnu Päevalehelt.”⁸⁷¹ Lekstein kinnitas ülekuulamisel, et tegemist on täiesti väljamõeldud vestega⁸⁷² ning politseivalitsuse direktor Richard Veerma lõpetas 1938. aasta 8. veebruaril süüdistused mõlema lehe vastu, märkides, et toimetaja peab edaspidi lehes politseiasutuste suhtes korrektsemat tooni kasutama.⁸⁷³

1938. aasta 1. veebruaril avaldas “Vaba Maa” Pärnu väljaanne nr. 25 lühiteate “Saladuslikku surma uuritakse”: “Teatavasti lahkus vabaturma läbi möödunud aastal Veelt neiu Aliide Sallmann. Sallmann teenis Enges ja oli sealse perepojaga armuvahekorras. Armuvahekord oli läinud aga sassi ja abiellumisest ei tulnud enam midagi välja, mille tõttu Sallmann enese poos. Liiguvad kuuldused, kas pole selle teo kordasaatmiseks kaasaaidanud teised isikud. Arvatavasti kevaeel kaevatakse laip uuesti hauast ja arst saab uurima, kas on vägivalda tarvitatud.” Teate kohta algatas Pärnu politsei juurduse, nähes selles siseministri sundmääruse nr. 19 § 4 p. 8 rikkumist.⁸⁷⁴ Lehe vastutav toimetaja ütles ülekuulamisel, et teade oli tõene ning ilmunud mitmes Tallinna lehes,⁸⁷⁵ mispeale politseivalitsuse direktor Richard Veerma lõpetas 15. veebruaril uurimise.⁸⁷⁶

1938. aasta veebruaris avaldas Jüri-Rajur Liivak oma vastutaval toimetamisel ilmunud ajakirjas “Repälä” nr. 2 Jaan Soobergi kirjutise “Kes peavad ehitama Tallinna keskmeeirei?”.

869 ERA. F. 1093. N. 1. S. 1. L. 2.

870 ERA. F. 852. N. 1. S. 2558. L. 1.

871 ERA. F. 852. N. 1. S. 2559. L. 1.

872 ERA. F. 852. N. 1. S. 2558. L. 3.

873 ERA. F. 852. N. 1. S. 2558. L. 6.

874 ERA. F. 852. N. 1. S. 2560. L. 1.

875 ERA. F. 852. N. 1. S. 2560. L. 3.

876 ERA. F. 852. N. 1. S. 2560. L. 4.

Politseivalitsuse direktor leidis 4. märtsil oma otsuses nr. 1120-sk, et artikkel sisaldas “demagoogilisi ja nääklevaid väljendusi ning ässitusi “Võiekspordi” vastu, missugused väljendused võivad tekitada lahkkelisid rahva seas ja on kahjulikud kodurahule”, eksides sellega siseministri sundmääruse nr. 19 § 4 p. 5 vastu. Võttes aluseks sama sundmääruse § 10, karistas politseivalitsuse direktor Jüri-Rajur Liivakut 50-kroonise trahvi või 14-päevase arestiga.⁸⁷⁷ Liivaku edasikaebus sisekaitse ülemale 26. märtsil jäeti 12. aprillil rahulamata.⁸⁷⁸

1938. aasta 26. augustil kaebas Narva linnapea J. Lust peaminister K. Eenpalule, et 31. juuli “Päevalehes” nr. 204 “Narvalase” nime all ilmunud kirjutis “Narva supelrannad tuleksid sulgeda” sisaldas jämedat ja sihilikku moonutamist, kuna seal mainiti, et Joaoru supelkoht on porilomp ja haigusidude pesa, vähese veevahetuse ja tolmava rannaga, mis pealegi on täis plekitükke ja traati.⁸⁷⁹ Peaminister kohustas propagandatalitust “Päevalehte” informeerima, et see oma Narva kirjasaatja sõnumitesse kriitilisemalt suhtuks, propagandatalitus aga kohustas “Päevalehte” avaldama artikli suhtes õiendit.⁸⁸⁰

1938. aasta 15. novembril saatis propagandatalituse informatsiooniosakond “Uudislehele” avaldamiseks 16. novembri numbri esiküljel järgmise õiendi: “Õiendus arsenali tööliskonna asjus. “Uudislehes” 6. nov. s.a. nr. 171 avaldatud artiklis “20 a Eesti politseid” on 1. detsembri 1924. a. sündmusi käsitlevas osas muuhulgas öeldud, et “Nii 1. politseijaoskonnas on kolm politseinikku hoidnud ära arsenali paarisaja pealise töölispere väljaastumise.” Konstateerime, et see kontrollimatult artiklisse sattunud väljendus ei vasta tõe, kuna arsenali töölised täiesti riigitruude kodanikkudena 1. detsembri 1924.a. mässukatsega miskil viisil ei seisnud ühenduses, mispärast siinkohal arsenali tööliskonna ees vabandame. “Uudislehe” toimetuse.”⁸⁸¹

1938. aasta 16. novembril avaldas “Rahvaleht” nr. 214 artikli “Lööming juutidega”, milles kirjeldas kaklust juutide ja saksa sportlasi võõrustanud atleetide vahel Tallinna restoranis “Du Nord”. Samal päeval alustati artikli suhtest juurdlust kriminaalseaduse § 254 alusel.⁸⁸² Et aga ülekuulamistel kõik asjaosalised löömingu fakti eitasisid, lõpetas politseidirektor Juh. Sooman 12. detsembril juurdluse.⁸⁸³

1939. aasta 23. jaanuari “Päevalehes” nr. 23 ilmus artikkel “Jõhvi linn avab põlevkivitööstuse”, milles kirjeldati linna plaani sel kombel oma tulusid suurendada. 23. jaanuaril esitas Jõhvi

877 ERA. F. 852. N. 1. S. 2561. L. 1.

878 ERA. F. 852. N. 1. S. 2561. L. 12.

879 ERA. F. 1093. N. 1. S. 49. L. 6.

880 Samas.

881 ERA. F. 1093. N. 1. S. 49. L. 14.

882 ERA. F. 852. N. 1. S. 2572. L. 2.

883 ERA. F. 852. N. 1. S. 2572. L. 14.

linnaalitsus politseitalitusele kaebuse artikli kui ebaõige ning alusetut elevust tekitava peale, mis rikub trükiseaduse § 16 p. 2 nõudeid.⁸⁸⁴ “Päevalehe” pea- ja vastutav toimetaja Harald Tammer eitas eksimust ning avaldas 25. jaanuari “Päevalehes” nr. 25 õiendi artikli mittetõepärasusest⁸⁸⁵ ning politseidirektori asetäitja K. Kirsimägi lõpetas juurdluse 1939. aasta 6. veebruaril.⁸⁸⁶

1940. aasta 20. aprillil avaldas “Majaomanike Teataja” nr. 16 artikli “Linnavolikogus nõuti majaomanike korralekutsumist”, milles kirjeldati, kuidas üürnikest volinikud lubasid majaomanikud “seina äärde panna”, ning artikli “Nõutakse kinnisvarade tasuta võõrandamist”, kus vahendati pahempoolsete volinike samalaadseid avaldusi. 23. aprillil karistas politseitalituse direktor vastutavat toimetajat Roman Viederfeldti ja toimetajat Aleksander Parmi kumbagi 100 krooni trahvi või 30 päeva arestiga, tuues põhjenduseks artiklites leiduvad avaldused, mis “oma demagoogiliste väljendustega õhutavad vaenu ja tekitavad lahkkelisid üksikute rahvakihtide ja ühiskondlikkude rühmituste vahel” ja on seega siseministri sundmääruse nr. 19 § 1 ja § 4 p. 5 vastased.⁸⁸⁷ Otsuse aluseks oli kaitseseisukorra seaduse § 20 p. 1. Karistatud esitasid sisekaitse ülemale 27. mail edasikaebuse⁸⁸⁸, mis aga jäeti 1. juunil rahuldamata.⁸⁸⁹

Ajakirja “Laevandus” 1938. aastal numbris 7/8 ilmus laevaõnnetuste uurimisameti seaduse eelnõu tekst. 8. novembril esitas veeteede talitus siseministeeriumile avalduse juurdluse alustamiseks, kuna leidis, et eelnõu on hangitud mitteametlikul teel ning sellega on eksitud trükiseaduse § 16 p. 3 vastu.⁸⁹⁰ Juurdluse käigus ilmnas, et ajakiri sai eelnõu teksti Eesti Laevajuhatajate Seltsi kaudu ning 30. novembril uurimine lõpetati.⁸⁹¹

Käesolevas alapeatükis esitatud loetelu juurdlustest ja repressioonidest ajakirjanduse vastu annab teatava läbilõike ohtudest, millega 1930. aastate teise poole ajakirjanikel tuli iga päev arvestada. Ülal kirjeldatud episoodid varieeruvad traagilisest koomiliseni, külmalt kalkuleeriva võimu kõrval on neis tihti määravaks jõuks ka ametnike inimlik nõmedus. Nii või teisiti, mõlemad tegurid lämmatasid vaba ajakirjanduse.

884 ERA. F. 852. N. 1. S. 2575. L. 1.

885 ERA. F. 852. N. 1. S. 2575. L. 4.

886 ERA. F. 852. N. 1. S. 2575. L. 7.

887 ERA. F. 852. N. 1. S. 2592. L. 1.

888 ERA. F. 852. N. 1. S. 2592. L. 13.

889 ERA. F. 852. N. 1. S. 2592. L. 15.

890 ERA. F. 852. N. 1. S. 2571. L. 1.

891 ERA. F. 852. N. 1. S. 2571. L. 13.

KOKKUVÕTE.

Vaevalt saab olla ühtset vastust küsimusele, miks tõid 1933. aasta suve poliitilis-majanduslikud keeristormid kaasa ajakirjandusvabaduse kitsendamise. Kindlasti ei seisa vastus ainult kaitseseisukorra kehtestamises eneses. Tsensuur ei tulenenud kaitseseisukorrast sugugi automaatselt – viimane oli ju kehtinud näiteks Tallinnas aastaid, ilma et see oleks tähendanud Tallinnas ilmuvate ajakirjandusväljaannete tsenseerimist. Ka 1933. aasta juulikuus Tartus ja Tartumaal kehtestatud kaitseseisukord ei sisaldanud veel tsensuurikitsendusi.

Tänapäevaste tõekspidamiste platvormilt lähtudes võib tunduda, et 1933. aasta ajakirjandust saab selle parteilisuse tõttu süüdistata erapoolikusest tulenevas ebaobjektiivuses. Ka riigivanem Jaan Tõnisson nägi ajakirjanduse kriitikanooltes vaid poliitiliste vastaste alatuid võtteid. Siiski polnud toonane lehtede parteilisus enam üheselt mõistetav suurus: Rahvusliku Keskerakonnaga liitunud Tööpartei endist häälekandjat “Vaba Maad” võinuks pidada ka keskerakonna häälekandjaks, kuid tegelikult sai lehest Tõnissoni valitsuse teravamaid ja kaalukamaid kritiseerijaid. Samas rangelt parteilist sõltumatust deklareerinud “Päevaleht” asus pikka aega keskerakonnasõbralikel seisukohtadel, liitudes valitsust ründava ajakirjandusega alles vahetult enne tsensuuri kehtestamist. Isegi valitsust pimesi õigustanud läbini erakondlik “Postimees” aga asus tsensuuri suhtes kriitilistele seisukohtadele, kui lõpuks ilmnes valitsuse plaan asendada eeltsensuur järeeltsensuuriga.

Valitsusväline ajakirjandus hindas küll 1933. aasta suvel valesti krooni devalveerimise tagajärgi Eesti majandusele, kuid ennustas devalveerimise fakti õigesti ette ning pealekauba tabas riigivanema veel valetamiselt, kui viimane järjekindlalt väitis, et valitsust moodustades tal devalveerimisplaan polnud. Eriti viimane asjaolu andis lehtedele põhjust valitsusjuhi kritiseerimiseks. Ajakirjandus seadis kahtluse alla ka kullaklausli tühistamise juriidilise korrektsuse ning viitas seejuures Tõnissoni isiklikele kullaklausliga sõlmitud võlgadele. Seejuures ei süüdistanud isegi sotsialistid Tõnissoni otsesõnu kullaklauslist loobumises isikliku kasu eesmärgil, vaid osutasid lihtsalt kahtlustäratavale seosele.

Sõjalaevade müügi avalikuks saamisel vahendas ajakirjandus asjassepuutuvate isikute altkäemaksukahtlustusi. Valitsusest oli ebaõiglane seda lehtedele ette heita, sest ka tal endal polnud täit kindlust müügitehingu puhtuses. Pealegi keskendusid ajakirjanduse mõjuvõimsamad esindajad – “Vaba Maa” ja “Päevaleht” – hoopiski küsimusele, miks otsustati laevade müük ning laevastiku

uuendamise kava parlamendi selja taga.

Jaan Tõnissoni valitsus sattus harjumatult suure ajakirjandusliku surve alla, ning seda mitte päriselt enda süüta. Kindlasti mängis ka elatanud riigivanema isiklik solvumine ning lihtsalt jonnakus rolli selles, et ta ei märganud ajakirjanduse süüdiste tegelikku sisu, pidades neid vaid parteipoliitika võteteks.

Mõned autorid on tsensuuri kehtestamise ühe põhjusena näinud ajakirjanduse kriisi. “Ühelt poolt avaldas survet ajakirjandustööstuse nõue leida enam turgu, suurendada tiraazhi, saada enam reklaami – st. laiendada auditooriumi, mis oli kõige lihtsam sensatsioonilugude läbi. Samas oli ajakirjanduses palju ebaprofessionaalset – eksimused üksikfaktides, kontrollimata andmete avaldamine. Ajalehed olid täis pudi-padi, kaalutlemata, kas uudisel on sõnumi väärtust, eriti osas, mis puudutas õnnetusi ja kuritöid,” kirjutab Halliki Harro.⁸⁹² Selline väide on siiski meelevaldne ning kujutab endast 1930. aastate ajakirjanduse hindamist tänapäevasele ameerikalikule ajakirjandusteooriale tuginevate tõekspidamiste alusel. Ajakirjanduse väheväärtuslikemate vormide (kõmulehed, puhtpropagandistlikud parteilehed jne.) esinemine 1930. aastate ajakirjanduspildis ei vähenda toonaste soliidsete päevalehtede (“Vaba Maa”, “Päevaleht”, “Postimees”) olulisust, seda enam, et oma juhtkirjade taseme ning ka ajakirjandusmeisterlikkuse poolest olid need lehed oma aja kohta väga arenenud. Harro on liiga julgelt võtnud üle Jaan Tõnissoni ajakirjanduse-vastase retoorika: ka Tõnisson nuhtles kollase- ja propagandaajakirjanduse pattude eest suuri olulisi päevalehti, tehes neile sellega ülekohut.

1933. aasta 11. augustil kehtestatud kaitseseisukorraga kaasnenud tsensuur ei täitnud vähimalgi määral kehtestajate lootusi. Et ajakirjandus tõlgendas tsensuuri selge poliitilise repressioonina oma varasema valitsuskriitika eest, puhkesid koordineeritud protestiaktisioonid. Ajakirjanduse pahameelele lisas jõudu tsensuuri tegevuse nõrk reglementeeritus ja selle läbinähtav erakondlikkus. Jaan Tõnissoni valitsuse saatuslik viga oli tsensuuri kehtestamine kogu ajakirjandusele, mitte ainult suletud organisatsioonidega seotud propagandalehtedele. Sellega välistati koostöö valitsuse ja demokraatlikult meelestatud ajakirjanduse vahel, ehkki nende seisukohtades vabadussõjalaste (ning viimaste esitatud põhiseaduse muutmise eelnõu) suhtes põhimõttelisis erinevusi polnud (välja arvatud ehk ainult “Kaja”). Nüüd nägi ajakirjandus valitsuse sammudes oma suu ebaõiglast ja jultunud sulgemist. Valitsuse ja ajakirjanduse vaheline sõda aga tegelikult vaid võimendas vabadussõjalaste märtrioreooli ning võis saada otsustavaks nende põhiseadusmuudatuse läbiminekul rahvahääletusel 14.-16. oktoobril. Seda autoritaarset põhiseadust kasutas järgmine

⁸⁹² Harro, Halliki. Ajakirjanduse õiguslik regulatsioon Eestis aastail 1918-1940 ja 1990-1993. Tartu, 1994. Lk. 86-87.

riigivanem Konstantin Päts muu hulgas ka ajakirjandusvabaduse mahasurumiseks.

Jaan Tõnissoni valitsuse roll 1930. aastate kriisi kujunemises vajab veel põhjalikku uurimist. Ehkki väliseid sarnasusi võib leida, on siiski vaieldav, kas Tõnissoni valitsuse erakorralisi meetmeid saab vaadelda otseselt teedrajavatena K. Pätsi kehtestatud “vaikivale olekule”. Kindlasti ei kavandanud demokraadist Tõnisson siiski midagi sellist. Tõnissoni valitsuse kui vaikivale ajastule teerajaja osa võib pigem näha Tõnissonile tüüpilises “isamaalises kärsituses” – krooni devalveerimine ja sõjalaevade müük olid üksikammudena õigustatud, ent vahetult enne vabadussõjalaste autoritaarse põhiseaduse paranduseelnõu rahvahääletusele tulekut poleks tohtinud olla raske ette näha nende sammude vältimatud käsitlemist ajakirjanduses ja sellest tulenevat ärritavat mõju rahvale. Nagu juba märgitud, kaitseseisukord ja tsensuur ei leevendanud seda ärritust, vaid tugevdasid. Tõenäoliselt poleks aga Eesti kroon hävinud ega laevad roostetanud, kui need otsused oleksid edasi lükatud rahvahääletuse tagusesse aega.

Tõnissoni viimase veana võib vaadelda ka tema tõenäoliselt isiklikust solvumisest ja löödusest tingitud tagasiastumist pärast rahvahääletust ning sellega koha vabastamist Konstantin Pätsile. Ehkki ajakirjandus ei näinud Pätsi valitsuses ega ka selle poolt 12. märtsil 1934. a. kehtestatud uues kaitseseisukorras algul mingit ohtu oma vabadustele, hävitati sõnavabadus peaaegu täielikult 1934. aasta 18. detsembril, mil ilmus siseministri sundmäärus nr. 19. Vaid mõni ajaleht (eelkõige “Päevaleht”) oli enne seda jõudnud väljendada oma ärevust seoses valitsuse plaanidega. Nii võibki “vaikiva oleku” lõplikku algust lugeda mitte juba alates 1934. aasta 12. märtsist, vaid 1934. aasta viimastest või 1935. aasta esimestest päevadest. 1935-1938. aastal viis valitsus läbi suurejoonelised jõuvõtted ajakirjanduse ümberkujundamisel valitsussõbralikuks (“Postimehe” sekvestri alla panek, “Uus Eesti” asutamine, “Rahva Sõna” ja “Vaba Maa” sulgemine). 1938. aastal kinnistati ajakirjanduse totaalne allumine Riiklikule Propaganda Talitusele ja selle kaudu ka teistele riigiinstitutsioonidele lõplikult uue ajakirjandusseadusega.

Ajakirjandus võitis 1933. aasta sügissuvel hiilgavalt sõnavabaduse eest peetud lahingu. Paraku ei jätkunud seda võitlusvaimu kogu sõjaks. Tõnissoni valitsuse lahkumise järel oli ajakirjandus lasknud oma valvsusel uinuda ning kui 1934. aasta lõpul viimaks ilmnid uue valitsuse otsustavad sammud ajakirjandusvabaduse mahasurumisel, oli võitlusse asuda juba hilja.

Käesoleva töö tähtsamad järeldused võikski kokkuvõtvalt reastada järgnevalt:

1. Ajakirjanduse eeltsensuuri kehtestamisel 1933. aastal mängis olulist osa sellele eelnenud tõsine

konflikt ajakirjanduse ning Jaan Tõnissoni valitsuse vahel;

2. 1933. aasta eeltsensuur oli erakondlik ning põhjendamatult sihitud kogu ajakirjanduse, s.h. suurte demokraatlike päevalehtede vastu;
3. Sõnasõda ajakirjanduse ja valitsuse vahel ning sellest tulenevad ajakirjanduse tsensuurivastased võitlusvõtted nõrgendasid demokraatlike jõudude vastuseisu vabadussõjalaste autoriaatse põhiseaduse muutmise eelnõu läbimineku rahvahääletusel;
4. Tsensuuri kehtestamisega kompromiteeris Jaan Tõnissoni valitsus end ajakirjanduse ja rahva silmis, luues sellega soodsa tausta Konstantin Pätsi valitsuse tegevusele;
5. Ajakirjandus ei kahtlustanud Konstantin Pätsi valitsust ka pärast 1934. aasta 12. märtsi pööret soovis ajakirjandusvabadust lämmitada ning ei suutnud valitsuse sellekohastele tegevusele seetõttu õigeaegselt vastu astuda.
6. Vahetult pärast sundmääruse nr. 19 teatavaks saamist üritas ajakirjandus sõnavabaduse mahasurumise vastu protesteerida, ent ebaõnnestunult.
7. Alates 1935. aastast alustas riigivõim plaanipärast ning jõulist ajakirjandusvabaduse mahasurumist.

Kasutatud arhiivifondid

ERA. F. 1. Politseitalitus.
ERA. F. 14. Siseministeerium
ERA. F. 827. Laamann, Eduard - ajakirjanik
ERA. F. 852. Sisekaitse Ülem.
ERA. F. 1093. Informatsiooni Keskus
ERA. F. 1841. Ajalehe Vaba Maa toimetus.

Kasutatud kirjandus

Aru, Krista. "Akadeemia" hilinevad artikkel 1938. aastast. Akadeemia 1997. Nr. 7. Lk. 1390-1396.
Aru, Krista. Milleks, millest ja kuidas tervendati "Postimeest" 1935. aastal. Eesti kirjandusmuuseumi aastaraamat. Paar sammukest XIII. Tartu, 1996.
Erelt, Pekka. "Akadeemia" ja "Tänapäev" ahju! Rünakuid Tartu-opositsiooni vastu. // Akadeemia. 1993. Nr. 3. Lk. 600-612.
Harro, Halliki. Ajakirjanduse õiguslik regulatsioon Eestis aastail 1918-1940 ja 1990-1993. Tartu, 1994.
Harro, Halliki. Kirjastusühisuse ja päevalehe "Postimees" sekvestri alla panek 1935. a. suvel (uute andmete valguses). Fakt. Sõna. Pilt. XII. Tartu, 1989.
Harro, Halliki; Somelar, Meelis. Eesti ajaleheturu kujunemise aspekte kahe maailmasõja vahelisel perioodil. Eesti Ajakirjanduse Ajaloost X. Tartu, 1996.
Kadak, K. Mitme taeva all. Stockholm, 1974.
Kappo, J. Ajalehtede arv ja tiraazhid kodanlikus Eestis. Statistiline ülevaade. Fakt, Sõna, Pilt. I. Tartu, 1964.
Lauk, Epp. Eesti Vabariigi ajakirjandusest 1920.-1930. aastatel. Eesti ajakirjanduse ajaloost. VII. Tartu, 1991.
Loorits, Oskar. Eesti ajaloo põhiprobleemid. // Tõrvik. 1955.
Mägi, Silver. Ajalehe "Uus Eesti" välispoliitiline suunitlus 1938-1939. Eesti Ajakirjanduse Ajaloost VII. Tartu, 1991.
Rajasalu, Inda. Kuidas Eesti Vabariigis ajakirjandust vaos hoiti. // Poliitika. 1991. Nr. 1. Lk. 47-54

Rajasalu, Inda. Riiklik Propaganda Talitus ja eesti nimi. // Tundmatu Eesti Vabariik. Tallinn, 1993. Lk. 96-106.

Riismaa, Kadi. Propagandatöö "vaikival ajastul". Luup. 07.08.1997. Nr. 14. Lk. 50-52.

Roolaht, Andrus. Nii see oli... Kroonika ühest unustuseliiva maetud ajastust. Tallinn, 1990.

Tomingas, W. Vaikiv ajastu Eestis. New York, 1961.

Valge, Jaak. Okkaline devalveerimine: Eesti krooni kursi ümberhindamine aastail 1931-1933 // Akadeemia. 1997. Nr 8. Lk. 1605-1639.

Valitsusasutiste tegevus. Tallinn, 1935.

Veskimägi, K.-O. Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed. Tallinn, 1996.

Ajakirjandusväljaanded:

Hommikleht 1933

Kaja 1933

Nädala Postimees 1933

Oma Maa 1933

Postimees 1933, 1934

Päevaleht 1933, 1934

Rahva Sõna 1933, 1935, 1937

Sõnumed 1933

Riigi Teataja 1923, 1932, 1934, 1935, 1938

Uus Sõna 1935

Vaba Maa 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938

Võitlus 1933